

**ФІНАНСИ,
БАНКІВСЬКА СПРАВА
ТА СТРАХУВАННЯ.
КОРПОРАТИВНІ ФІНАНСИ ТА
ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО**

Підручник для бакалаврів

**Чернівці
2019**

УДК 336.7+368+658.14/.17](075.8)
Ф591

*Друкується за ухвалою вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
(протокол № 7 від 24.06.2019 р.)*

Рецензенти:

Крупка М.І. – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Львівського національного університету імені Івана Франка;

Дзюблюк О.В. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету.

Авторський колектив у складі д.е.н., проф. **Нікіфорова П.О.** (вступ, розділ 1), к.е.н., доц. **Ткача Є.В.** (розділ 1), к.е.н., доц. **Бак Н.А.** (розділи 2, 4), к.е.н. **Жебчука Р.Л.** (розділ 2), к.е.н. **Легкоступа І.І.** (розділ 3), к.е.н., доц. **Марусяк Н.Л.** (розділ 5), к.е.н., доц. **Гладчук О.М.** (розділ 6), к.е.н. **Харабари В.М.** (розділ 7), к.е.н., доц. **Кучерівської С.С.** (розділ 8), к.е.н., доц. **Саїнчук Н.В.** (розділ 9), виловлює подяку рецензентам за цінні поради та зауваження, а також колегам за сприяння у виданні підручника.

Ф591 Фінанси банківська справа та страхування. Корпоративні фінанси та фінансове посередництво : підручник для бакалаврів. / за ред. проф. П.О. Нікіфорова, доц. Н.А. Бак. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. 264 с.

Другий том підручника «Фінанси, банківська справа та страхування» охоплює цикл обов'язкових дисциплін підготовки фахівців з фінансів, банківської справи та страхування першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, а саме: «Фінанси підприємств», «Банківська система», «Фінансовий ринок», «Страхування», «Інвестування».

Для студентів, викладачів, працівників підприємств, установ і організацій різних форм власності, а також усіх бажаючих оволодіти концептуальними знаннями у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

УДК 336.7+368+658.14/.17](075.8)

© Чернівецький національний університет, 2019

ISBN _____

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 5. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ.....	11
5.1. ОСНОВИ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ	11
5.1.1. Суть і функції фінансів підприємств	11
5.1.2. Фінансові ресурси підприємства, їх склад і характеристика	11
5.1.3. Принципи організації фінансів підприємства	12
5.1.4. Формування фінансового механізму підприємства	13
5.1.5. Фінансова діяльність і фінансова робота на підприємства	14
5.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ГРОШОВИХ РОЗРАХУНКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ	15
5.2.1. Основні принципи організації грошових розрахунків	15
5.2.2. Форми безготівкових розрахунків у господарському обігу	17
5.2.3. Здійснення розрахунково-касового обслуговування підприємств	19
5.2.4. Розрахунково-платіжна та касова дисципліна	20
5.3. ГРОШОВІ НАДХОДЖЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ	21
5.3.1. Характеристика та склад грошових надходжень підприємства	21
5.3.2. Ціноутворення на підприємстві	22
5.3.3. Планування доходу від операційної діяльності	23
5.3.4. Грошові надходження від інвестиційної, фінансової та іншої діяльності підприємства	24
5.4. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ	25
5.4.1. Характеристика складових елементів основного капіталу	25
5.4.2. Амортизація необоротних активів та її використання	26
5.4.3. Показники ефективності використання основних засобів	27
5.4.4. Інвестиційна діяльність підприємства та методи її фінансування	29
5.5. ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	30
5.5.1. Суть і склад оборотного капіталу підприємства	30
5.5.2. Джерела формування оборотного капіталу	32
5.5.3. Установлення оптимальної потреби в оборотному капіталі підприємства	33
5.5.4. Показники економічної ефективності використання оборотного капіталу	34
5.6. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА	35
5.6.1. Економічний зміст прибутку та його функції	35
5.6.2. Формування прибутку підприємства	36
5.6.3. Суть і методи обчислення рентабельності	37
5.6.4. Розрахунок прибутковості підприємства	38

5.6.5. Розподіл і використання прибутку підприємства	40
5.7. ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ	41
5.7.1. Суть і призначення системи оподаткування підприємств	44
5.7.2. Вплив податків на діяльність підприємства	41
5.7.3. Загальнодержавні податки та збори, які сплачують підприємства	43
5.7.4. Місцеві податки та збори, які сплачують підприємства	43
5.8. КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ	44
5.8.1. Суть і функції кредиту, необхідність залучення коштів	44
5.8.2. Форми кредиту, що залучають підприємства	45
5.8.3. Банківське кредитування підприємств	46
5.8.4. Можливості фінансування підприємств від міжнародних організацій	47
5.9. ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА	48
5.9.1. Необхідність, значення та завдання оцінки фінансового стану підприємства	48
5.9.2. Інформаційна база оцінки фінансового стану підприємства	49
5.9.3. Показники фінансового стану підприємства	50
5.9.4. Визначення фінансової стійкості підприємства	52
5.10. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ	53
5.10.1. Зміст і завдання фінансового планування	53
5.10.2. Принципи та методи фінансового планування	54
5.10.3. Зміст поточного фінансового плану та порядок його складання	55
5.10.4. Оперативне фінансове планування на підприємстві	56
5.10.5. Бюджетування в системі оперативного фінансового планування	57
5.11. ФІНАНСОВА САНАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ	58
5.11.1. Фінансова криза на підприємстві та причини її виникнення	58
5.11.2. Зміст і порядок проведення фінансової санації	59
5.11.3. Фінансові джерела санації підприємства	60
5.11.4. Санаційний аудит	61
РОЗДІЛ 6. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА	63
6.1. ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ	63
6.1.1. Походження та розвиток банківської справи	63
6.1.2. Поняття та функції банків	64
6.1.3. Особливості функціонування сучасних банківських системи	65
6.1.4. Становлення та розвиток банківської системи України	66
6.2. БАНКІВСЬКІ СИСТЕМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	68
6.2.1. Розвиток банківської системи США	68
6.2.2. Банківська система Німеччини	69

6.2.3. Банківська система Японії	70
6.2.4. Банківська система Великої Британії	71
6.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ	73
6.3.1. Класифікація банківських операцій	73
6.3.2. Види банків та їх об'єднань	74
6.3.3. Порядок створення та реєстрації банків в Україні	74
6.3.4. Ліцензування банківської діяльності	75
6.3.5. Організаційна структура й управління банками	76
6.4. ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АКТИВІВ І ПАСИВІВ БАНКУ	76
6.4.1. Економічна характеристика ресурсів банку	76
6.4.2. Суть і види пасивів банку	78
6.4.3. Суть і класифікація активів	79
6.5. УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТА ПАСИВАМИ БАНКУ	80
6.5.1. Необхідність і суть управління активами та пасивами банку	80
6.5.2. Підходи до управління активами та пасивами	81
6.5.3. Методи управління пасивами банків	81
6.5.4. Особливості управління активами банків	82
6.6. ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ БАНКУ	83
6.6.1. Суть і форми фінансової звітності банку	83
6.6.2. Доходи банку: суть і види	84
6.6.3. Суть і класифікація витрат банку	84
6.6.4. Показники прибутковості банку	85
6.7. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ БАНКІВ	86
6.7.1. Поняття ліквідності банку та ліквідності балансу банку	86
6.7.2. Нормативи ліквідності банку, встановлені НБУ	87
6.7.3. Система управління ліквідністю банку	88
6.8. ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ	89
6.8.1. Економічна суть банківського маркетингу	89
6.8.2. Еволюція банківського маркетингу	90
6.8.3. Збут банківського продукту та сегментація цільових ринків	92
6.8.4. Цінова та комунікаційна політика	92
6.8.6. Маркетингова система інформації та формування стратегії банківського маркетингу	93
6.9. РЕГУЛЮВАННЯ, НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	94
6.9.1. Основи регулювання, нагляду та контролю банківської діяльності	94
6.9.2. Стандарти базельського комітету з питань банківського нагляду	95
6.9.3. Фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності в Україні	96

6.10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: НБУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ	97
6.10.1. Організаційно-правові основи функціонування НБУ	97
6.10.2. Функції та операції НБУ	98
6.10.3. Грошово-кредитна політика НБУ	99
6.11. БАНКІВСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	101
6.11.1. Основи банківського менеджменту	101
6.11.2. Банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень	102
6.11.3. Організація контролю банківської діяльності	103
6.11.4. Процес управління інформаційними технологіями й організація ефективних систем безпеки захисту інформації	104
6.12. ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	105
6.12.1. Поняття та структура функціонування системи фінансового моніторингу в Україні	105
6.12.2. Суть і засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та відмивання грошей	108
6.12.3. Міжнародне регулювання боротьби з відмиванням грошей	109
6.12.4. Фінансова безпека банківського сектора	110
 РОЗДІЛ 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	 113
7.1. СУТЬ, СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ	113
7.1.1 Суть і функції фінансового ринку, його роль у розвитку економічних процесів	113
7.1.2. Класифікація фінансових ринків	113
7.1.3. Об'єкт та інструменти фінансового ринку	113
7.1.4. Суб'єкти фінансового ринку	113
7.1.5. Основні засади організації та регулювання фінансового ринку	113
7.2. РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ	113
7.2.1. Суть регулювання фінансового ринку	113
7.2.2. Державне регулювання фінансового ринку України	115
7.2.3. Внутрішнє регулювання фінансового ринку	116
7.3. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ	117
7.3.1. Суть фінансових посередників та їх функції	117
7.3.2. Суб'єкти банківської системи	119
7.3.3. Небанківські фінансово-кредитні установи	120
7.3.4. Контрактні фінансові інститути	122
7.3.5. Посередники депозитарно-клірингової системи	124
7.4. ПРОЦЕНТНІ СТАВКИ, РИЗИК І ДОХОДИ	126
7.4.1. Ціноутворення на фінансовому ринку	126
7.4.2. Майбутня та поточна вартість фінансових інструментів	127

7.4.3. Фінансові ризики	129
7.4.4. Розвиток теорій ризику	131
7.5. ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ГОЛОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ФІНАНСОВОГО РИНКУ	132
7.5.1. Суть цінних паперів, їх місце на фінансовому ринку	132
7.5.2. Характеристика акцій і механізм їх функціонування	135
7.5.3. Облігації, їх види та роль в економіці	136
7.5.4. Роль інвестиційних сертифікатів і приватизаційних паперів у функціонуванні фінансового ринку	137
7.5.5. Формування портфеля цінних паперів	138
7.6. РИНОК ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ	140
7.6.1. Особливості розвитку ринку похідних цінних паперів	140
7.6.2. Історія виникнення та розвитку ринку строкових угод	141
7.6.3. Характеристика основних похідних фінансових інструментів	142
7.6.4. Створення ринку «синтетичних» цінних паперів	145
7.7. ГРОШОВИЙ РИНОК І РИНОК КАПІТАЛІВ	146
7.7.1. Суть і структура грошового ринку	146
7.7.2. Обліковий ринок, його особливості	147
7.7.3. Міжбанківський ринок та операції на ньому	149
7.7.4. Основи організації ринку капіталів	150
7.7.5. Функціонування кредитного ринку	151
7.8. ВАЛЮТНИЙ РИНОК	152
7.8.1. Створення національної та світової валютних систем	152
7.8.2. Поняття, функції та суб'єкти валютного ринку	154
7.8.3. Валютні операції	156
7.8.4. Валютне регулювання та курсова політика Центрального банку	157
7.9. ФОНДОВА БІРЖА ТА БІРЖОВІ ОПЕРАЦІЇ	161
7.9.1. Суть фондової біржі, її види та функції	161
7.9.2. Правила фондової біржі	163
7.9.3. Суть біржового ринку	163
7.9.4. Біржові фондові індекси	165
7.9.5. Рейтинги фондового ринку	166
РОЗДІЛ 8. СТРАХУВАННЯ	169
8.1. СУТЬ, ПРИНЦИПИ ТА РОЛЬ СТРАХУВАННЯ	169
8.1.1. Страховий захист суспільного виробництва як економічна категорія	169
8.1.2. Страховий фонд: теорії та форми його організації	169
8.1.3. Суть страхування, його функції та роль	170
8.2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ	171
8.2.1. Історія розвитку страхування у світі	171
8.2.2. Історія виникнення страхування в Україні	172

8.2.3. Особливості розвитку страхової справи в Україні від 90-х до сьогодення	173
8.3. РИЗИК І РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ	174
8.3.1. Поняття ризику в страхуванні. Класифікація страхових ризиків	174
8.3.2. Управління ризиками	175
8.3.3. Контроль над ризиками	176
8.4. ТЕРМІНОЛОГІЯ СТРАХОВОЇ СПРАВИ	177
8.4.1. Терміни загальних умов страхування	177
8.4.2. Терміни умов формування страхового фонду	178
8.4.3. Поняття умов використання коштів страхового фонду	178
8.4.4. Міжнародні страхові терміни	179
8.5. ВИДИ ТА ФОРМИ СТРАХУВАННЯ	181
8.5.1. Класифікація форм і видів страхування	181
8.5.2. Обов'язкове страхування: принципи і види	181
8.5.3. Добровільна форма проведення страхування	183
8.6. ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАХОВОЇ СПРАВИ	185
8.6.1. Загальна характеристика страхового ринку	185
8.6.2. Порядок створення та діяльності страхових компаній в Україні	186
8.6.3. Державне страхування та інші організаційні форми страхування	187
8.6.4. Державний нагляд за страховою діяльністю	187
8.6.5. Маркетинг у страхуванні	188
8.7. ВИЗНАЧЕННЯ ТАРИФНИХ СТАВОК	189
8.7.1. Тариф і тарифна політика	189
8.7.2. Порядок розрахунку тарифної ставки	190
8.7.3. Актuarні розрахунки: поняття, принципи, завдання	190
8.7.4. Основні показники страхової статистики	192
8.8. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ	193
8.8.1. Доходи страховика	193
8.8.2. Витрати страхової компанії	194
8.8.3. Інвестиційна діяльність страховика	194
8.8.4. Фінансова стійкість страхової компанії	194
8.9. СТРАХУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ ГРОМАДЯН	195
8.9.1. Загальні принципи страхування рівня життя громадян	195
8.9.2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЗДСС) в Україні	196
8.9.3. Медичне страхування	197
8.9.4. Страхування від нещасних випадків	198
8.9.5. Змішане страхування життя	199
8.10. МАЙНОВЕ СТРАХУВАННЯ	200
8.10.1. Загальні принципи та види майнового страхування	200
8.10.2. Особливості страхування в сільському господарстві	200
8.10.3. Страхування наземного транспорту	201

8.10.4. Страхування домашнього майна громадян	201
8.10.5. Особливості видів страхування ризиків	202
8.11. СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	203
8.11.1. Загальні принципи страхування відповідальності	203
8.11.2. Страхування депозитів	205
8.11.3. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів	205
8.11.4. Страхування професійної відповідальності	207
8.12. ПЕРЕСТРАХУВАННЯ ТА СПІВСТРАХУВАННЯ	207
8.12.1. Необхідність перестрахування, його суть і функції	207
8.12.2. Методи перестрахування	208
8.12.3. Види договорів перестрахування	210
8.12.4. Співстрахування: суть і механізм дії	211
8.13. СТРАХУВАННЯ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ	212
8.13.1. Страхові ринки США і Японії	212
8.13.2. Особливості ведення страхової справи у Франції та Великій Британії	213
8.13.3. Страховий ринок України: стан і особливості функціонування	214
8.13.4. Особливості ісламського страхування	215
РОЗДІЛ 9. ІНВЕСТУВАННЯ	218
9.1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТУВАННЯ	218
9.1.1. Економічна суть інвестицій	218
9.1.2. Класифікація інвестицій за їх ознаками	219
9.1.3. Фактори, що впливають на обсяг здійснюваних інвестицій	222
9.2. РЕАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ В ЕКОНОМІКУ КРАЇНИ	223
9.2.1. Суть, класифікація та основні показники реальних інвестицій	223
9.2.2. Основні форми реального інвестування	225
9.2.3. Структура реальних інвестицій	225
9.3. ФІНАНСОВІ ІНВЕСТИЦІЇ	226
9.3.1. Суть і поняття фінансових інвестицій	226
9.3.2. Характеристика основних видів цінних паперів	227
9.3.3. Управління портфелем фінансових інвестицій	229
9.4. ІННОВАЦІЙНА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ФОРМИ ІНВЕСТИЦІЙ	232
9.4.1. Економічна суть інновацій	232
9.4.2. Організаційно-правові форми впровадження інновацій	234
9.4.3. Інтелектуальна форма інвестицій	235
9.5. ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ	237
9.5.1. Поняття інвестиційної діяльності в ринкових умовах	237
9.5.2. Кругообіг інвестицій в інвестиційній діяльності	238
9.5.3. Характеристика інвестиційного ринку	239

9.5.4. Кон'юнктура інвестиційного ринку	241
9.6. СУБ'ЄКТИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	242
9.6.1. Класифікація суб'єктів інвестиційної діяльності	242
9.6.2. Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності	243
9.6.3. Інвестиційна діяльність інших учасників інвестиційного процесу	245
9.7. ХАРАКТЕРИСТИКА ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ	247
9.7.1. Інвестиційні ресурси та принципи їх формування в інвестиційному процесі	247
9.7.2. Класифікація інвестиційних ресурсів	249
9.7.3. Джерела та методи формування інвестиційних ресурсів	252
9.7.4. Сучасні форми фінансування інвестиційної діяльності	255
9.8. ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ	257
9.8.1. Поняття інвестиційного проекту, його ознаки	257
9.8.2. Класифікація інвестиційних проектів та їх види	258
9.8.3. Інструментарій інвестиційного проекту	260
9.8.4. Загальна характеристика критеріїв оцінки інвестиційних проектів	262

РОЗДІЛ 5. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ

5.1. ОСНОВИ ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ

- 5.1.1. Суть і функції фінансів підприємств
- 5.1.2. Фінансові ресурси підприємства, їх склад і характеристика
- 5.1.3. Принципи організації фінансів підприємства
- 5.1.4. Формування фінансового механізму підприємства
- 5.1.5. Фінансова діяльність і фінансова робота на підприємства

5.1.1. Суть і функції фінансів підприємств

Суть і функції фінансів підприємств розкриті в розділі 2. Фінанси, тема 4, питання 1.

При функціонуванні фінансів підприємств устанавлюються відповідні фінансові відносини та взаємозв'язки, що мають суперечливий характер: кожен їх суб'єкт прагне отримати якомога більше від розподілу фінансових ресурсів, що можливе тільки за рахунок інших суб'єктів. Тому необхідне збалансування інтересів суб'єктів фінансових відносин та оптимальний розподіл фінансових ресурсів для забезпечення їх ефективного використання.

5.1.2. Фінансові ресурси підприємства, їх склад і характеристика

Поняття “фінансові ресурси” підсилюється суттю поняття *ресурси*, яке, згідно з визначенням українського енциклопедичного словника, походить від французького терміна й означає кошти, засоби, цінності, можливості, запаси¹. Тому в поняття фінансових ресурсів, крім традиційних ресурсів, закладено реальні можливості суб'єктів господарювання в задоволенні потреб на них і здатність отримувати прибуток від їх участі у фінансово-господарській діяльності.

Поняття *фінансові ресурси* – комплексне. Як підкреслив А.Поддерьогін, під фінансовими ресурсами належить розуміти грошові кошти, що є в розпорядженні підприємств². *Фінансові ресурси підприємств* - це власні, позичені та залучені кошти, які використовуються підприємствами для формування своїх активів та отримання прибутку.

Джерелами формування фінансових ресурсів підприємств є власні, залучені та позичені кошти (рис. 5.1.).

Формування оптимальної структури фінансових ресурсів належить розглядати як одну з головних проблем фінансово-господарської діяльності підприємства. Від її розв'язання залежать стабільне функціону-

¹ Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. Т. 3. К.: Аконтіт, 2000. С. 899.

² Фінанси підприємств : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддерьогін. К.: КНЕУ, 2000. С.5.

вання та динамічний розвиток суб'єкта підприємництва. Діяльність підприємства можна вважати ефективною тільки тоді, коли вона дає змогу не лише раціонально формувати, а й забезпечувати активний системний пошук фінансових ресурсів для свого подальшого розвитку.

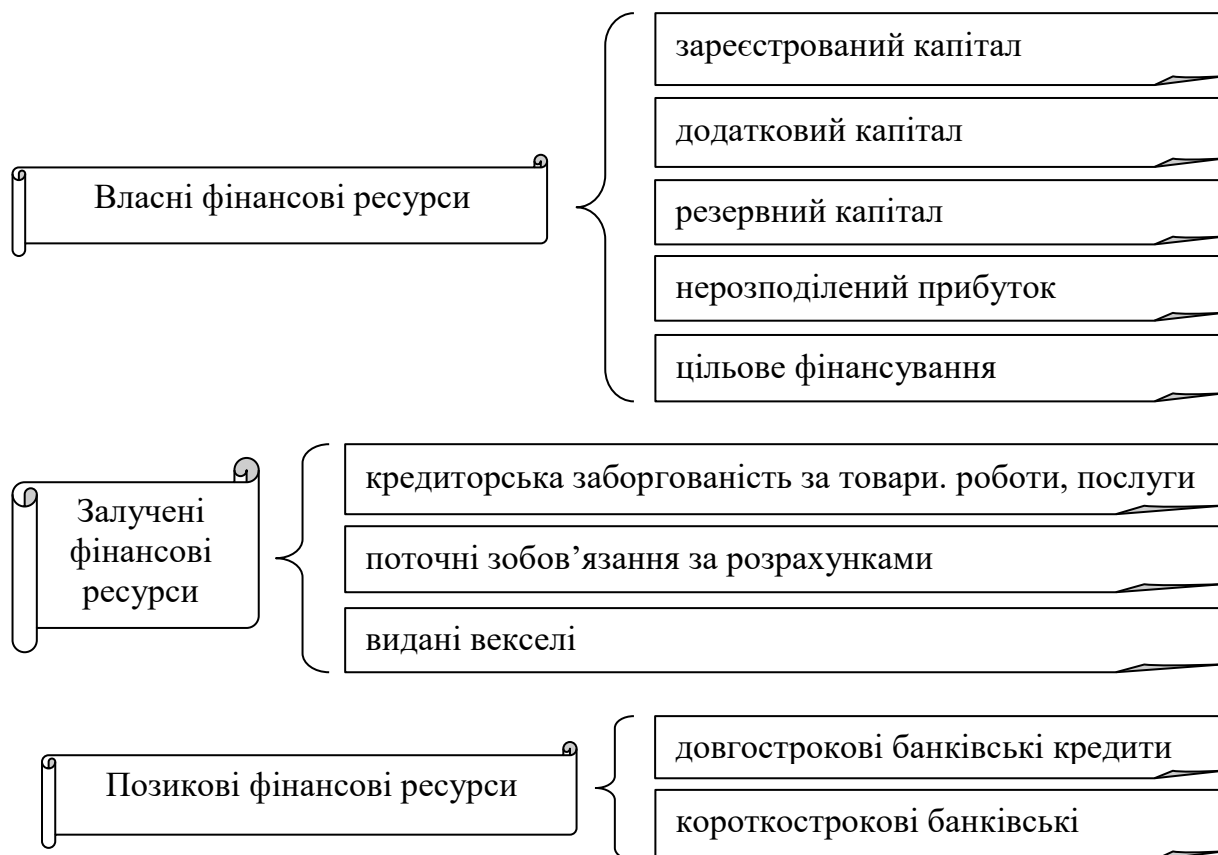

Рис. 5.1. Джерела фінансових ресурсів підприємства

5.1.3. Принципи організації фінансів підприємства

Результати діяльності підприємств (будь-якої форми власності, організаційно-правового статусу та виду діяльності) в умовах ринкової економіки безпосередньо залежать від організації їх фінансів.

До основних *принципів організації фінансів суб'єктів підприємницької діяльності* належать:

1. Саморегулювання господарської та фінансової діяльності. Його суть полягає у наданні підприємствам самостійності у виробничій, інвестиційній та фінансовій діяльності, виходячи з наявних фінансових, трудових і матеріальних ресурсів.

2. Самоокупність і самофінансування. Самоокупність означає покриття витрат на просте відтворення виробництва за рахунок отриманих доходів. Самофінансування, на відміну від самоокупності, передбачає покриття витрат на розвиток виробництва за рахунок отриманого прибутку та залучених кредитів, які також погашаються за рахунок

прибутку. Цей принцип визначає взаємозв'язок між розвитком підприємства і фінансовими результатами його діяльності.

3. Розмежування джерел формування капіталу на власні й позикові. За браком власного оборотного капіталу підприємства залучають банківські кредити, кошти інших кредиторів і комерційний кредит. Кредит дає змогу доцільніше організувати оборот капіталу підприємств, не витратити значних фінансових ресурсів на створення зайвих матеріальних оборотних запасів та вчасно фінансувати інвестиційні проекти. Використання різноманітних форм кредитування прискорює рух капіталу підприємства та сприяє підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності.

4. Наявність фінансових резервів. Формування фінансових резервів - одна із важливих умов діяльності підприємств у конкурентному ринковому середовищі. Ліквідні фінансові резерви гарантують фінансову стійкість підприємства в умовах мінливої ринкової кон'юнктури та забезпечують виконання зобов'язань перед партнерами і державою.

Сьогодні підприємства самостійно обирають вид діяльності, форму організації бізнесу відповідно до діючого законодавства, приймають рішення щодо виробництва та збуту продукції, організовують свої взаємовідносини з контрагентами, працівниками, фінансовими інститутами. Після виконання зобов'язань самостійно розпоряджаються своїми фінансовими ресурсами, використовуючи їх для розвитку або для споживання. Створення достатніх фінансових резервів забезпечує захищеність підприємства в умовах недосконалого ринку, інфляції, нерозвиненого правового поля, фінансових та інших ризиків.

5.1.4. Формування фінансового механізму підприємства

Фінансовий механізм підприємства - це сукупність методів реалізації економічних інтересів шляхом фінансового впливу на його соціально-економічний розвиток. Складові фінансового механізму відображені на рис. 5.2.

Фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики підприємства. *Фінансове регулювання* спрямоване на зміну кількісних і якісних показників фінансових процесів через механізм надання або вилучення фінансових ресурсів для забезпечення стійкості функціонування системи. Фінансове забезпечення та фінансове регулювання проводиться за допомогою фінансових інструментів, які, в свою чергу, мають свої важелі впливу.

Під *фінансовими інструментами* розуміють будь-яку договірну угоду, згідно з якою відбувається збільшення активів одного суб'єкта господарювання і фінансових зобов'язань іншого. Елементи фінансових

інструментів можуть бути первинного впливу, що діють у процесі вилучення частини доходів (податки, внески, відрахування) та вторинного впливу, що діють шляхом збільшення доходів (банківські позички, бюджетні субсидії). Методологічні засади визначення, класифікації, визнання та оцінки фінансових інструментів на підприємстві встановлені Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти».

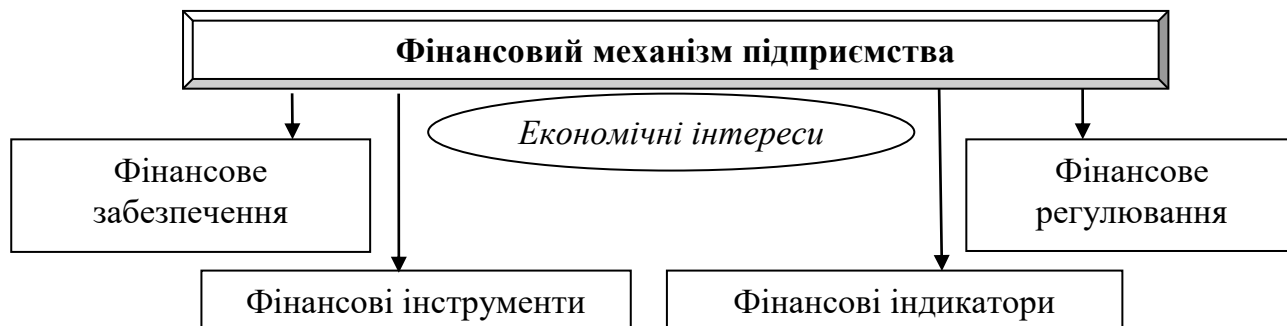

Рис. 5.2. Складові фінансового механізму підприємства

Серед складових фінансового механізму підприємства найефективнішими є *фінансові важелі*, які приводяться в дію через відповідні фінансові методи. У практиці фінансового менеджменту широко застосовуються такі *фінансові методи*, як планування, прогнозування, кредитування, самофінансування, оподаткування, оренда, лізинг, факторинг, система розрахунків, інвестування тощо.

Система фінансових індикаторів фінансового механізму підприємства охоплює фінансові категорії, фінансові показники, фінансові коефіцієнти.

Окрім того, фінансовий механізм має відповідне правове, нормативне, інформаційне й організаційне забезпечення.

5.1.5. Фінансова діяльність і фінансова робота на підприємстві

Фінансова діяльність підприємства реалізується шляхом використання відповідних форм і методів фінансового забезпечення функціонування підприємств для досягнення основної мети – збільшення доходів власників. *Фінансова діяльність підприємства* – це процес, під час якого суб'єкт господарювання формує, розподіляє та використовує фінансові ресурси для забезпечення фінансово-господарської діяльності.

Фінансова діяльність підприємства спрямована на виконання таких завдань:

- мобілізація фінансових ресурсів в обсязі, необхідному для фінансування поточної діяльності та економічного розвитку;
- виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками;

- пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності;

- контроль за ефективним, цільовим розподілом і використанням фінансових ресурсів.

Фінансова робота – це система економічних заходів щодо визначення фінансових ресурсів в обсягах, необхідних для забезпечення виконання планів економічного розвитку підприємства, здійснення контролю за їх цільовим та ефективним використанням. Фінансову роботу на підприємстві організовують за такими напрямками:

- фінансове прогнозування і поточне планування;
- поточна й оперативна фінансово-економічна робота;
- аналіз та контроль за виробничо-господарською та фінансовою діяльністю.

Результати контролю й аналізу, як правило, використовуються керівниками підприємств для покращення фінансової роботи. Фінансова робота на підприємствах виконується робітниками фінансового відділу, а за його відсутності - робітниками бухгалтерії. Основним розпорядником фінансових ресурсів, грошових коштів, товарно-матеріальних цінностей, які належать підприємству, є його керівник, який має право першого підпису на всіх розрахунково-платіжних документах.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. У чому полягає економічна суть фінансів підприємств та їх функції?
2. Перерахуйте внутрішні та зовнішні фінансові відносини підприємства.
3. Наведіть класифікацію джерел фінансових ресурсів підприємства.
4. Який зміст принципів організації фінансів підприємств?
5. Охарактеризуйте фінансовий механізм підприємства.
6. Розкрийте зміст фінансової діяльності та фінансової роботи на підприємстві.

5.2. ОРГАНІЗАЦІЯ ГРОШОВИХ РОЗРАХУНКІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

5.2.1. Основні принципи організації грошових розрахунків

5.2.2. Форми безготівкових розрахунків у господарському обігу

5.2.3. Здійснення розрахунково-касового обслуговування підприємств

5.2.4. Розрахунково-платіжна та касова дисципліна

5.2.1. Основні принципи організації грошових розрахунків

Підприємство у процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг і виконання робіт і зобов'язань виконує різні грошові розрахунки і платежі, які можуть бути як у безготівковій, так і готівковій формі.

Усі безготівкові розрахунки, що здійснюються через кредитні установи, поділяються на розрахунки за товарними і нетоварними операціями. До розрахунків за товарними операціями належать розрахунки між підприємствами, організаціями та установами за відвантажену продукцію надані послуги, виконані роботи. До розрахунків за нетоварними операціями належать розрахунки з бюджетом та із власниками корпоративних прав, погашення кредитів і сплата відсотків за користування кредитами, сплата фінансових санкцій та інші платежі за фінансовими зобов'язаннями.

Загальні принципи організації розрахунків у господарському обігу такі:

- безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями й установами здійснюються через банк шляхом перерахування коштів з рахунку платника на рахунок отримувача коштів;

- розрахункові документи банк приймає до виконання в межах наявних коштів на рахунку підприємства, причому платежі одного клієнта за рахунок коштів іншого не допускаються, крім випадків, передбачених чинним законодавством, - уступка вимоги, переведення боргу тощо;

- розрахунково-касове обслуговування підприємств банк здійснює на договірній основі;

- підприємства самостійно обирають форми розрахунків і вказують їх при укладенні між собою договорів;

- кошти з рахунку підприємства списують за розпорядженням його керівництва, крім випадків, у яких чинне законодавство передбачає незаперечне стягнення та безакцептне списання коштів.

Готівкою підприємства проводять розрахунки з оплати праці, виплат премій, дивідендів, матеріальних допомог, надання коштів на відрядження тощо. Крім цього, підприємства отримують готівку з поточного рахунку на покриття частини адміністративних витрат і для проведення розрахунків за сировину та матеріали тощо.

Підприємства також реалізують частину продукції (робіт, послуг) за готівку. У такому випадку приймання готівки в касу проводять за відповідно оформленими документами - прибутковими ордерами. Прийняття готівки від населення, наприклад за наявності на підприємстві магазину, здійснюють із застосуванням електронних касових апаратів.

Отримання готівки з поточного рахунку здійснюється з використанням грошового чека. Усі надходження й видачі готівки у національній валюті підприємства відображають у касовій книзі.

Відповідно до встановленого порядку, підприємства зобов'язані: зберігати грошові кошти в установах банку на договірних умовах; усю готівку понад установлені ліміти в касі підприємства здавати для зарахування на поточні рахунки в порядку і терміни, погоджені з

установою банку; видачу готівки під звіт (відрахування) проводити у межах суми відповідно до порядку, встановленого Урядом України; касові операції оформляти типовими документами, які застосовуються без змін на всіх підприємствах, незалежно від їх відомчого підпорядкування та форми власності.

5.2.2. Форми безготівкових розрахунків у господарському обігу

Безготівкові розрахунки, що здійснюють суб'єкти підприємництва, - це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки здійснює банк на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Безготівкові розрахунки здійснюють за такими *формами розрахункових документів*: платіжного доручення; платіжної вимоги-доручення; платіжної вимоги; розрахункового чека; акредитива; векселя. Порядок розрахунків у зазначених формах відображено у наступних схемах (рис. 5.3.-5.9.).

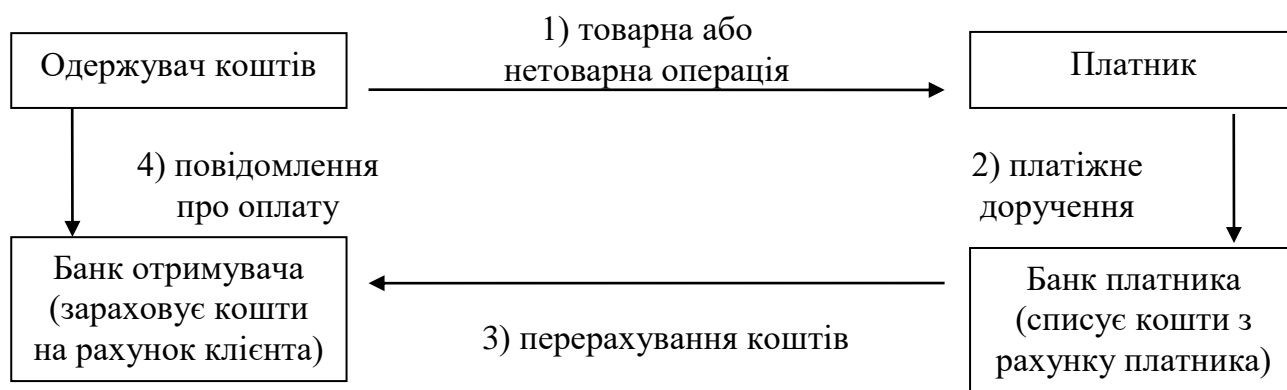

Рис. 5.3. Схема безготівкових розрахунків за допомогою платіжного доручення

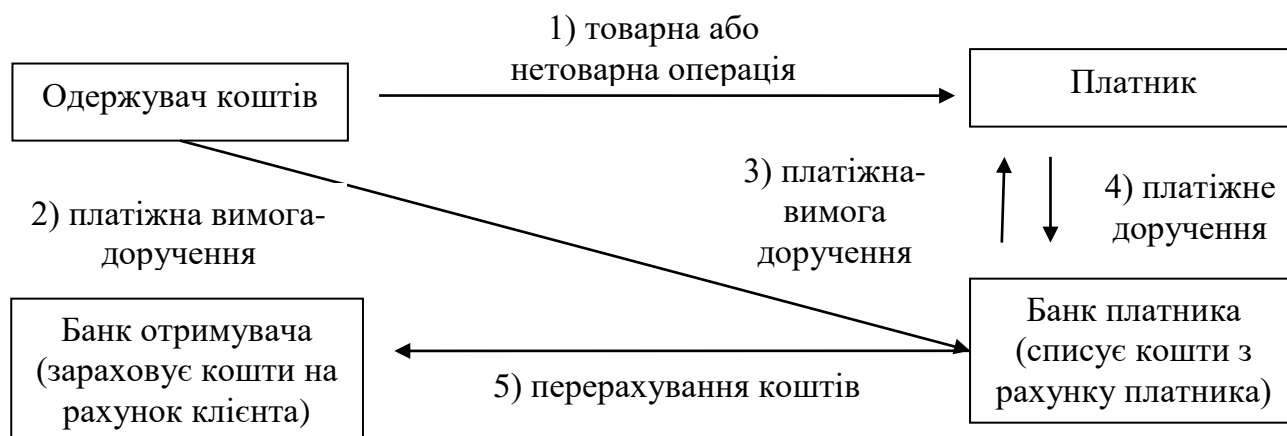

Рис. 5.4. Схема безготівкових розрахунків за допомогою платіжної вимоги-доручення

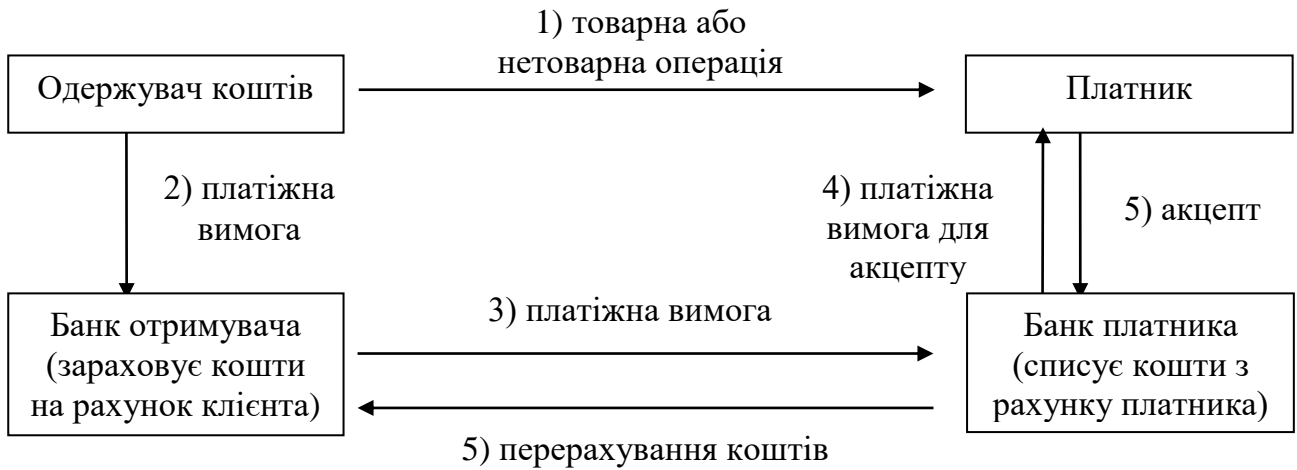

Рис. 5.5. Схема безготівкових розрахунків за допомогою платіжної вимоги

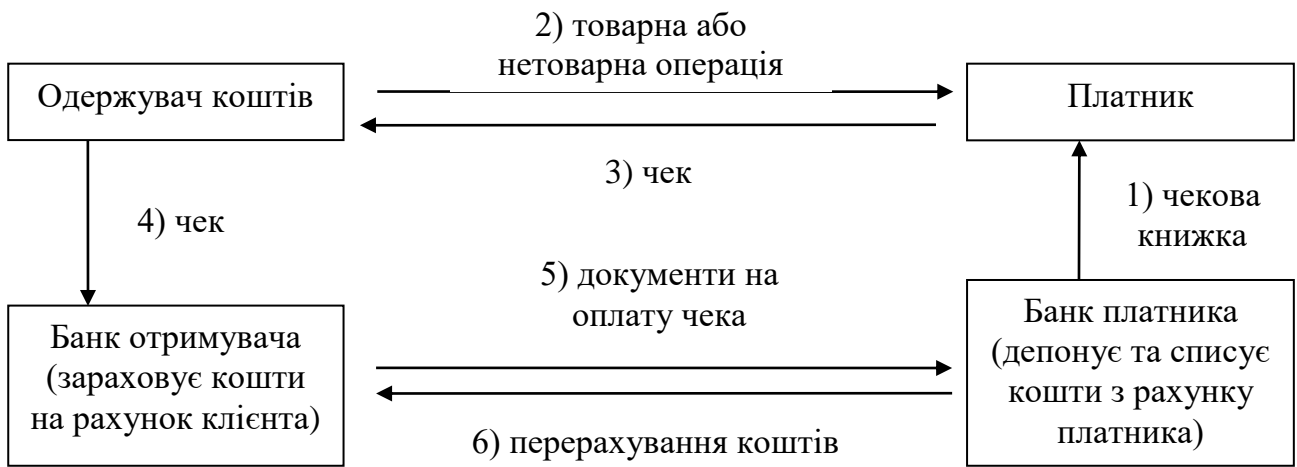

Рис. 5.6. Схема безготівкових розрахунків за допомогою розрахункового чека

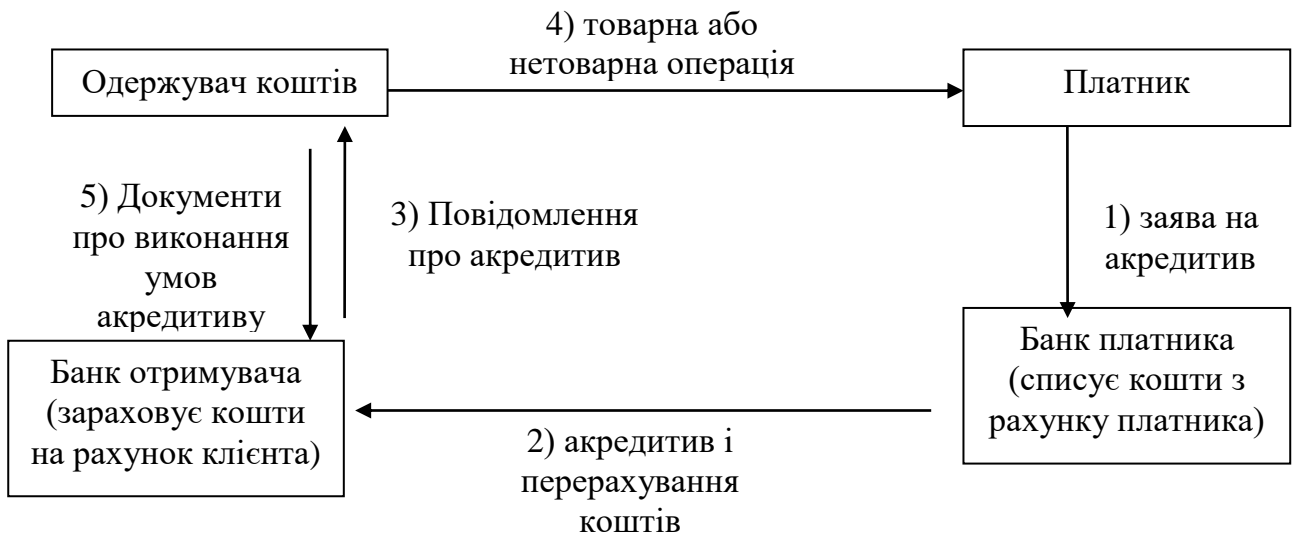

Рис. 5.7. Схема безготівкових розрахунків за допомогою акредитива

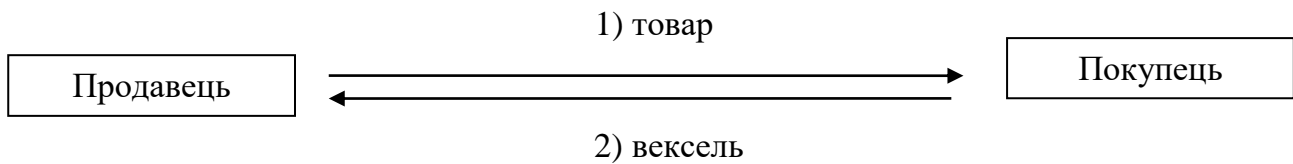

Рис. 5.8. Схема розрахунків простим векселем

Рис. 5.9. Схема розрахунків переказним векселем

5.2.3. Здійснення розрахунково-касового обслуговування підприємств

Розрахунково-касове обслуговування - послуги, що надаються банком підприємству на підставі відповідного договору, укладеного між ними, які пов'язані з переказом коштів з рахунка (на рахунок) цього підприємства, видачею йому коштів у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами³.

У договорі обумовлюються права й обов'язки банку та підприємства. Основні обов'язки банку, що здійснює розрахунково-касове обслуговування підприємства, такі:

1. Відкриття підприємству рахунку протягом одного робочого дня після надання ним необхідних документів згідно з нормативними актами НБУ.

2. Надання підприємству послуг відповідно до умов договору та консультацій з питань застосування банківського законодавства та порядку здійснення розрахунків.

3. Здійснення приймання та видачі готівки.

4. За запитом підприємства надання дублікатів виписок з рахунку, а також копії документів щодо операцій на рахунку.

5. Гарантування таємниці щодо операцій за рахунком підприємства.

6. Нарахування відсотків за залишками вільних коштів на рахунку підприємства.

Водночас банк має право повертати підприємству розрахункові документи, які ним оформлені з порушенням законодавства та нормативних актів НБУ; відмовити підприємству у видачі готівки у випадках зазначених у договорі; здійснювати незаперечне стягнення та безакцентне списання коштів з рахунку підприємства у випадках, передбачених чинним

³ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : закон України від 05.04.2001 № 2346-III

законодавством; отримувати плату за надані послуги; здійснювати перевірки касової дисципліни.

Розрахункове-касове обслуговування підприємств здійснюється за такими напрямками:

- відкриття та закриття рахунків, їх обслуговування;
- розрахункове обслуговування (зарахування коштів на рахунки, конвертація, видача виписок і довідок за рахунком, консультаційні послуги щодо розрахункового обслуговування тощо);
- касові операції з прийому готівки та зарахування її на рахунок, продаж бланків суворої звітності та векселів, оформлення та видача чекових книжок тощо.

5.2.4. Розрахунково-платіжна та касова дисципліна

Розрахункова дисципліна передбачає дотримання підприємством установлених правил проведення розрахункових операцій. *Платіжна* дисципліна передбачає здійснення підприємствами платежів за фінансовими зобов'язаннями в повному обсязі та в установлені строки.

За порушення підприємствами розрахунково-платіжної дисципліни до них можуть бути вжиті санкції.

Санкція в господарських відносинах - це примусова міра покарання, що застосовується за порушення встановленого порядку здійснення господарсько-фінансової діяльності. Застосування санкцій спрямоване на зміцнення договірної, кредитної, розрахункової, фінансової дисципліни підприємства. Залежно від того, які суб'єкти застосовують санкції до підприємства, виділяють договірні, банківські та фінансові санкції (рис. 5.10.).

Рис. 5.10. Види санкцій у господарських відносинах залежно від суб'єкта, який їх застосовує

Застосування санкцій у цілому позитивно впливає на зміцнення розрахунково-платіжної дисципліни підприємств.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте основні принципи організації грошових розрахунків.
2. Наведіть форми безготівкових розрахунків у господарському обігу.
3. Охарактеризуйте механізм здійснення розрахунково-касового обслуговування підприємств.
4. Як забезпечується розрахунково-платіжна та касова дисципліна на підприємстві?

5.3. ГРОШОВІ НАДХОДЖЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

5.3.1. Характеристика та склад грошових надходжень підприємства

5.3.2. Ціноутворення на підприємстві

5.3.3. Планування доходу від операційної діяльності

5.3.4. Грошові надходження від інвестиційної, фінансової та іншої діяльності підприємства

5.3.1. Характеристика та склад грошових надходжень підприємства

Грошові надходження - це кошти, які надходять на поточні й інші рахунки підприємству в банках та в касу підприємств. Термін *грошові надходження* ширший, ніж термін *дохід (виручка) від реалізації*. По суті, він охоплює всі вхідні грошові потоки підприємств. Грошові надходження підприємств значно перевищують отримувані підприємством доходи від різних видів його діяльності. У ПСБО 15 «Дохід», Методичних рекомендаціях щодо заповнення форм фінансової звітності встановлено відповідні вимоги щодо визнання доходу за кожним видом діяльності.

В Україні застосовуються два методи для визначення надходжень від продажу продукції (товарів, робіт, послуг) і виконання інших операцій. Відповідно до *касового методу*, дохід від продажу продукції та виконання інших операцій визначають за коштами, що надійшли на рахунки. За *методом нарахування* - за вартістю відвантажених (переданих) товарів (підписання документа про виконані роботи, надані послуги) на відповідну дату. У бухгалтерському обліку дохід визнається в разі збільшення активу або зменшення зобов'язань, що супроводжується зростанням власного капіталу, за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена. Якщо грошові надходження збільшують активи підприємства, але не примножують власний капітал, вони не визнаються доходом.

У результаті здійснення всіх видів діяльності підприємство може отримувати чистий дохід від реалізації продукції, дохід від іншої операційної діяльності, доходи від участі в капіталі, інші фінансові доходи, доходи від іншої діяльності, інший сукупний дохід. У грошових надходженнях підприємств найбільша питома вага належить доходу від реалізації продукції та іншим операційним доходам.

Грошові надходження підприємств, відшкодовуючи авансовані у виробництво вкладення, формуючи доходи і капітал, створюють економічні умови для нового циклу виробництва та реалізації продукції, розширення діяльності підприємства.

5.3.2. Ціноутворення на підприємстві

Залежно від рівня самостійності підприємства у сфері ціноутворення ціни можна поділити так:

- вільні ціни - ціни, які встановлюються виробником самостійно відповідно до своєї цінової політики та попиту і пропозиції на відповідні товари;

- преїскурантні ціни (вільні ціни), рівень таких цін фіксується на певний період у преїскуранті цін підприємства (ціни каталога публікуються нерегулярно і є довідковими);

- договірні ціни встановлюються в угодах між продавцем і покупцем товарів за згодою сторін;

- регульовані ціни (тарифи). Номенклатура товарів і послуг, на які встановлюються регульовані ціни (тарифи), затверджується на державному (або місцевому) рівні.

Крім наведеної вище класифікації, існує інший поділ цін. Ціни підприємства, залежно від міри врахування в них витрат і прибутку, поділяють на: оптові, відпускні, роздрібні, світові.

За оптовими цінами (цінами виробника) підприємство продає свою продукцію іншим підприємствам, а також підприємствам оптової торгівлі, якщо така продукція не оподатковується податком на додану вартість. Такі ціни використовуються на підприємстві для планування, обліку і аналізу товарної (реалізованої) продукції, прибутку та інших вартісних показників. Вона обчислюється за формулою:

$$O_{ц} = C_{в} + Pr \quad \text{або} \quad O_{ц} = C_{в} + \frac{C_{в} \times P}{100} \quad (5.1),$$

де $O_{ц}$ - оптова ціна виробу, грн.;

$C_{в}$ - виробнича собівартість виробу, грн.;

P - рентабельність виробу, %.

За відпускними цінами виробника, в яких міститься акцизний збір (підакцизні товари) і податок на додану вартість, підприємство продає продукцію іншим підприємствам, а також підприємствам оптової торгівлі.

Відпускну ціну виробника з урахуванням ПДВ розраховують так:

$$V_{\text{ц}} = C_{\text{в}} + P_{\text{р}} + \text{ПДВ} \quad \text{або} \quad V_{\text{ц}} = O_{\text{ц}} + \frac{O_{\text{ц}} \times C_{\text{пдв}}}{100} \quad (5.2).$$

З урахуванням акцизного податку формула розрахунку така:

$$V_{\text{ц}} = C_{\text{в}} + P_{\text{р}} + \text{АП} + \text{ПДВ} \quad (5.3),$$

де $V_{\text{ц}}$ - відпускна ціна виробника, грн.;

ПДВ – сума податку на додану вартість, грн.;

АП – сума акцизного податку, грн.;

Спдв - ставка податку на додану вартість, %.

Підприємства за роздрібними цінами реалізують свою продукцію кінцевому споживачеві, вони включають відпускні (оптові) ціни виробника, витрати і доходи торговельних організацій.

Роздрібну ціну розраховують таким чином:

$$P_{\text{ц}} = V_{\text{ц}} + \text{ТН}, \quad \text{ТН} = V_{\text{о}} + \text{П} + \text{ПДВ} \quad (5.4),$$

де $P_{\text{ц}}$ - роздрібна ціна, грн.;

ТН – націнка, грн.;

$V_{\text{о}}$ - витрати обігу, грн.;

П - прибуток фірмового магазину, грн.

Світовими цінами є ціни на експортну продукцію підприємств. До світових цін включаються, крім оптових цін, також мито та митні збори. Для встановлення ціни на експортну продукцію найпростішими і найуживаніші такі методи. Перший - метод *поточних витрат плюс прибуток*, що застосовується за відсутності інвестицій в основний та оборотний капітал для виробництва і експорту продукції. Другий – *метод цільового прибутку*, коли такі інвестиції мають місце.

5.3.3. Планування доходу від операційної діяльності

Основною складовою грошових надходжень підприємств є *дохід від реалізації продукції*. Це фінансова категорія, яка виражає грошові відносини між постачальниками і споживачами товару.

Дохід від реалізації продукції - це сума коштів, які надійшли на поточний рахунок підприємства в банку або в касу підприємства від продажу товарів і надання послуг. Підприємство визначає як плановий, так і фактичний дохід від реалізації продукції. Плановий дохід від

реалізації продукції визначають *методом прямого рахунку*. За його використання дохід від реалізації визначається множенням кількості реалізованих виробів на їхню реалізаційну ціну і додаванням отриманих сум за всією номенклатурою виробів.

Дохід від реалізації кожного виду виробів визначають як добуток кількості реалізованих виробів і ціни реалізації кожного виробу.

Обсяг реалізації можна розрахувати *укрупненим методом*, виходячи з товарного випуску виробів у плановому періоді, додаючи залишки виробів на початок планового періоду і віднімаючи такі на кінець планового періоду.

Реалізаційні ціни в плановому періоді визначають на підставі цін базового періоду, які коригують на передбачувані зміни в плановому періоді, у тому числі з урахуванням попиту і пропозиції.

Коли асортимент виробів надто великий, розрахунок плану реалізації можна здійснювати *комбінованим методом*. Дохід від реалізації основних видів продукції визначають *методом прямого рахунку*, а для обчислення доходу від реалізації виробів іншого асортименту користуються *укрупненим методом*. Для розрахунку беруть товарний випуск за всіма залишками виробів, додають до нього вартість залишків на початок планового періоду і віднімають очікувані залишки на кінець планового періоду за відпускними вільними цінами і за собівартістю.

5.3.4. Грошові надходження від інвестиційної, фінансової та іншої діяльності підприємства

Для розвитку підприємства, крім основної операційної діяльності велике значення має їх інвестиційна та фінансова діяльність.

Інвестиційна діяльність дає можливість підприємству отримувати грошові надходження від продажу основних засобів та нематеріальних активів, реалізації фінансових інвестицій, погашення наданих позичок, отримання процентів і дивідендів. Слід зауважити, що оскільки підприємства намагаються розширити і модернізувати виробничі потужності, то інвестиційна діяльність найчастіше призводить до відпливу грошових коштів.

Фінансова діяльність на підприємстві ведеться з метою збільшення його грошових коштів і служить для фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності. З *фінансовою діяльністю* підприємства пов'язані надходження грошових коштів від розміщення акцій, отриманих кредитів і позичок, надходження від продажу частки в дочірньому підприємстві тощо.

Для відображення доходів від інвестиційної та фінансової діяльності у Звіті про фінансові результати виділяють *дохід від участі в капіталі та*

інші фінансові доходи. Дохід від участі в капіталі - це дохід від інвестицій, вкладених в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться за методом участі в капіталі. *Інші фінансові доходи* - це дивіденди, відсотки та інші доходи від фінансової діяльності, які не включаються в дохід від участі в капіталі.

У фінансовій звітності підприємства також виділяють *інші доходи*, що відображають дохід від реалізації фінансових інвестицій; дохід від неопераційних курсових різниць; дохід підприємств від зміни балансової вартості фінансових інструментів, які оцінюються за справедливою вартістю, та інші доходи, які виникають у процесі господарської діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте склад грошових надходжень підприємства.
2. Розкрийте механізм ціноутворення на підприємстві.
3. У чому суть планування доходу від операційної діяльності?
4. Що таке грошові надходження від інвестиційної, фінансової та іншої діяльності підприємства? Поясніть їх значення для підприємства.

5.4. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ

- 5.4.1. Характеристика складових елементів основного капіталу
- 5.4.2. Амортизація необоротних активів та її використання
- 5.4.3. Показники ефективності використання основних засобів
- 5.4.4. Інвестиційна діяльність підприємства та методи її фінансування

5.4.1. Характеристика складових елементів основного капіталу

До *основного капіталу* відносять вкладення в необоротні активи у вигляді вартості матеріальних активів - основних засобів у робочому стані, незавершених капітальних інвестицій, нематеріальних активів – об'єктів права, інвестиційної нерухомості і довгострокових фінансових інвестицій.

Теоретичні основи основного капіталу розглянені у розділі 2. Фінанси, тема 4, питання 3.

Характерними ознаками необоротних активів є:

1. Очікуваний термін їх корисного використання більше одного року (або операційного циклу, довшого за рік): основні засоби; нематеріальні активи; довготермінові фінансові інвестиції; інвестиційна нерухомість.
2. Поступове зменшення їх вартості у зв'язку з фізичним або моральним зношенням: основні засоби і нематеріальні активи; інвестиційна нерухомість.

3. Відшкодування їх вартості: основні засоби; нематеріальні активи; довготермінові фінансові інвестиції; інвестиційна нерухомість.

Існує кілька оцінок грошового виразу необоротних активів (рис. 5.11.).

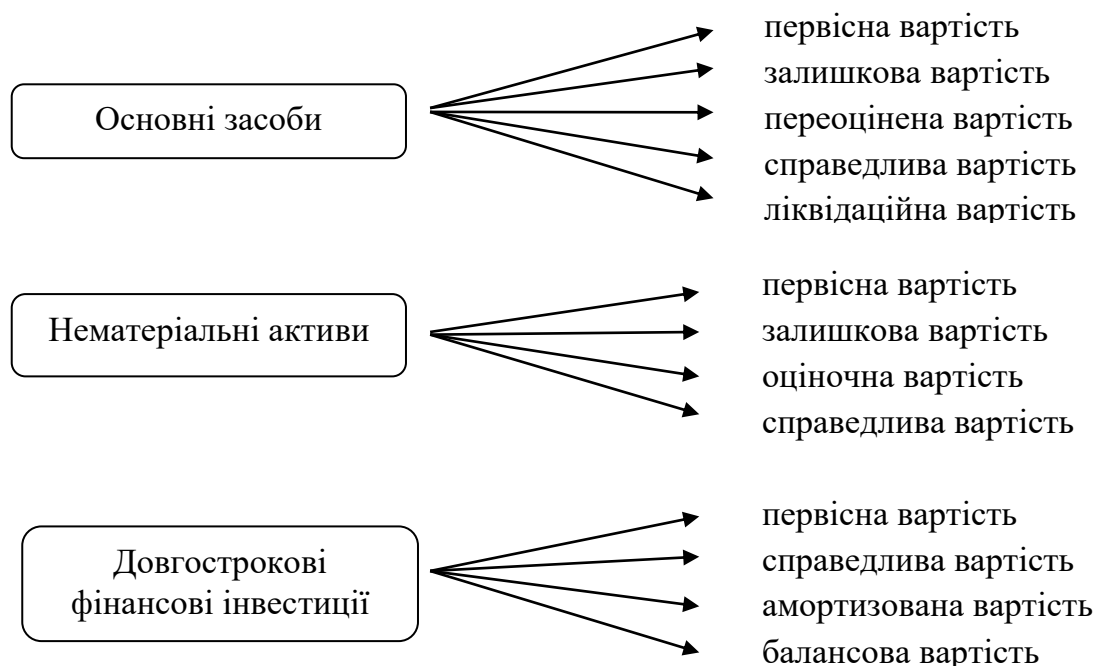

Рис. 5.11. Види грошової оцінки окремих елементів необоротних активів

5.4.2. Амортизація необоротних активів та її використання

Теоретичні основи нарахування амортизації розглянені в розділі 2. Фінанси, тема 4, питання 3.

Розрахунок амортизаційних відрахувань здійснюється, відповідно до ПСБО 7 «Основні засоби, ПСБО 8 «Нематеріальні активи» та Податкового кодексу, такими методами:

- *прямолінійним методом:*

$$AB = BA / T, \quad (5.5.)$$

де АВ- річна сума амортизаційних відрахувань, грн.;

ВА – вартість, яка амортизується (ВА= ПВ-ЛВ), грн.;

T - строк корисного використання об'єкта основних засобів, років;

ПВ – первісна вартість об'єкта амортизації, грн.;

ЛВ – ліквідаційна вартість об'єкта амортизації, грн.

- *методом зменшення залишкової вартості:*

$$AB = 3B(ПВ) \times Na, \quad Na = 1 - \sqrt[T]{ЛВ / ПВ} \quad (5.6.)$$

де АВ- річна сума амортизаційних відрахувань, грн.;

ПВ – первісна вартість об'єкта амортизації, грн.;

ЗВ – залишкова вартість об'єкта амортизації, грн.;

ЛВ – ліквідаційна вартість об'єкта амортизації, грн.;

На – річна норма амортизації.

- *методом прискореного зменшення залишкової вартості:*

$$AB = 3B(ПВ) \times Ha, \quad Ha = \frac{1}{T} \times 2 \quad (5.7.)$$

де АВ- річна сума амортизаційних відрахувань, грн.;

ПВ – первісна вартість об'єкта амортизації, грн.;

ЗВ – залишкова вартість об'єкта амортизації, грн.;

Ha – річна норма амортизації.

- *кумулятивним методом:*

$$AB = BA \times Kk, \quad Kk = \frac{KP}{\sum P} \quad (5.8.)$$

де АВ- річна сума амортизаційних відрахувань, грн.;

ВА – вартість, яка амортизується, грн.;

Kk – кумулятивний коефіцієнт;

KP – кількість років до кінця строку корисного використання об'єкта необоротних активів, роки;

$\sum P$ - сума чисел років корисного використання об'єкта необоротних активів, роки.

- *виробничим методом:*

$$AB_m = O_{Пм} \times BC, \quad BC = \frac{BA}{3O_{Пп}} \quad (5.9.)$$

де АВ_м - місячна сума амортизаційних відрахувань, грн.;

ВА – вартість, яка амортизується, грн.;

BC – виробнича ставка;

O_{Пм} – місячний обсяг продукції, який вироблений (виконаний) з використанням об'єкта амортизації, шт.;

3O_{Пп} – загальний обсяг продукції, якій підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта амортизації, шт.

Мінімально допустимі строки амортизації та обмеження використання певних методів для окремих груп основних засобів і нематеріальних активів указані в Податковому кодексі.

5.4.3. Показники ефективності використання основних засобів

Показники стану й ефективності використання основних засобів можна об'єднати в три групи, які характеризують:

1. Забезпечення підприємства основними засобами.
2. Стан основних засобів.
3. Ефективність використання основних засобів.

До показників забезпечення підприємства основними засобами належать:

- *капіталомісткість основних засобів (Км):*

$$K_m = O_3 / ВП, \quad (5.10.),$$

де O_3 – середня вартість (залишкова) основних засобів за досліджуваний період (рік, квартал), грн.;

$ВП$ – вартість виробленої продукції за досліджуваний період (рік, квартал).

- *капіталоозброєність праці основними засобами (Козб):*

$$K_{озб} = O_3 / ЧП, \quad (5.11.),$$

де O_3 – середня вартість (залишкова) основних засобів у досліджуваному періоді (рік, квартал), грн.;

$ЧП$ – середньоспискова чисельність працівників у досліджуваному періоді (рік, квартал), осіб.

- *коефіцієнт реальної вартості основних засобів у майні підприємства (Квоз):*

$$K_{воз} = O_3 / M, \quad (5.12.),$$

де O_3 – вартість (залишкова) основних засобів, грн.;

M – вартість майна підприємства, грн.

До показників *стану та руху основних засобів* можна віднести:

- *коефіцієнт зносу основних засобів (Кз):*

$$K_z = З / ПВоз, \quad (5.13.),$$

де $З$ – сума зносу основних засобів, грн.;

$ПВоз$ – первісна вартість основних засобів, грн.

- *коефіцієнт придатності основних засобів (Кп):*

$$K_p = ЗВоз / ПВоз, K_p = 1 - K_z \quad (5.14.),$$

де K_z – коефіцієнт зносу основних засобів;

$ЗВоз$ – залишкова вартість основних засобів, грн.;

$ПВоз$ – первісна вартість основних засобів, грн.

- *коефіцієнт оновлення основних засобів (Кон):*

$$K_{он} = Вв / ОЗк, \quad (5.15.)$$

де $Вв$ – вартість введених основних засобів за певний період (рік, квартал), грн.;

$ОЗк$ – вартість основних засобів на кінець досліджуваного періоду (року, кварталу), грн.

- *коефіцієнт вибуття основних засобів (Квиб):*

$$K_{виб} = Ввив / ОЗп, \quad (5.16.)$$

де $Ввив$ – вартість виведених основних засобів за певний період (рік, квартал), грн.;

$ОЗп$ – вартість основних засобів на початок досліджуваного періоду (рік, квартал), грн.

Показники *ефективності використання основних засобів:*

- *капіталовіддача основних засобів (Кв)*

$$Кв = ВП / ОЗ, \quad (5.17.)$$

де ОЗ – середня вартість (залишкова) основних засобів за досліджуваний період (рік, квартал), грн.;

ВП – вартість виробленої продукції за досліджуваний період (рік, квартал).

- *рентабельність основних засобів (Роз):*

$$Роз = П * 100\% / ОЗ \quad (5.18.)$$

де ОЗ – середня вартість (залишкова) основних засобів за досліджуваний період (рік, квартал), грн.;

П – прибуток за досліджуваний період (рік, квартал), грн.

5.4.4. Інвестиційна діяльність підприємства та методи її фінансування

Інвестиційна діяльність підприємства передбачає проведення господарських операцій щодо створення і придбання основних засобів, нематеріальних активів, придбання корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно.

Підприємство здійснює капітальні, фінансові та інтелектуальні інвестиції. Основними методами фінансування інвестицій підприємства вважаються *фінансування за рахунок власних фінансових ресурсів підприємства (самофінансування), кредитування; лізинг та інші.*

Самофінансування передбачає покриття за рахунок власних доходів усіх видатків діяльності підприємства як при простому, так і при розширеному відтворенні. При цьому розширене відтворення можливе лише за умови прибуткової діяльності підприємства.

Більшість підприємств, незалежно від форм власності, створюються з обмеженим розміром капіталу, що не дозволяє їм у повному обсязі забезпечити розширене відтворення за рахунок власних фінансових ресурсів. Це зумовлює залучення кредитних ресурсів, зокрема довгострокових банківських кредитів для фінансування інвестиційних проектів.

Лізинг є особливою формою фінансування основного капіталу підприємств, який не вважається їх власністю. Підприємства вдаються до лізингу за умов відсутності власних ресурсів, дорогого кредиту, коротких термінів використання обладнання. Найбільш розповсюдженими є оперативний лізинг і фінансовий лізинг.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть основного капіталу підприємства.
2. Охарактеризуйте складові основного капіталу підприємства.
3. Які є види вартісної оцінки основних складових основного капіталу?
4. З'ясуйте механізм розрахунку амортизаційних відрахувань.
5. Розкрийте зміст інвестиційної діяльності підприємств та методи її фінансування.

5.5. ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

5.5.1. Суть і склад оборотного капіталу підприємства

5.5.2. Джерела формування оборотного капіталу

5.5.3. Установлення оптимальної потреби в оборотному капіталі підприємства

5.5.4. Показники економічної ефективності використання оборотного капіталу

5.5.1. Суть і склад оборотного капіталу підприємства

Оборотний капітал є частиною фінансових ресурсів підприємства, які шляхом вкладання в оборотні активи забезпечують безперервність процесу фінансово-господарської діяльності з метою отримання прибутку і здатні відновлюватися упродовж періоду, зумовленого процесом створення матеріальних і нематеріальних благ і термінами поточних фінансових вкладень. Оборот оборотного капіталу можна умовно зобразити у вигляді схеми (рис. 5.12.).

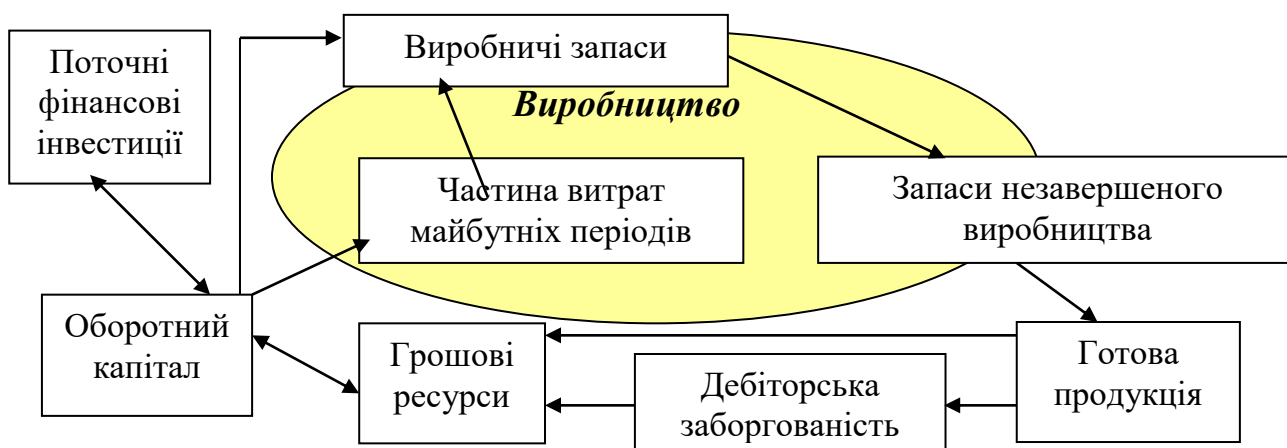

Рис. 5.12. Оборот оборотного капіталу підприємства

Суть оборотного капіталу проявляється через його функції. У сучасній науковій літературі переважно виділяють дві функції: виробничу та розрахункову. Виробнича функція оборотного капіталу реалізується у забезпеченні безперервності технологічного процесу виробництва, розрахункова – полягає в обслуговуванні завершення кругообігу капіталу шляхом перетворення оборотного капіталу з товарної форми у грошову. З розширенням сфери участі оборотного капіталу у діяльності підприємства заслуговує уваги така функція оборотного капіталу як акумулювання

тимчасово вільних грошових ресурсів і формування високоліквідного резерву у формі поточних фінансових інвестицій.

Кругообіг і форми участі оборотного капіталу в економічній діяльності підприємства дають підстави класифікувати його за такими ознаками:

- залежно від функціонального призначення розрізняють оборотний капітал у сферах: виробництва, обігу та інвестицій;
- залежно від участі оборотного капіталу в економічному процесі його трансформаційна форма представлена виробничими запасами, запасами незавершеного виробництва, готової продукції, дебіторською заборгованістю, поточними фінансовими інвестиціями, грошовими ресурсами.

5.5.2. Джерела формування оборотного капіталу

В умовах ринкової економіки для підприємств усіх форм власності та організаційно-правового статусу, оборотний капітал формується за рахунок власних, позичених і залучених джерел (рис. 5.13.).

Раціональне співвідношення між джерелами формування оборотного капіталу може забезпечувати найефективнішу пропорційність між прибутковістю та фінансовою стійкістю підприємства.

5.5.3. Установлення оптимальної потреби в оборотному капіталі підприємства

Визначення потреби в оборотному капіталі здійснюється через нормування. Нормування оборотного капіталу проводиться в такому порядку:

1. Визначення норм запасів за статтями нормованих оборотних активів. Норма оборотних коштів - це відносний показник, який обчислюється в днях, відсотках чи гривнях.

2. Установлення одноденного витрачення матеріальних цінностей, виходячи з кошторису витрат на виробництво.

3. Визначення нормативу за кожною статтею оборотних активів у грошовому вираженні проводиться множенням одноденних витрат у грошовому вираженні на відповідну норму запасу в днях.

4. Розрахунок сукупного нормативу або загальної потреби в оборотному капіталі на підприємстві проводиться підсумовуванням нормативів за окремими статтями.

5. Визначення норм і нормативів за окремими статтями оборотних активів для підрозділів підприємств, де використовуються матеріальні цінності та виготовляється продукція.

Рис. 5.13. Джерела формування та поповнення оборотного капіталу

Метод прямого розрахунку дає змогу найбільш точно визначити потребу в оборотних активах, оскільки враховує всі організаційно-технологічні, технічні, транспортні та інші характерні особливості, досвід і стан розрахунків. Обґрунтований розрахунок здійснюється за кожним елементом оборотних активів з урахуванням завдань виробничого плану, постачання та збуту.

Норматив оборотного капіталу щодо виробничих запасів (Нвз) визначається за формулою, (грн.):

$$N_{вз} = O \times N \quad (5.19.),$$

де N - норматив оборотного капіталу для виробничих запасів (грн.);

O - одноденні витрати сировини, матеріалів, напівфабрикатів (грн.) - визначаються за кошторисом витрат на виробництво у IV кварталі планового року;

N - норма оборотного капіталу у виробничих запасів (днів) - охоплює поточний (складський), страховий (гарантійний), транспортний та підготовчий запас.

Норматив оборотного капіталу для незавершеного виробництва (Ннв) визначається за формулою (грн.):

$$H_{нз} = O_{нв} \times T \times K_{зв} \quad (5.20.),$$

де $O_{нв}$ - одnodенні витрати за планом IV кварталу (грн.);

T - тривалість виробничого циклу (днів), що відображає час перебування продукції в незавершеному виробництві;

$K_{зв}$ - коефіцієнт зростання витрат - характеризує ступінь готовності виробів у незавершеному виробництві.

Обчислення коефіцієнта зростання витрат залежить від розподілу витрат протягом виробничого циклу. За рівномірного розподілу витрат коефіцієнт зростання витрат ($K_{зв}$) визначається за формулою

$$K_{зв} = \frac{A + 0.5B}{A + B} \quad (5.21.),$$

де A - витрати, які здійснюються одноразово на початку виробничого циклу;

B - наступні витрати, які включаються до собівартості продукції.

Якщо витрати на виготовлення одиниці продукції за днями виробничого циклу розподіляються нерівномірно, коефіцієнт зростання витрат ($K_{зв}$) визначається як середньозважений показник.

Норматив оборотних коштів для готової продукції ($H_{гп}$) визначається за формулою:

$$H_{гп} = O_{вп} \times N_{п} \quad (5.22.),$$

де $O_{вп}$ - одnodенний випуск продукції в IV кварталі планового року за виробничою собівартістю (грн.);

$N_{п}$ - норма запасу оборотного капіталу для готової продукції (днів) - включає такі елементи: час на комплектування виробів для поставки, упаковку продукції, час на оформлення і здачу платіжних документів у банк.

Обчислений методом прямого розрахунку норматив щорічно коригується підприємством з урахуванням змін виробничої програми і швидкості обороту оборотного капіталу. Для корекції використовується економічний метод розрахунку.

Різновидом економічного методу розрахунку сукупної потреби у власному оборотному капіталі є контрольний метод. Контрольний розрахунок виконується окремо на двох групах оборотних активів. Поділ оборотних активів на дві групи здійснюється залежно від особливостей виробництва.

Потребу в оборотних активах першої групи, розмір якої залежить від обсягу виробництва, розраховують з урахуванням темпів зростання виробничої програми. Потребу в оборотному капіталі другої групи, розмір якої не залежить від обсягу виробництва, розраховують шляхом її збільшення на 50 процентів від зростання виробничої програми. Економічний і контрольний методи, які не потребують виконання

складних розрахунків, застосовують на діючих підприємствах, об'єднаннях підприємств, на рівні галузевих міністерств у процесі планування або прогнозування.

5.5.4. Показники економічної ефективності використання оборотного капіталу

Ефективність використання оборотного капіталу найповніше характеризують показники його оборотності, які дозволяють визначати рівень впливу на фінансово-господарську діяльність підприємств фактора часу, тобто з якою періодичністю у часі підприємство формує прибуток. До показників ефективності використання оборотного капіталу належать:

- коефіцієнт оборотності оборотного капіталу (K_o):

$$K_o = \frac{\overline{ЧД}}{\overline{ОК}} \quad (5.23.)$$

де $\overline{ЧД}$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за звітний період, грн.;

$\overline{ОК}$ – середній залишок оборотного капіталу у звітному періоді (рік, квартал), грн.

- тривалість обороту оборотного капіталу (TO), дні:

$$TO = \frac{\overline{ОК} \times Д}{\overline{ЧД}} \quad (5.24.),$$

де $Д$ – число днів у періоді.

- сума вивільнення або збільшення оборотного капіталу ($\overline{\Delta ОК}$), грн.:

$$\overline{\Delta ОК} = (TO_1 - TO_0) \frac{\overline{ЧД1}}{Д} \quad (5.25.),$$

де $\overline{ЧД1}$ – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за звітний період, грн.;

$\overline{ОК}$ – середній залишок оборотного капіталу у звітному періоді (рік, квартал), грн.;

$Д$ – число днів у періоді.

- рентабельність оборотного капіталу ($Робк$), %:

$$Робк = \frac{\overline{П}}{\overline{ОК}} \times 100\% \quad (5.26.),$$

де $\overline{П}$ – чистий прибуток за звітний період, грн.;

$\overline{ОК}$ – середній залишок оборотного капіталу у звітному періоді (рік, квартал), грн.

Ефективне використання оборотного капіталу кількісно та якісно впливає на ефективність усіх видів діяльності підприємства.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть і функції оборотного капіталу підприємства.
2. Наведіть класифікацію оборотного капіталу підприємства.
3. З'ясуйте джерела формування та поповнення оборотного капіталу.
4. Охарактеризуйте механізм визначення потреби оборотному капіталі.
5. Які показники застосовують для оцінки ефективності використання оборотного капіталу підприємства?

5.6. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ ПРИБУТКУ ПІДПРИЄМСТВА

- 5.6.1. Економічний зміст прибутку та його функції
- 5.6.2. Формування прибутку підприємства
- 5.6.3. Суть і методи обчислення рентабельності
- 5.6.4. Розрахунок прибутковості підприємства
- 5.6.5. Розподіл і використання прибутку підприємства

5.6.1. Економічний зміст прибутку та його функції

Прибуток як економічна категорія насамперед характеризує відносини, що складаються у процесі суспільного виробництва. Об'єктивна основа існування прибутку пов'язана з необхідністю розподілу додаткового продукту. Прибуток відображає частину доданої вартості, створеної у реальному секторі економіки.

Прибуток – це втілення у грошовій формі частини чистого доходу підприємства на вкладений капітал, який характеризує його винагороду за здійснення підприємницької діяльності, що є різницею між чистим доходом від реалізації продукції та витратами на її виробництво та реалізацію.

Основними функціями прибутку в ринковому середовищі є:

1. *Оціночна*, тобто, прибуток є критерієм і показником ефективності господарсько-фінансової діяльності підприємства. Сам факт наявності прибутку вже свідчить про ефективність, проте, крім цього, його розмір має бути достатнім для задоволення потреб всіх зацікавлених осіб: власників підприємства, його працівників, кредиторів.

2. *Розподільча*. Її зміст полягає в тому, що прибуток використовується як інструмент розподілу доходу суспільства. Він є одним з джерел формування доходів бюджетів різних рівнів. Прибуток надходить до бюджетів у вигляді податків (податку на прибуток, податку з власників транспортних засобів), платежів (плати за землю) і економічних санкцій.

3. *Стимулююча*. Виконання цієї функції визначається тим, що, виступаючи кінцевим фінансовим результатом, він одночасно є основним елементом фінансових ресурсів підприємства. Прибуток – це основне

джерело приросту власного капіталу, джерело розширення виробничої діяльності, науково-технічного розвитку, збільшення обсягів виробленої продукції, виплати дивідендів і, безумовно, джерело соціального розвитку.

У загальному вигляді *прибуток* визначається як різниця між сумою доходів і витратами на виробництво та реалізацію продукції з урахуванням збитків від різних господарських операцій.

5.6.2. Формування прибутку підприємства

Послідовність визначення основного узагальнюючого показника, чистого прибутку наведено на рис. 5.14.

$$\begin{array}{r}
 \text{Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції} \\
 - \\
 \text{Собівартість реалізованої продукції} \\
 - \\
 \textbf{Валовий прибуток від реалізації продукції} \\
 + \\
 \text{Інші операційні доходи} \\
 - \\
 \text{Адміністративні витрати, витрати на збут, інші операційні витрати} \\
 - \\
 \textbf{Прибуток від операційної діяльності} \\
 + \\
 \text{Дохід від участі в капіталі, інші фін. доходи та інші доходи} \\
 - \\
 \text{Фінансові витрати, втрати від участі в капіталі, інші витрати} \\
 = \\
 \textbf{Прибуток до оподаткування} \\
 - \\
 \text{Витрати на податок на прибуток} \\
 + \\
 \text{Прибуток (збиток) від припинення діяльності після оподаткування} \\
 - \\
 \textbf{Чистий прибуток}
 \end{array}$$

Рис. 5.14. Формування чистого прибутку підприємства

На першому етапі отриманий результат коригується на собівартість реалізованої продукції. У результаті розраховується валовий прибуток або збиток від реалізації продукції.

Валовий прибуток – різниця між чистим доходом від реалізації продукції і виробничою собівартістю реалізованої продукції. Розрахунок

валового прибутку передбачає визначення виробничої собівартості реалізованої продукції, що охоплює прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати та загальновиробничі витрати. На другому етапі валовий прибуток збільшується (зменшується) на суму іншого операційного прибутку. На третьому етапі визначається прибуток (збиток) від операційної діяльності як різниця між результатом, отриманим на третьому етапі, та величиною адміністративних витрат і витрат на збут.

Прибуток від операційної діяльності – визначається як алгебраїчна сума валового прибутку, іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат. *Прибуток до оподаткування* – визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від основної діяльності, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків). *Чистий прибуток* – це як алгебраїчна сума прибутку (збитку) до оподаткування та розміру податку на прибуток.

Показники прибутку не відображають ступеня ефективності господарювання, оскільки сума прибутку може зростати і при недостатньому використанні ресурсів. Тому для характеристики ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства, раціональності здійснених операцій використовують показники рентабельності.

5.6.3. Суть і методи обчислення рентабельності

Співвідношення прибутку з авансованою вартістю або поточними витратами характеризує таке поняття, як *рентабельність*, що розраховується у відсотках. Можна виділити такі групи показників рентабельності, що мають своє певне функціональне призначення (табл. 5.1.).

Таблиця 5.1.

Показники рентабельності

Група показників	Вид показника	Спосіб розрахунку показника
Показники рентабельності операційної діяльності (показують ефективність операційної діяльності)	Рентабельність продукції	прибуток від реалізації продукції / собівартість реалізованої продукції
	Рентабельність реалізації продукції	прибуток від реалізації продукції / чистий дохід від реалізації продукції (вартість продукції за мінусом непрямих податків)
		прибуток від операційної діяльності / чистий дохід від реалізації продукції
		чистий прибуток / чистий дохід від реалізації продукції

Показники рентабельності капіталу (характеризують ефективність інвестиційних рішень)	Рентабельність капіталу	чистий прибуток / середня вартість капіталу (авансована вартість)
	Рентабельність основного капіталу	чистий прибуток / середня вартість основного капіталу
	Рентабельність оборотного капіталу	чистий прибуток / середня вартість оборотного капіталу
Показники рентабельності власного капіталу (характеризує ефективність фінансових рішень)	Рентабельність власного капіталу	чистий прибуток / середня вартість власного капіталу

5.6.4. Розрахунок прибутковості підприємства

Найбільш відомим підходом до розрахунку прибутковості в ринкових умовах є метод установлення критичних співвідношень. Застосування методу *критичних співвідношень* дає змогу встановити зусилля підприємства, докладені для отримання прибутку.

Аналітичний метод визначення критичних співвідношень полягає у розв'язанні рівняння з урахуванням того, що при збільшенні обсягів виробництва продукції питома вага змінних витрат відносно одиниці продукції залишається незмінною, а постійних знижуються. Тобто рівень валових витрат на виготовлення продукції коригується на розмір постійних витрат.

У формалізованому вигляді визначення прибутку методом *критичних співвідношень* має такий вигляд:

$$\Pi = ЧД - ЗВ - ПВ, \quad (5.27.)$$

$$ЧД = O \times Цв, \quad ЗВ = O \times Зв, \quad \text{або} \quad \Pi = O \times (Цв - Зв) - ПВ, \quad (5.28.)$$

де Π – прибуток;

O – обсяг продажу виробів;

$ПВ$ – постійні витрати;

$ЗВ$ – змінні витрати;

$Цв$ – оптова ціна одиниці виробу;

$Зв$ – змінні витрати на одиницю продукції;

$ЧД$ – чистий дохід від продажу продукції.

Під час планування прибутку від операційної діяльності необхідно визначити точку безбитковості, яка відповідає такому обсягу продажу, за якого надходження від реалізації продукції дорівнюють витратам на виробництво і реалізацію цієї продукції.

Якщо рівень обсягу продажу нижчий від точки безбитковості, виробляти такий товар не вигідно, збитково. Кожна одиниця товару, реалізована в зоні, що знаходиться вище за точку безбитковості, збільшує прибуток.

Визначення *точки беззбитковості в натуральних одиницях* можна знайти за формулою:

$$O = \frac{ПВ}{Цв - Зв} \quad (5.29.)$$

де $Цв$ - ціна за одиницю виробу;
 $Зв$ - змінні витрати на одиницю виробу.

З формули (5.29.) видно, що на обсяг продажу в точці беззбитковості впливають обсяги постійних витрат і їх співвідношення зі змінними витратами та ціною.

Розрахунки беззбиткового обсягу продажу за допомогою формули (5.29.) можливі для кожного конкретного виробу окремо. Якщо ж необхідно здійснити розрахунки в цілому для підприємства, то беззбитковий обсяг продажу визначається за допомогою маржинального доходу. *Маржинальний дохід*, або валова маржа розраховується як різниця між обсягами чистого доходу від реалізації продукції та обсягами змінних витрат за формулою:

$$МД = ЧД - ЗВ \quad (5.30.)$$

де $МД$ - маржинальний дохід (грн.).

Послідовність розрахунків така:

1. Розраховується *поріг рентабельності*, тобто такий обсяг реалізованої продукції, за якого всі витрати покриваються, збитків немає, але немає й прибутків.

$$ПР = \frac{ПВ}{МД / ЧД} \quad (5.31.)$$

де $ПР$ — поріг рентабельності (грн.).

2. Визначається *запас фінансової стійкості (ЗФС)*. Це сума, на яку підприємство може знизити обсяг реалізації до моменту появи збитків (грн.):

$$ЗФС = ЧД - ПР \text{ або у відсотках: } ЗФС = \frac{ЧД - ПР}{ЧД} \times 100\% \quad (5.32.)$$

Запас фінансової стійкості у відсотках показує, на скільки відсотків підприємство може знизити обсяг реалізації, не зазнаючи при цьому збитків.

Зазначимо, що підприємствами матеріальної сфери виробництва можуть застосовуватися й інші методи розрахунку прибутку. Наприклад, за показником витрат на одну гривню товарної продукції. Це укрупнений метод, що передбачає використання даних про виробничі витрати та реалізацію продукції за попередній період, а також очікувану їх зміну, що прогнозується в наступному періоді.

5.6.5. Розподіл і використання прибутку підприємства

Загальна сума прибутку, отриманого підприємством у звітному періоді, є об'єктом розподілу. Під розподілом прибутку належить розуміти спрямування прибутку до бюджету у вигляді податків і визначення чистого прибутку, який залишається у розпорядження підприємства.

Через розподіл прибутку реалізується одна з його найважливіших функцій - стимулювання діяльності підприємств. Перш ніж бути використаним на фінансування зростання підприємства, прибуток розподіляється між сторонами, які забезпечують його створення.

Кількість сторін, якими він присвоюється, у першу чергу залежить від організаційно-правової форми підприємства. Частина прибутку присвоює держава у вигляді податків. Рештою прибутку розпоряджається підприємство. Як правило, держава присвоює частину прибутків, застосовуючи два канали його вилучення. Першим каналом розподілу прибутку є сплата підприємствами податку на майно. Другим каналом – сплата підприємствами до бюджету податку на прибуток.

Чистий прибуток підлягає розподілу залежно від цілей і завдань, які визначило саме підприємство. Для перспективного розвитку підприємства першочергове значення має пропорція розподілу чистого прибутку на споживання і накопичення. Механізм і пропорції розподілу прибутку великою мірою визначають інтереси учасників відтворюваного процесу і впливають на саму його ефективність. У зв'язку з цим конкретні форми і методи розподілу прибутку залежать від багатьох факторів. Це і форма власності, рівень технічного стану і розвитку підприємства, завдання оновлення асортименту, рівень прибутковості та фінансової стійкості, наявність кваліфікованого менеджменту тощо.

Чистий прибуток використовується підприємством за такими напрямками:

- фінансування капітальних витрат на розвиток підприємства;
- фінансування витрат на соціальну сферу;
- витрати на матеріальне заохочення працівників підприємства;
- формування фінансових резервів у розмірах, рекомендованих чинним законодавством;
- фінансування благодійних заходів;
- фінансування приросту власного оборотного капіталу;
- формування резерву для виплати дивідендів.

Нерозподілений прибуток визнається фінансовим резервом і може використовуватись у майбутньому для покриття збитків, фінансування інвестиційних проектів тощо.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть і функції прибутку підприємства.
2. Охарактеризуйте механізм формування чистого прибутку.
3. Наведіть показники рентабельності діяльності підприємства.
4. Що таке розрахунок прибутковості підприємства?
5. Які є напрямки розподілу та використання прибутку підприємства?

5.7. ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

- 3.7.1. Суть і призначення системи оподаткування підприємств
- 3.7.2. Вплив податків на діяльність підприємства
- 3.7.3. Загальнодержавні податки та збори, які сплачують підприємства
- 3.7.4. Місцеві податки та збори, які сплачують підприємства

5.7.1. Суть і призначення системи оподаткування підприємств

Сукупність загальнодержавних і місцевих податків та зборів, що справляються в установленому Податковим кодексом порядку, становить податкову систему України. Підприємства - суб'єкти господарювання сплачують загальнодержавні, а також місцеві податки і збори.

Теоретичні основи системи оподаткування підприємств відображено у розділі 2. Фінанси, тема 5.

Для забезпечення сталого розвитку підприємств система оподаткування підприємств, по-перше, має бути стабільною, так як часті зміни в законодавчих актах щодо окремих податків негативно впливають на підприємницьку діяльність. По-друге, податкова система має достатньо використовувати регулюючу функцію основних податків, а не мати лише фіскальне спрямування. По-третє, розрахунки окремих податків і відрахувань мають бути оптимально спрощені.

5.7.2. Вплив податків на діяльність підприємства

У наукових публікаціях автори виділяють ряд функцій податків, однією з яких є регулююча. Ця функція реалізується через вплив податків на різні напрямки та показники діяльності суб'єктів господарювання.

До показників фінансово-господарської діяльності, на які впливає сплата податків можна віднести: собівартість продукції, обсяг реалізації продукції, дохід від реалізації продукції, залишки нереалізованої продукції підприємства, прибуток, платоспроможність, фінансову стійкість, іммобілізацію оборотного капіталу, використання прибутку підприємства. Безперечно, що можливість виявлення регулюючої функції окремими податками різна, а отже, має місце і різний їхній вплив на діяльність підприємства.

Вплив податків на фінансово-господарську діяльність підприємств здійснюється через такі елементи оподаткування.

1. Об'єкт оподаткування. Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг), витрати на оплату праці та інші об'єкти, визначені податковим законодавством.

2. Ставки податку. Розмір ставок податків - дуже складне питання та істотно впливає на здійснення фіскальної й регулюючої функцій податків. Податкові ставки можуть бути універсальними і диференційованими. Вони можуть визначатися у грошовому виразі на одиницю оподатковування або у відсотках до об'єкта оподатковування. Відсоткові ставки оподатковування можуть бути: пропорційними (не залежать від розміру об'єкта оподатковування), прогресивними (зростають зі збільшенням об'єкта оподатковування), регресивними (знижуються зі збільшенням об'єкта оподатковування).

3. Джерело сплати податку. Джерелами сплати підприємствами податків до бюджету можуть бути: прибуток (за стягнення податку на прибуток); витрати діяльності підприємства (платежі за ресурси, єдиний соціальний внесок, сплата місцевих податків і зборів); частина доходу від реалізації продукції (сплата мита, акцизного збору, ПДВ).

4. Строки сплати податку. Для різних податків вони різні і залежать від об'єкта оподатковування, розміру податків і джерел сплати. Платник податків зобов'язаний сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій ним податковій декларації, протягом десяти календарних днів, наступних за останнім днем відповідного граничного строку, передбаченого законами.

5. Податкові пільги. Пільги істотно впливають на виявлення регулювальної функції податків. Вони можуть надаватися за окремими податками і платниками податків, а також визначатися для окремих об'єктів оподаткування.

6. Штрафні санкції за порушення податкового законодавства. Штрафні санкції застосовуються в разі таких порушень: неподання або несвоєчасне подання необхідних документів, форм звітності до податкової адміністрації; несплата в установлений термін податків та інших обов'язкових платежів державі; приховування об'єктів від оподатковування, навмисне заниження суми податку. При цьому вияв регулювальної функції податків залежатиме від розміру фінансових санкцій та джерела їх сплати.

Кожен податок має свої особливості впливу на фінансово-господарську діяльність підприємств. Наприклад, незважаючи на те, що

реальними платниками непрямих податків є споживачі товарів, робіт, послуг, до бюджету їх сплачують суб'єкти господарювання. При цьому вплив непрямих податків на фінансово-господарську діяльність підприємств-суб'єктів господарювання досить суттєвий і складний.

По-перше, непрямі податки включаються в ціну реалізації споживачам товарів, робіт, послуг. Отже, на суму названих податків зростає ціна реалізації. За певних обставин це може негативно впливати на обсяги виробництва й реалізації продукції, призводити до зростання її залишків.

По-друге, сплата непрямих податків підприємствами в процесі здійснення господарської діяльності, а також до бюджету суттєво і негативно впливає на фінансовий стан суб'єктів господарювання. У процесі господарської діяльності підприємства виробничої сфери закупають для своїх потреб сировину, матеріали, обладнання, в ціну яких входять непрямі податки (в основному ПДВ). Отже, на суму сплачених непрямих податків зростають витрати операційної та інвестиційної діяльності підприємств, а отже, і потреба у фінансових ресурсах.

За сплати непрямих податків до бюджету негативний їх вплив на діяльність і фінансовий стан підприємств виявляється в імобілізації оборотного капіталу для сплати податків. Це обумовлено тим, що терміни сплати непрямих податків до бюджету встановлені за подією, яка відбулася першою: відвантаження товарів або надходження коштів за відвантажені (передані) товари на банківський рахунок платника податків. Якщо має місце затримка надходження коштів від покупців за відвантажену продукцію, платники непрямих податків сплачують їх до бюджету зі свого оборотного капіталу.

5.7.3. Загальнодержавні податки та збори, які сплачують підприємства

До загальнодержавних податків і зборів належать податок на додану вартість, акцизний податок, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, екологічний податок, рентна плата. Теоретичні та практичні аспекти їх сплати наведені в розділі 4. Податкова система, теми 1, 2, 4, 5, 7.

5.7.4. Місцеві податки та збори, які сплачують підприємства

До місцевих податків і зборів належать податок на майно, єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір. Теоретичні та практичні аспекти їх сплати наведені у розділі 4. Податкова система, тема 8.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте суть і призначення системи оподаткування підприємств.
2. Який вплив податків на діяльність підприємства?
3. Охарактеризуйте механізм сплати непрямих податків підприємствами
4. Розкрийте механізм сплати прямих загальнодержавних податків і зборів.
5. Які місцеві податки і збори сплачують підприємства?

5.8. КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

- 5.8.1. Суть і функції кредиту, необхідність залучення коштів
- 5.8.2. Форми кредиту, що залучають підприємства
- 5.8.3. Банківське кредитування підприємств
- 5.8.4. Можливості фінансування підприємств від міжнародних організацій

5.8.1. Суть і функції кредиту, необхідність залучення коштів

Кредит відображає економічні відносини між кредитором і позичальником, які виникають під час отримання позики, користування нею та її повернення. Кредит як форма руху позичкового капіталу об'єднує в собі два процеси як акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів та їх вкладення, або розміщення. Економічна роль кредиту полягає у перерозподілі вартості на засадах платності, терміновості, забезпечення і повернення. Особливістю кредитного перерозподілу є його тимчасовий характер. Перерозподіл вартості здійснюється тут у межах розриву часу між віддаванням товарів (грошей) у позичку і зворотним їх надходженням до кредитора.

Об'єктом кредитних відносин є вартість, яка надається в позику з метою отримання прибутку. Сутність кредиту як економічної категорії виявляється в його функціях, до яких належать перерозподільча, заміщення грошей в обігу, стимулююча та контрольна.

Підприємства залучають *короткострокові* банківські кредити, кошти інших кредиторів і комерційний (товарний) кредит через нестачу власного оборотного капіталу. Кредит дає змогу доцільніше організувати оборот капіталу підприємств, не витратити значних фінансових ресурсів на створення зайвих запасів сировини й матеріалів.

У процесі кредитування підприємств насамперед ураховуються індивідуальні особливості кругообігу капіталу, що виявляються в часовій розбіжності між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі та авансуванням коштів у новий оборот. Такі розбіжності відбуваються насамперед через сезонність виробництва. Чергування зростання додаткових потреб у коштах і створення тимчасово вільних залишків їх на

тому самому підприємстві створює реальне економічне підґрунтя для використання кредитів.

Об'єктами *довго- та середньострокового кредитування* є капітальні вкладення, пов'язані з реконструкцією підприємства, впровадженням нової техніки, удосконаленням технології виробництва, а також інші витрати, що ведуть до збільшення вартості основних засобів. До таких кредитів підприємства вдаються, якщо відчувають брак власних коштів, призначених на ці цілі, а саме: прибутку й амортизаційних відрахувань.

5.8.2. Форми кредиту, що залучають підприємства

Використання різноманітних форм кредитування підприємства прискорює кругообіг капіталу та сприяє підвищенню ефективності фінансово-господарської діяльності.

Кредиторами підприємств можуть бути:

- банки та спеціалізовані фінансово-кредитні інститути (банківський, лізинговий кредити);
- підприємства (комерційний кредит);
- держава (державний кредит, який надається через уповноважені банки);
- міжнародні фінансово-кредитні установи (відкриття кредитних ліній через уповноважені банки).

Суб'єкти господарської діяльності можуть отримати кредити у грошовій та товарній формі. Підприємства використовують у своїй діяльності такі види кредиту: (*комерційний, лізинговий*) – надається у товарній формі (*банківський, іпотечний, бланковий, консорціумний, державний*) - у грошовій формі.

Комерційний кредит – це товарна форма кредиту, яка характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності: підприємством-постачальником (кредитором), який надає відстрочку платежу за свій товар, і підприємством-покупцем (позичальником), який зобов'язується сплатити борг.

При наданні комерційного кредиту підприємства можуть створювати платіжні засоби у вигляді векселів – зобов'язань боржника сплатити кредиторі зазначену суму у визначений термін. Об'єктом комерційного кредиту є реалізовані товари, виконані роботи, надані послуги, щодо яких продавець надає відстрочку платежу. Якщо комерційний кредит оформлений не за допомогою векселя, його погашення здійснюється на умовах, передбачених договором сторін.

Специфічною формою комерційного кредиту можна вважати термінову відстрочку сплати податків (*податковий кредит*), які належить внести підприємству до бюджету в календарному році. До нетрадиційних

видів комерційного кредиту відносять кредитування за контрактом (*франчайзинг*) та кредитування експортера, шляхом купівлі боргових зобов'язань (*форфейтинг*).

Лізинговий кредит – це відносини між юридичними особами, які виникають у випадку оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Об'єктом лізингу є різне рухоме (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка) та нерухоме (будинки, споруди, система телекомунікацій тощо) майно.

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна. Кредиторами з іпотеки можуть бути іпотечні банки або спеціальні іпотечні компанії, а також комерційні банки. Позичальниками можуть бути юридичні особи, які мають у власності об'єкти іпотеки, або мають поручителів, які надають під заставу об'єкти іпотеки на користь позичальника.

5.8.3. Банківське кредитування підприємств

Нині найпоширеніший вид кредиту - банківський. За такого кредитування підприємство виступає тільки в ролі позичальника.

Банківський кредит класифікують за такими ознаками: цільове спрямування, термін кредиту, вид відсоткової ставки, валюта кредиту, види обслуговування.

Підприємства можуть отримати різноманітні *види кредитів* (строковий кредит, кредитна лінія, контокорентний кредит (овердрафт), кредит під облік векселів), *кредитно-гарантійних послуг* (акцептний кредит, авальний кредит) і *послуг кредитного характеру* (факторинг).

Строковий кредит - це кредит, який надається цілком відразу після укладення кредитної угоди. Він погашається або періодичними внесками, або одноразовим платежем наприкінці терміну.

Кредитна лінія - це згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовленої суми за певний період часу без проведення додаткових спеціальних переговорів.

Овердрафт - короткостроковий кредит, що його надає банк надійному підприємству понад залишок його коштів на поточному рахунку (в межах заздалегідь обумовленої суми) через дебетування його поточного рахунка.

Кредит під облік векселів (обліковий кредит) - це короткостроковий кредит, який банківська установа надає пред'явнику векселів, обліковуючи (скуповуючи) їх до настання строку виконання зобов'язань за ними і сплачуючи пред'явнику номінальну вартість векселів за мінусом дисконту.

Підприємства отримують банківські кредити на умовах строковості, повернення, цільового характеру, забезпечення та платності. Для надання кредиту важливе значення має оцінка кредитоспроможності позичальника.

Кредитоспроможність підприємства оцінюється на основі системи показників, які відображають джерела формування та розміщення оборотного капіталу, результати фінансової діяльності. Під час аналізу кредитоспроможності враховується також наявність чи брак у минулому кредитних відносин підприємства з банком, розмір і строки надання позички. Комерційний банк оцінює фінансовий стан підприємства перед наданням йому позички, а далі - щокварталу.

5.8.4. Можливості фінансування підприємств від міжнародних організацій

Важливим фактором нарощування конкурентоспроможності підприємств є доступ до дешевих кредитних ресурсів. Висока ринкова ціна кредитів часто ускладнює його залучення для фінансування інвестиційної діяльності, особливо для низькорентабельних підприємств, які неспроможні отримувати довгострокові кредити для технологічної модернізації. З огляду на це, ряд міжнародних інституцій адмініструє постійно діючі кредитні програми, використання яких може бути більш вигідним, ніж користування кредитами на ринку.

В Україні це кредити для розвитку мікро-, малих і середніх підприємств, що здійснюються через програму «Кредити для МСП і підприємств середнього рівня капіталізації Європейського інвестиційного банку (ЄІБ)». Аналогічно, Німецько-український фонд (НУФ) має ряд своїх кредитних програм, які реалізуються через комерційні банки-партнери.

Унаслідок посилення інтеграційних процесів, українські підприємства можуть користуватися усіма перевагами найбільш важливих галузевих програм ЄС на рівних правах з підприємствами країн-членів ЄС. Наприклад, програма «Горизонт 2020». Один з проектів цієї програми - проект типу SME Instrument, спрямований на всі типи підприємств середнього і малого бізнесу, які мають чіткі наміри розвиватися та інтернаціоналізуватися. Для підприємств, які пройдуть конкурс, передбачається фінансування частини витрат на інновації та допомога в отриманні додаткового капіталу для розвитку. Учасниками програми SME Instrument у рамках «Горизонт 2020» можуть стати як одне підприємство, так і консорціум підприємств, як мінімум, одне з яких зареєстровано в країні-члені ЄС або асоційованої країні.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть, функції кредиту та необхідність залучення коштів.
2. Охарактеризуйте форми кредиту, що залучають підприємства.
3. Який механізм банківського кредитування підприємств?
4. Які можливості фінансування підприємств від міжнародних організацій?

5.9. ОЦІНКА ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

- 5.9.1. Необхідність, значення та завдання оцінки фінансового стану підприємства
- 5.9.2. Інформаційна база оцінки фінансового стану підприємства
- 5.9.3. Показники фінансового стану підприємства
- 5.9.4. Визначення фінансової стійкості підприємства

5.9.1. Необхідність, значення та завдання оцінки фінансового стану підприємства

Фінансовий стан підприємства - це комплексне поняття, яке є результатом взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства, визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, що відображають наявність, розміщення і використання фінансових ресурсів.

Мета та значення оцінки фінансового стану підприємства відображені в розділі 2. Фінанси, тема 4, питання 5.

Основними завданнями оцінки фінансового стану є:

- аналіз майна підприємства й ефективності його використання;
- оцінка ліквідності та платоспроможності підприємства;
- оцінка фінансової стійкості підприємства;
- оцінка ділової активності підприємства та стану на ринку цінних паперів;
- оцінка фінансової результативності та рентабельності підприємства.

Аналіз фінансового стану підприємства - необхідний етап для розробки планів і прогнозів фінансового оздоровлення підприємств. Кредитори та інвестори аналізують фінансовий стан підприємств, щоб мінімізувати свої ризики за позиками та внесками, а також для необхідного диференціювання відсоткових ставок. У результаті фінансового аналізу менеджер отримує певну кількість основних, найбільш інформативних параметрів, які дають об'єктивну та точну картину фінансового стану підприємства.

Фінансовий стан підприємства потрібно систематично й усебічно оцінювати з використанням різних методів, прийомів і методик аналізу. Можна виділити такі основні *прийоми оцінки*, як горизонтальний

(часовий), вертикальний (структурний), трендовий аналіз, аналіз відносних показників (коефіцієнтів), порівняльний та факторний аналіз.

В економічній теорії та практиці виокремлюють неформалізовані та формалізовані методи оцінки фінансового стану підприємства. *Неформалізовані* методи аналізу ґрунтуються на описуванні аналітичних процедур на логічному рівні. До них відносяться такі методи, як методи експертних оцінок і сценаріїв, психологічні, морфологічні, порівняльні, побудови системи показників, побудови системи аналітичних таблиць. До *формалізованих методів* фінансового аналізу належать ті, в основу яких покладено жорстко формалізовані аналітичні залежності, тобто це класичні методи аналізу господарської діяльності та фінансового аналізу: ланцюгових підстановок, арифметичних різниць, балансовий, виокремлення ізольованого впливу факторів, відсоткових чисел, диференційний, логарифмічний, інтегральний, простих і складних відсотків, дисконтування. У процесі фінансового аналізу широко застосовуються і традиційні методи економічної статистики (середніх і відносних величин, групування, графічний, індексний, елементарні методи обробки рядів динаміки), а також математико-статистичні методи (кореляційний аналіз, дисперсійний аналіз, факторний аналіз тощо).

Отже, в ході аналізу фінансового стану підприємства використовують найрізноманітніші прийоми, методи та моделі аналізу, їхня кількість та широта застосування залежать від конкретних цілей аналізу та визначаються його завданнями в кожному конкретному випадку.

5.9.2. Інформаційна база оцінки фінансового стану підприємства

Інформаційними джерелами оцінки фінансового стану є фінансова та статистична звітність, дані внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, дані з первинної облікової документації та експертні оцінки.

Основним для зовнішнього та важливим джерелом для внутрішнього фінансового аналізу є фінансова звітність, яка має такі форми:

- Ф.1. «Баланс», відображає стан активів, зобов'язань і власного капіталу підприємства на певну дату;
- Ф.2. «Звіт про фінансові результати», містить дані про доходи, витрати та фінансові результати підприємства за звітний і попередній періоди;
- Ф.3. «Звіт про рух грошових коштів», відображає надходження та використання коштів у звітному періоді;
- Ф.4. «Звіт про власний капітал», відбиває зміни у складі власного капіталу підприємства впродовж звітного періоду,
- Ф.5. «Примітки до річної фінансової звітності», сукупність показників і пояснень, що деталізують окремі статті фінансових звітів.

5.9.3. Показники фінансового стану підприємства

Існує досить велика кількість показників, які характеризують фінансовий стан підприємства. Виділяють такі групи показників (табл. 5.2.).

Таблиця 5.2.

Показники оцінки фінансового стану підприємства

Показники	Формула розрахунку
1	2
Показники оцінки майнового стану	
1. Сума наявних у підприємства активів	Валюта (підсумок) балансу
2. Питома вага активної частини основних засобів	Вартість активної частини основних засобів / Вартість основних засобів
3. Коефіцієнт зносу основних засобів	Сума зносу основних засобів / Первісна вартість основних засобів
4. Коефіцієнт придатності основних засобів	Залишкова вартість основних засобів / Первісна вартість основних засобів
5. Коефіцієнт оновлення основних засобів	Вартість основних засобів, що надійшли за період / Вартість основних засобів на кінець періоду
6. Коефіцієнт вибуття основних засобів	Вартість основних засобів, що вибули за період / Вартість основних засобів на початок періоду
Показники ліквідності та платоспроможності	
1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції / Поточні пасиви
2. Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності	Грошові кошти, їх еквіваленти, поточні фінансові інвестиції та дебіторська заборгованість / Поточні пасиви
3. Коефіцієнт поточної (загальної) ліквідності	Оборотні активи / Поточні пасиви
4. Чистий оборотний капітал	Оборотні активи – Поточні зобов'язання
Показники фінансової стійкості	
1. Коефіцієнт автономії (незалежності)	Власний капітал / Валюта (підсумок) балансу
2. Коефіцієнт фінансової залежності	Валюта (підсумок) балансу / Власний капітал
3. Коефіцієнт фінансової стабільності	Власний капітал / Позиковий капітал
4. Коефіцієнт фінансового ризику	Позиковий капітал / Власний капітал
5. Коефіцієнт мобільності	Оборотні активи / Необоротні активи
6. Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Власний оборотний капітал / Власний капітал
7. Коефіцієнт забезпечення власним оборотним капіталом запасів	Власний оборотний капітал / Запаси

1	2
Показники	Формула розрахунку
Показники ділової активності	
1. Коефіцієнт оборотності капіталу	Чистий дохід від реалізації продукції / Середня вартість активів
2. Коефіцієнт оборотності оборотних активів	Чистий дохід від реалізації продукції / Середня вартість оборотних активів
3. Коефіцієнт матеріальних оборотних активів	Чистий дохід від реалізації продукції / Середня вартість запасів
4. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Чистий дохід від реалізації продукції / Середня вартість дебіторської заборгованості
5. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Собівартість реалізованої продукції / Середня вартість кредиторської заборгованості
6. Капіталовіддача основних засобів	Чистий дохід від реалізації продукції / Середня вартість основних засобів
7. Коефіцієнт оборотності власного капіталу	Чистий дохід від реалізації продукції / Середня вартість власного капіталу
8. Тривалість обороту капіталу в днях	Кількість днів звітного періоду / Коефіцієнт оборотності капіталу
9. Продуктивність праці	Чистий дохід від реалізації продукції / Середньоспискова чисельність працівників
Показники прибутковості підприємства	
1. Прибутковість активів (капіталу)	Чистий прибуток / Середня вартість активів
2. Прибутковість власного капіталу	Чистий прибуток / Середня вартість власного капіталу
3. Прибутковість реалізації за прибутком від операційної діяльності	Прибуток від операційної діяльності / Чистий дохід від реалізації продукції
4. Прибутковість реалізації за чистим прибутком	Чистий прибуток / Чистий дохід від реалізації продукції
Показники ринкової активності	
1. Дохід на акцію	Чистий прибуток – Дивіденди за привілейованими акціями / Середньорічна кількість простих акцій
2. Дивіденди на одну просту акцію	Сума оголошених дивідендів / Кількість простих акцій
3. Прибутковість акції	Дивіденд на одну акцію / Ринкова ціна акції
4. Дивідендний дохід	Дивіденд на одну акцію / Дохід на акцію

5.9.4. Визначення фінансової стійкості підприємства

Фінансове стійким вважається таке підприємство, яке за рахунок власних коштів спроможне забезпечити матеріальні оборотні запаси, не допустити невиправданої кредиторської заборгованості, своєчасно розрахуватись за своїми зобов'язаннями.

Оцінювання фінансової стійкості підприємства має на меті об'єктивний аналіз величини та структури активів і пасивів підприємства і визначення на цій основі міри його фінансової стабільності й незалежності, а також відповідності фінансово-господарської діяльності підприємства цілям його основної операційної діяльності.

Можна визначити такі *типи фінансової стійкості* підприємства (табл. 5.3.).

Таблиця 5.3.

Типи фінансової стійкості підприємства*

Тип	Умова
Абсолютна фінансова стійкість	$ВOK > 3$
Нормальний стійкий фінансовий стан	$ВOK + ДП > 3$
Нестійкий фінансовий стан	$ВOK + ДП + Кк > 3$
Кризовий фінансовий стан	$ВOK + ДП + Кк < 3$

*де 3 - матеріальні оборотні запаси;

ВOK – власний оборотний капітал;

ДП – довгострокові позикові джерела;

Кк – короткострокові кредити і позики.

Фінансову стійкість оцінюють також за відносними показниками, що відображені у табл. 5.2. Більшість з них відображає структуру джерел формування капіталу підприємства. Звичайно, чим менша частка позикового капіталу (особливо термінових зобов'язань), тим стійкіше фінансовий стан підприємства.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте необхідність і завдання оцінки фінансового стану підприємства.
2. Розкрийте прийоми та методи оцінки фінансового стану підприємства.
3. Які джерела інформаційної бази оцінки фінансового стану підприємства?
4. Наведіть показники оцінки фінансового стану підприємства.
5. Охарактеризуйте типи фінансової стійкості підприємства.

5.10. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

5.10.1. Зміст і завдання фінансового планування

5.10.2. Принципи та методи фінансового планування

5.10.3. Зміст поточного фінансового плану та порядок його складання

5.10.4. Оперативне фінансове планування на підприємстві

5.10.5. Бюджетування в системі оперативного фінансового планування

5.10.1. Зміст і завдання фінансового планування

Фінансове планування - це процес визначення обсягу фінансових ресурсів за джерелами формування і напрямками їх використання згідно з виробничими та маркетинговими показниками підприємства в плановому періоді.

Система фінансового планування на підприємстві має три основні підсистеми:

- перспективне фінансове планування;
- поточне фінансове планування;
- оперативне фінансове планування (бюджетування).

Кожна із цих підсистем передбачає певні форми фінансових планів, їхній зміст та чіткі межі періодів, на які ці плани розробляються. Система фінансового планування покликана сприяти встановленню такої структури виробництва підприємства і таких пропорцій його активів і пасивів, які забезпечували б найповніше задоволення його потреб за найменших витрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів на одиницю продукції.

Основними завданнями фінансового планування на підприємстві є:

- забезпечення необхідними фінансовими ресурсами операційної, інвестиційної і фінансової діяльності;
- оптимізація розподілу прибутку з урахуванням інтересів підприємства, акціонерів та інших інвесторів;
- визначення ефективних напрямів вкладення капіталу та оцінка раціональності його використання;
- встановлення раціональних фінансових відносин з іншими суб'єктами господарювання, банками, інвестиційними та страховими компаніями;
- забезпечення виконання зобов'язань підприємств перед бюджетом і державними цільовими фондами, банками та іншими кредиторами;
- виявлення внутрішніх резервів і мобілізація всіх видів ресурсів для збільшення прибутковості підприємства;
- забезпечення контролю за фінансовим станом підприємства.

Фінансове планування потрібне, в першу чергу, для збереження фінансової рівноваги підприємства, а з іншого боку - для уникнення накопичення зайвих ліквідних засобів.

Отже, фінансове планування являє собою план фінансового забезпечення господарської діяльності підприємства і формує основу для прийняття фінансових рішень.

5.10.2. Принципи та методи фінансового планування

Методологія фінансового планування передбачає організацію планування фінансів, що будується на принципах повноти, обґрунтованості, реальності, інтегрованості, гнучкості та економічності.

Принцип повноти означає, що розроблені плани та показники повинні охоплювати всі сфери та види діяльності підприємства. Він реалізується у зведеному плані. Окрім того, залежно від періоду, який охоплюється плануванням, виділяють: стратегічні (декілька років) плани; тактичні (квартал-рік) плани; оперативні (до 1-го місяця) плани.

Принцип обґрунтованості полягає в необхідності орієнтації на існуючий фінансово-економічний стан, на соціально-економічні задачі й потреби ринку. *Принцип реальності* ґрунтується на урахуванні лімітів фінансових ресурсів, на основі раціональних норм і нормативів, на використанні прогресивних методів їх розробки. *Принцип інтегрованості* зумовлюється необхідністю тісного взаємозв'язку між різними видами планів із тим, щоб виконання планів нижчого рівня найбільшою мірою сприяло виконанню планів вищого рівня. Так, тактичні плани розробляються на базі стратегічних, оперативні - на базі тактичних і є їх продовженням і деталізацією.

Принцип гнучкості вимагає, щоб розроблена система планів мала можливість корегування при зміні фінансово-економічних умов у суспільстві. *Принцип економічності* полягає в тому, що витрати на планування повинні раціонально співвідноситися з отриманими результатами.

При складанні планів використовуються нормативний, розрахунково-аналітичний, балансовий методи, метод оптимізації та моделювання.

Суттю *нормативного методу* складання кошторису є розрахунок обсягу затрат і потреби в ресурсах шляхом множення норми витрат ресурсів на запланований обсяг економічного показника (реалізація, випуск продукції). За *розрахунково-аналітичного методу* обсяг витрат і потреба в ресурсах розраховується шляхом множення середніх витрат на індекс їх зміни у запланованому періоді. *Балансовий метод* передбачає узгодження обсягу витрат і джерел фінансування ресурсів. Використовуючи *метод оптимізації*, з декількох кошторисів обирається

оптимальний з точки зору мінімальних затрат чи максимального одержаного ефекту (результату).

Суттю *методу моделювання* є аналіз функціональних або кореляційних зв'язків між різними елементами процесу виробництва. Наприклад, моделюється залежність прибутку від рівня витрат і обсягу реалізації продукції.

5.10.3. Зміст поточного фінансового плану та порядок його складання

Система поточного планування фінансової діяльності підприємства виходить з його загальної фінансової стратегії і фінансової політики. Поточне фінансове планування полягає в розробленні конкретних фінансових планів, які дають можливість підприємству сформувати структуру доходів і витрат, забезпечити платоспроможність, визначити структуру активів і джерел їх фінансування на кінець планового періоду.

Складання фінансового плану відбувається в три етапи:

1. Аналіз очікуваного виконання плану поточного року.
2. Розгляд та вивчення виробничих і маркетингових показників, на основі яких розраховуватимуться планові фінансові показники.
3. Розробка проекту фінансового плану.

Складання фінансового плану починають з *прогнозу обсягу продажу*. Прогноз обсягу продажу складається за кожним видом продукції, як правило, на 3 роки: для 1-го року щомісячно, для 2-го - щоквартально, для 3-го - на рік у цілому.

Важливим документом фінансового плану вважається *баланс грошових потоків*. Мета його складання полягає в тому, щоб забезпечити синхронність надходження та витрачання грошових коштів і забезпечити платоспроможність і ліквідність. Баланс грошових потоків складається у вигляді таблиці, в якій відображаються дані про наявність грошових коштів на початок періоду, їх надходження і витрачання в самому періоді, і завершується таблиця даними про наявність грошових коштів на кінець періоду.

Доповнює поточний фінансовий план *таблиця доходів і витрат*. Цей документ показує, як буде формуватися прибуток підприємства. До складу фінансового плану входить також *прогнозований баланс активів і пасивів* підприємства. Як відомо, в економічних розрахунках при плануванні перевага надається активам і витратам, а вже потім шукають джерела їх фінансування. Якщо різниця між запланованими активами і наявними джерелами фінансування має від'ємне значення, то шукають додаткові зовнішні джерела (емісії цінних паперів, випуск облігацій, кредит тощо). Якщо ж власних джерел і вже залучених до обігу позикових коштів

більше, ніж необхідно для формування фінансових активів, то повертають позикові кошти, а зайві власні кошти можуть бути інвестовані в цінні папери. При складанні фінансового плану також проводиться аналіз беззбитковості підприємства, що дозволяє спланувати обсяг прибутку підприємства.

5.10.4. Оперативне фінансове планування на підприємстві

Оперативне фінансове планування потрібне підприємству для контролю за фактичним надходженням грошових коштів на поточний рахунок, витрачанням коштів у процесі господарської діяльності та виконанням поточного фінансового плану. Оперативні фінансові плани складають з метою забезпечити стабільну платоспроможність підприємства.

Більшість підприємств складають такі оперативні фінансові плани, як платіжний, податковий календар, касовий план і розрахунок потреби в короткостроковому кредиті.

Платіжний календар складають на квартал з розбивкою за місяцями або на місяць із розбивкою за декадами. У платіжному календарі відображається весь грошовий оборот підприємства, позичковий та інші рахунки підприємства в банку, тобто фіксується рух грошових коштів за джерелами їх надходження та напрямками використання.

Платіжний календар дає можливість фінансовим службам підприємства забезпечити оперативне фінансування, виконання розрахункових та платіжних зобов'язань, фіксувати поточні зміни платоспроможності підприємства. Інформаційною базою для складання платіжного календаря служать: план реалізації продукції, кошторис витрат на виробництво, план капітальних інвестицій, виписки з рахунків підприємства, договори, внутрішні накази, графік виплати заробітної плати, рахунки-фактури.

Підприємства поряд з платіжним календарем складають *податковий календар*, де вказують перелік податків і дати їх сплати. Деякі підприємства розробляють платіжні календарі за окремими видами руху грошових коштів (платіжний календар з розрахунків з постачальниками, платіжний календар з обслуговування боргів тощо).

Крім платіжного і податкового календарів, підприємство складає *касовий план* - план обороту готівки, що відображає надходження і виплати готівки через касу. Касовий план усі підприємства мають подати за 45 днів до початку відповідного кварталу до банку, з яким підприємство уклало договір про розрахунково-касове обслуговування. Касовий план потрібний для контролю за надходженнями й витратами готівки. Крім цього, касовий план необхідний підприємству ще й для того, щоб якомога точніше уявляти обсяг зобов'язань перед працівниками підприємства

щодо виплати заробітної плати та інших виплат. Банку, котрий обслуговує підприємство, також потрібний його касовий план для складання власного зведеного касового плану з обслуговування своїх клієнтів.

Якщо підприємство має потребу в короткостроковому кредиті, то необхідні документи подають у банк відповідно до його вимог, у результаті чого і укладається договір про кредитне обслуговування. Однак потрібно, щоб цьому передувало обґрунтований розрахунок розміру кредиту, а також тієї суми, яку необхідно повернути банку. Очікуваний дохід від реалізації продукції має забезпечити своєчасне повернення кредиту і виключити штрафні санкції.

5.10.5. Бюджетування в системі оперативного фінансового планування

Останнім часом підприємства найчастіше застосовують систему бюджетного планування, яка впроваджується з метою економії фінансових ресурсів, скорочення невиробничих витрат, більшої гнучкості в управлінні та контролі за собівартістю продукції, а також для підвищення точності планових показників.

Процес бюджетування на підприємстві передбачає складання *операційного, фінансового і зведеного (консолідованого) бюджетів, управління і контроль за виконанням бюджетних показників*. Бюджетування здійснюється «знизу догори» (з рівня підрозділів) і «згори донизу» (рівень керівництва). Бюджетування включає вибір видів і структури бюджету. Бюджети розробляються в цілому на рік зі щоквартальною (чи щомісячною) розбивкою.

Консолідований (зведений) бюджет складається з інтегрованих індивідуальних бюджетів, що характеризують прогнозовані обсяги продажу, витрат, інших фінансових операцій у наступному періоді. Отже, *консолідований бюджет* - це скоординований за всіма підрозділами і функціями план діяльності підприємства в цілому, що об'єднує блоки окремих бюджетів і створює потоки інформації, потрібні для прийняття і контролю управлінських рішень у сфері фінансового планування.

Зведений (консолідований) бюджет поділяється на дві частини:

- операційний бюджет;
- фінансовий бюджет.

Операційний (поточний) бюджет - це система бюджетів, що характеризує доходи і витрати за операціями або окремими функціями підприємства. Він містить: бюджет продажу; бюджет виробництва; бюджет витрат (за видами витрат: кошторис витрат на оплату праці; кошторис непрямих загальновиробничих витрат; кошторис собівартості проданої продукції; кошторис поточних загальногосподарських витрат

трудо­вих, ад­міні­стра­тив­них, вит­рат на збу­т то­що); про­гно­з при­бу­тків і зби­тків (фі­нан­со­вих ре­зуль­та­тів).

Фі­нан­со­вий бю­джет - це план, в я­ко­му від­о­бра­жа­ю­ть­ся об­сяг і струк­ту­ра гро­шо­вих ко­штів та їх ви­ко­ри­ста­ння. Він скла­да­є­ть­ся на ба­зі ін­фор­ма­ції *бю­джету при­бу­тків і зби­тків*. Фі­нан­со­вий бю­джет вклю­чає бю­джет гро­шо­вих ко­штів, бю­джет ка­пі­та­ль­них ін­вес­ти­цій, про­гно­зний бух­гал­тер­ський ба­ланс.

За­пи­тан­ня та зав­дан­ня для само­кон­тро­лю:

1. Роз­кри­йте зміст і зав­дан­ня фі­нан­со­во­го пла­ну­ван­ня на під­при­єм­стві.
2. опи­шіть прин­ци­пи фі­нан­со­во­го пла­ну­ван­ня.
3. Оха­рак­те­ри­зуйте ме­то­ди фі­нан­со­во­го пла­ну­ван­ня на під­при­єм­стві.
4. З'я­су­йте зміст по­точ­но­го фі­нан­со­во­го пла­ну та по­ря­док його скла­дан­ня.
5. Які бу­ва­ють ви­ди опе­ра­тив­них фі­нан­со­вих пла­нів під­при­єм­ства?

5.11. ФІ­НА­НСО­ВА СА­НА­ЦІ­Я ПІД­ПРИ­ЄМ­СТВ

- 5.11.1. Фі­нан­со­ва кри­за на під­при­єм­стві та при­чи­ни її ви­ник­нен­ня
- 5.11.2. Зміст і по­ря­док про­ве­ден­ня фі­нан­со­вої са­на­ції
- 5.11.3. Фі­нан­со­ві дже­ре­ла са­на­ції під­при­єм­ства
- 5.11.4. Са­на­цій­ний ау­дит

5.11.1. Фі­нан­со­ва кри­за на під­при­єм­стві та при­чи­ни її ви­ник­нен­ня

Бан­кру­т­ство під­при­єм­ств - це на­слідок гли­бо­кої фі­нан­со­вої кри­зи. З по­зи­ції фі­нан­со­во­го ме­не­дж­мен­ту кри­зовий стан під­при­єм­ства по­ля­гає в його не­спро­мож­но­сті здій­сню­ва­ти фі­нан­со­ве за­без­пе­чен­ня по­точ­ної ви­роб­ничої діяль­но­сті. Фі­нан­со­ву кри­зу на під­при­єм­стві ха­рак­те­ри­зують за трьо­ма па­ра­ме­тра­ми: дже­ре­ла (фак­то­ри) ви­ник­нен­ня; вид кри­зи; ста­дія роз­ви­тку кри­зи. Фак­то­ри, які мо­жуть зумо­ви­ти фі­нан­со­ву кри­зу на під­при­єм­стві, по­ді­ля­ють на зов­нішні, які не за­ле­жать від діяль­но­сті під­при­єм­ства, та в­ну­трішні, що за­ле­жать від під­при­єм­ства.

Го­лов­ни­ми зов­нішні­ми фак­то­ра­ми фі­нан­со­вої кри­зи на під­при­єм­стві мо­жуть бу­ти спад кон'юнк­ту­ри в еко­но­мі­ці в ці­ло­му, змен­шен­ня купівель­ної спро­мож­но­сті на­се­лен­ня, знач­ний рів­ень ін­фля­ції, не­ста­біль­ність го­спо­дар­сько­го та по­дат­ко­во­го за­ко­но­да­в­ства, не­ста­біль­ність фі­нан­со­во­го та ва­лю­тно­го рин­ків, по­си­лен­ня кон­ку­рен­ції в га­лу­зі, кри­за окре­мої га­лу­зі, се­зон­ні ко­ли­ван­ня, по­си­лен­ня мо­но­по­лі­зму на рин­ку, по­лі­ти­чна не­ста­біль­ність у краї­ні міс­це­зна­ход­жен­ня під­при­єм­ства або в краї­нах під­при­єм­ств-по­ста­ча­ль­ни­ків си­ро­ви­ни (спо­жи­вачів про­дук­ції), кон­ф­лік­ти між зас­но­в­ни­ка­ми (в­лас­ни­ка­ми).

Вплив зовнішніх факторів кризи, як правило, має стратегічний характер. Вони зумовлюють фінансову кризу на підприємстві, якщо менеджмент помилково або несвоєчасно реагує на них, тобто якщо відсутня система раннього попередження та реагування, одним із завдань якої є прогнозування банкрутства, чи така система функціонує недосконало.

Можна виділити велику кількість внутрішніх факторів фінансової кризи. З метою систематизації, їх можна згрупувати в такі блоки: низька якість менеджменту, дефіцити в організаційній структурі, низький рівень кваліфікації персоналу, недоліки у виробничій сфері, прорахунки в галузі постачання, низький рівень маркетингу та втрата ринків збуту продукції, прорахунки в інвестиційній політиці, брак інновацій та раціоналізаторства, дефіцити у фінансуванні, незадовільний контролінг.

Виділяють такі види криз:

- стратегічна криза (коли на підприємстві зруйновано виробничий потенціал та бракує довгострокових факторів успіху);
- криза прибутковості (перманентні збитки зменшують власний капітал і це призводить до незадовільної структури балансу);
- криза ліквідності (коли підприємство є неплатоспроможним або існує реальна загроза втрати платоспроможності).

Важливою передумовою застосування правильних антикризових заходів є ідентифікація глибини фінансової кризи.

Розрізняють три фази кризи. На першій фазі криза безпосередньо не загрожує функціонуванню підприємства (за умови переведення його на режим антикризового управління). Друга фаза загрожує подальшому існуванню підприємства і потребує негайного проведення фінансової санації. Третя фаза – це кризовий стан, який не сумісний з існуванням підприємства і призводить до його ліквідації.

5.11.2. Зміст і порядок проведення фінансової санації

Санація - це сукупність усіх можливих заходів, які спроможні привести підприємство до фінансового оздоровлення. Особливе місце в процесі санації належить заходам фінансово-економічного характеру.

Згідно з класичною моделлю санації, процес фінансового оздоровлення підприємства починається з ідентифікації фінансової кризи. Наступним етапом санації є проведення причинно-наслідкового аналізу фінансової кризи, діагностика фінансово-господарського стану підприємства, визначення сильних і слабких сторін. На підставі результатів причинно-наслідкового аналізу робиться висновок про санаційну спроможність підприємства, тобто про доцільність чи недоцільність санації суб'єкта господарювання. Якщо підприємство

перебуває в глибокій кризі, не сумісній із подальшим його існуванням, то приймають рішення про його консервацію та ліквідацію. Коли підприємство має реальні можливості на виправлення становища, приймають рішення про розробку санаційного плану з метою проведення фінансового оздоровлення. У разі прийняття рішення про проведення санації треба здійснити невідкладні заходи щодо поліпшення ліквідності, платоспроможності підприємства й оптимізації структури капіталу в напрямку зменшення питомої ваги кредиторської заборгованості.

Окремим аналітичним блоком є формування стратегічних цілей і тактики проведення санації. Цілі мають бути реальними та придатними для кількісного (чи якісного) вимірювання. Головною стратегічною метою санації є відновлення ефективної діяльності підприємства в довгостроковому періоді. Для досягнення цієї мети потрібно узгодити тактичні цілі, а саме: сферу діяльності, асортимент продукції та її споживачів; основні вартісні цільові показники (виручка, прибуток, ліквідність тощо).

Відповідно до вибраної стратегії розробляється програма санації, тобто система взаємозв'язаних заходів, спрямованих на виведення підприємства з кризи. Наступним елементом класичної моделі оздоровлення є проект санації, який розробляється на базі санаційної програми і містить техніко-економічне обґрунтування санації, розрахунок обсягів фінансових ресурсів, необхідних для досягнення стратегічних цілей, конкретні графіки та методи мобілізації фінансового капіталу, строки освоєння інвестицій та їхньої окупності, оцінку ефективності санаційних заходів, а також прогнозовані результати виконання проекту. Важливим компонентом санаційного процесу є координація та контроль за якістю реалізації запланованих заходів. Менеджмент підприємств повинен своєчасно виявляти та використовувати нові санаційні резерви, а також приймати оптимальні рішення для подолання можливих перешкод під час здійснення оздоровчих заходів.

5.11.3. Фінансові джерела санації підприємства

За джерелами мобілізації фінансових ресурсів розрізняють автономну санацію (власні кошти підприємства та капітал його власників) та зовнішню санацію (кошти кредиторів і держави).

Автономна санація з відповідним фінансовим забезпеченням проводиться за такими напрямками:

а) реструктуризація активів шляхом реалізації частини основного й оборотного капіталу, надання основних засобів в оперативну та фінансову оренду, зменшення в оборотному капіталі частки матеріальних запасів, використання давальницької сировини з метою зменшення потреби в

капіталі, рефінансування дебіторської заборгованості у високоліквідні активи;

б) зниження рівня витрат підприємства шляхом зменшення витрат на реалізацію ризикових короткотермінових і довготермінових інвестиційних проектів, зниження витрат на виробництво і продаж продукції;

в) надання фінансової допомоги підприємству його працівниками (відстрочка або відмова від винагороди за виробничі результати, придбання акцій підприємства та ін.);

г) перегляд розміру статутного капіталу у бік зменшення для отримання санаційного прибутку

Перегляд розміру капіталу можливий і за участю власників підприємства (засновників, акціонерів, пайовиків). Збільшення статутного капіталу можливе за умов: збільшення кількості акцій існуючої номінальної вартості; збільшення номінальної вартості акцій; конвертація облігацій на акції.

Фінансова участь кредиторів у санації боржника реалізується шляхом надання йому відстрочки за платежами і можливості реструктуризації наявної заборгованості; повної (часткової) відмови від своїх вимог; наданням кредитного забезпечення (гарантії, поручительства); конвертації заборгованості у власність.

Участь держави у санаційних проектах підприємств можлива за умови, що держава визнає їх продукцію суспільно необхідною. Фінансова підтримка здійснюється шляхом надання дотацій чи економічних привілеїв.

5.11.4. Санаційний аудит

Мета санаційного аудиту - оцінка санаційної спроможності господарської структури, визначення структури, глибини фінансової кризи, причини її виникнення, виявлення можливостей її подолання та експертиза наявної санаційної концепції. Заплановані аудиторські процедури слід звести у програму аудиту. Хід аудиту повинен реєструватися в робочих документах, які є доказом належного виконання аудиту та систематизованим зведенням інформації на підтримку висновку, прийнятого аудитором. На підставі одержаних у результаті санаційного аудиту даних розробляються загальні висновки та пропозиції про доцільність ліквідації або санації.

В акті про результати санаційного аудиту необхідно чітко відобразити поточний стан підприємства і визначити його санаційні шанси, враховуючи прогнози розвитку самого підприємства і зовнішнього середовища. Акт повинен бути не тільки достовірним та інформаційно

наповненим, але і містити переконливі обґрунтування тих або інших тверджень, а також істотні висновки, на яких базується оцінка санаційної концепції.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте причини та види фінансової кризи на підприємстві.
2. Розкрийте зміст і порядок проведення фінансової санації.
3. Перерахуйте види фінансової санації.
4. Які фінансові джерела санації підприємства?
5. У чому полягає зміст і порядок проведення санаційного аудиту?

Рекомендовані джерела⁴:

1. Господарський кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 436-IV.
2. Кравчук О.М., Лещук І.П. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2010. 504 с.
3. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо заповнення форм фінансової звітності : наказ Міністерства фінансів України від 28.03.2013 №433.
4. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73.
5. Непочатенко О.О., Мельничук Н.Ю. Фінанси підприємств : підручник. К.:ЦУЛ, 2013. 504 с.
6. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» (П(С)БО 7) : наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 № 92.
7. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» (П(С)БО 8) : наказ Міністерства фінансів України від 18.10.1999 № 242.
8. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 15 «Дохід» (П(С)БО 15) : наказ Міністерства фінансів України від 29.22.1999 № 290.
9. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 16 «Витрати» (П(С)БО 16) : наказ Міністерства фінансів України від 31.12.1999 № 318.
10. Тарасенко І.О., Любенко Н.М. Фінанси підприємств : підручник. К.: КНУТД, 2015. 360 с.
11. Фінансовий аналіз. Методичні рекомендації для проведення практичних занять та самостійної роботи студентів / Укл. Н.І.Синькевич., С.М. Співак. Тернопіль: ТНТУім. І. Пулюя, 2016. 136 с.
12. Ярошевич Н.Б. Фінанси підприємств. Практикум : навч. посібник. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2009. 308 с.

⁴ Рекомендовані до опрацювання законодавчо-нормативні акти доцільно використовувати за допомогою офіційного сайту Верховної Ради України: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

РОЗДІЛ 6. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

6.1. ПОХОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

- 6.1.1. Походження та розвиток банківської справи
- 6.1.2. Поняття та функції банків
- 6.1.3. Особливості функціонування сучасних банківських системи
- 6.1.4. Становлення та розвиток банківської системи України

6.1.1. Походження та розвиток банківської справи

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією та виникненням грошей. Історичні дані свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н.е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н.е.), у Стародавньому Єгипті та Римі. Умовно зародження та розвиток банківської діяльності можна поділити на чотири основних етапи⁵ (табл. 6.1.).

Таблиця 6.1.

Характеристика етапів становлення банківської справи

Етапи	Історичний період	Характеристика етапу
I етап	Від античності до виникнення Венеціанського банку	I-й підхід: «банк» розглядається як кредитна установа, причиною появи якої була потреба в кредитуванні та регулюванні грошових відносин. II-й підхід: банк як особливий вид підприємницької діяльності виник тільки за необхідності формування мережі спеціальних закладів, які б могли регулювати грошовий обіг та здійснювати кредитні операції.
II етап	З 1157 року до заснування Англійського банку в 1694 році	Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківської справи. У Європі були тільки жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів.
III етап	з 1694 року до кінця XVIII ст.	Внаслідок поширення грошового обігу відбулося розширення банківських операцій, виникнення спеціалізованих банків, а також спеціального виду товару у вигляді документальних прав на матеріальні товари й іншу власність.
IV етап	з початку XIX ст. до тепер.	Створення центральних банків та подальше розширення функцій банків

⁵ Стечишин Т.Б., Малахова О.Л. Банківська справа : навч. посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 90-91.

Термін «банк» походить від італійського «banco» й означає «конторка», «стіл», за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово «bangué» означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження цінного.

Як свідчать деякі джерела, винахідниками перших банківських операцій були не тільки окремі особи (трапедзити), а й деякі церковні установи, де нагромаджувалися значні кошти.

Передумови створення та розвитку банків:

- 1) розвиток товарного обміну, грошових та кредитних відносин;
- 2) розвиток кредитної справи, розширення обслуговування клієнтів;
- 3) системність у кредитуванні;
- 4) видача кредитів для задоволення споживчих потреб, проведення господарських операцій;
- 5) одночасне виконання розрахункових та кредитних операцій банками;
- 6) платність кредиту як умова плати та прибутку банку.

6.1.2. Поняття та функції банків

Сучасний банк - це універсальне фінансове підприємство, яке здійснює управління ресурсами суспільства в їх грошовому виразі, здійснює специфічні функції на законній підставі та під юрисдикцією державних органів, що проводять нагляд за банківською діяльністю⁶.

Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає *банк* як юридичну особу, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків⁷.

Банк характеризується функціями, які він виконує в економіці:

- 1) платіжно-розрахункова;
- 2) ощадно-капіталотворча;
- 3) кредитно-інвестиційна.

В основу платіжно-розрахункової функції покладено посередництво банків при платежах і розрахунках (прийняття грошей, їх виплата, переказ, зберігання готівки, зарахування на банківські рахунки, безготівкові розрахунки, операції з платіжними картками, чеками).

Ощадно-капіталотворча функція полягає в залученні тимчасово вільних коштів, зокрема в мобілізації грошових доходів і заощаджень і перетворення їх у реальних капітал.

Кредитно-інвестиційна функція впливає з тимчасового вивільнення грошових ресурсів і появи тимчасової потреби в них. Дана функція

⁶ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 16.

⁷ Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-14.

забезпечується банками за допомогою механізму створення кредитних засобів обігу (ефект банківського мультиплікатора)⁸.

Функції банків як посередників грошового ринку:

1. Емісійна – тільки банки здійснюють випуск кредитних грошей.
2. Трансформаційна: трансформація ризиків, трансформація строків, трансформація обсягів, трансформація просторова.

6.1.3. Сучасні банківські системи: особливості функціонування

Банківська система - це специфічна економічна й організаційно-правова структура, що забезпечує функціонування грошового ринку й економіки в цілому та є сукупністю різноманітних видів банків і банківських інститутів у їх взаємозв'язку, які існують у тій чи іншій країні в певний історичний період⁹.

Необхідність банківської системи визначається такими причинами:

1) потребою здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами - забезпечення сталості грошей і стабільності роботи всіх банків;

2) забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі. Банки при цьому повинні керуватися не тільки своїми комерційними інтересами, а й вимогами системи в цілому.

Від банківської системи залежить виконання основних функцій фінансової системи, що пов'язані із забезпеченням:

- способів переміщення фінансових ресурсів у часі, через кордони держав та між окремими галузями тощо;
- та розробкою способів управління ризиками;
- механізму об'єднання фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими суб'єктами господарювання;
- безперебійного функціонування платіжних систем, зокрема шляхом удосконалення способів клірингу та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;
- насичення ринку ціновою інформацією, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень в окремих галузях економіки.

Загалом виділяють такі основні типи побудови банківської системи.

Однорівнева банківська система притаманна, як правило, економічно слаборозвиненим і тоталітарним країнам. За такої побудови передбачається наявність тільки горизонтальних зв'язків між банками, універсалізація їх операцій і функцій, тобто вся мережа банківських

⁸ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 17.

⁹ Там же. С. 16.

установ держави перебуває на одному ієрархічному рівні, виконуючи при цьому приблизно однакові функції та надаючи однакові послуги.

Дворівнева банківська система функціонує в більшості країн світу і складається з верхнього та нижнього рівнів. Верхній рівень представлений центральним банком, який є емісійним, кредитним, розрахунковим і касовим центром держави. Нижній рівень охоплює систему комерційних банків, які функціонують для здійснення кредитних, депозитних, розрахункових та інших операцій за дорученням своїх клієнтів. У такій системі взаємовідносини між банками будуються у вертикальному та горизонтальному напрямку. Вертикаль уособлює відносини між центральним банком і підпорядкованими йому комерційними банками. Горизонталь визначає відносини рівноправного партнерства та конкуренції між комерційними банками.

Інколи при вивченні банківських систем європейських країн виділяють трирівневу банківську систему, де: на першому рівні знаходиться Європейський центральний банк, який координує та узгоджує діяльність центральних банків окремих країн; на другому – центральні банки, які реалізують спільну для ЄС політику в галузі грошово-кредитного регулювання; на третьому - ділові банки¹⁰.

Функції банківської системи:

1. Трансформаційна (полягає в тому, що банки мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання та передаючи їх різними способами іншим, можуть змінювати величину і строк грошових капіталів).

2. Емісійна (створення та регулювання грошової маси).

3. Стабілізаційна (забезпечення стабільності банківської системи та грошового ринку).

6.1.4. Становлення та розвиток банківської системи України

Банківська система в сучасній Україні є дворівневою структурою, яка має: верхній рівень – Національний банк; нижній рівень – банки різних форм власності, спеціалізації й територіального рівня.

Процес становлення банківської системи України в новій історії пройшов у кілька періодів¹¹.

Перший період (1989-1991 рр.). У цей період українські банки реєструвалися у Москві за таким принципом:

1) були створені міністерські або галузеві банки (понад 15 банків): «Монтаж-спецбанк»; «Укрпостачбанк»; «Укрбудбанк» тощо;

¹⁰ Стечишин Т.Б., Малахова О.Л. Банківська справа : навч. посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 90-91.

¹¹ Катан Л.І., Демчук Н.І., Бабенко-Левада В.Г., Журавльова Т.О. Банківська система : навч. посібник / за ред. І.М. Мазур. Дніпро: Пороги, 2017. С. 36-47.

2) понад 20 банків були засновані за змішаною ознакою, різні державні та кооперативні установи. Це - «Укрінбанк», «Градобанк», «Перкомбанк», «Народний банк», «Приватбанк» тощо;

3) реорганізовано філії московських банків з «московським капіталом» - «Інкомбанк», «Східінвестбанк» тощо;

4) продовжували діяти державні банки: «Промінвестбанк», Агропромбанк «Україна», «Укрсоцбанк», «Ощадбанк» і «Укрексімбанк».

Другий період (1991-1992 рр.). Перереєстрація Національним банком комерційних банків. У комерційних банках відбуваються зміни, у складі засновників (з числа засновників виходять міністерства), а державні банки («Промінвестбанк», Агропромбанк «Україна», «Укрсоцбанк») акціонуються персоналом, а також окремими клієнтами. За окремими банками стоять великі промислові комплекси.

Третій період (1992-1993 рр.). Створення банків «нової хвилі» із залученням значного приватного капіталу. Відбувається уніфікація пасивів у діючих банках: «Аваль», «Інко», «Відродження», «Трансбанк». Під час гіперінфляції спостерігається масове утворення дрібних «кишенькових» банків (понад 100 банківських установ).

Четвертий період (1994-1996 рр.). Призупинення інфляційних процесів, активізація діяльності НБУ з регулювання діяльності банків, зниження рівня банківського менеджменту, що призвело до банківської кризи та банкрутства банків. У 1994 р. збанкрутувало 12 банків, у 1995 р. - 20, у 1996 р. - 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства. Банківська система перебувала в стані стагнації: відбувається скорочення розміру активів деяких банків, спостерігається велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мали необхідного сплаченого статутного фонду.

П'ятий період (1996-2000 рр.). Активна діяльність НБУ у подоланні інфляційних процесів, створення сприятливих умов для здійснення грошової реформи і введення в обіг гривні. У державі реєструються іноземні банки та їхні представництва, відбувається зміна акціонерів продажем і перепродажем банків та здійснюється реєстрація нових банків.

Шостий період (2001-2008 рр.). Стабілізація структури й висока позитивна динаміка кількісних показників розвитку банківського сектора. Концентрація капіталу, поява та закріплення домінуючої ролі великих приватних банків. Розширення асортименту послуг і філійної мережі. У 2008 р. найбільш масштабна за роки свого існування криза у банківському секторі. Падіння рівня ліквідності, банкрутство, скорочення кількості банків та їх філій, уповільнення темпів приросту й негативна динаміка банківських показників.

Сьомий період (2009–2013 рр.) - післякризовий період. Протягом 2009-2011 рр. спостерігається відновлення української банківської системи після глобальної фінансової кризи, що проявилось у зниженні сукупних по банківській системі збитків; нарощенні зобов'язань за рахунок повернення депозитів населення та збільшення обсягів кредитних портфелів банків. Підвищення капіталізації банків, запровадження стабілізаційної політики та надання кредитів рефінансування НБУ.

Восьмий період (2014 р. і до сьогодні). Загострення політико-правової ситуації в країні, негативні явища в економіці, що призвели до руйнівного впливу на банки, викликало їх збитковість, порушило ліквідність та погіршило платоспроможність; значно зросли неплатежі за кредитами, що призвело до «великого очищення» банківської системи від неплатоспроможних банків (за 2014-2018 рр. кількість банків зменшилась зі 180 до 81, до того ж 40 з них - це банки з іноземним капіталом).

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Висвітліть історію походження банківської справи.
2. Дайте визначення економічної категорії «банк» і «банківська система».
3. У чому суть платіжно-розрахункової функції банків?
4. Охарактеризуйте ощадно-капіталотворчу функцію банків.
5. Розкрийте зміст кредитно-інвестиційної функції банків.
6. Які елементи типової структури сучасної банківської системи?
7. Перелічіть основні етапи формування та розвитку банківської системи України.

6.2. БАНКІВСЬКІ СИСТЕМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

6.2.1. Розвиток банківської системи США

6.2.2. Банківська система Німеччини

6.2.3. Банківська система Японії

6.2.4. Банківська система Великої Британії

6.2.1. Розвиток банківської системи США

Становлення банківської системи США в сучасному вигляді відбулось із проведенням реформи 1913 р., у результаті якої було створено державну систему управління монетарною та банківською діяльністю, що базувалася на заснуванні Федеральної резервної системи США (ФРС).

Федеральна резервна система - система приватних банків, що виконує роль центрального банку США. ФРС є квазідержавною структурою з приватними компонентами, до якої входять: призначувані Президентом США Рада керуючих ФРС, Федеральний комітет з відкритого ринку, дванадцять регіональних Федеральних резервних банків - фіскальних

агентів Казначейства США, численні приватні банки (отримують невідчужувані акції Федеральних резервних банків фіксованої прибутковості в обмін на резервний капітал), і різноманітні консультативні ради. З точки зору управління, ФРС є незалежним органом США. Але саме як національний центральний банк, ФРС має повноваження від Конгресу США.

Основними функціями ФРС є:

- виконання ролі центрального банку країни;
- емісія грошей;
- нагляд за діяльністю банків, які отримали дозвіл в окремих штатах;
- ліцензування і нагляд за міжнародними банками у США;
- функція грошово-кредитного контролю;
- функція «кредитора в останній інстанції»;
- функція клірингового центру при грошових переказах.

Окрім власне ФРС, до органів державного управління та контролю банківської діяльності належать спеціальний підрозділ Казначейства США - Контролер грошового обігу; Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД) та комісії штатів з банківської діяльності¹².

У США існують чотири основні типи кредитно-депозитних установ: власне комерційні банки, позиково-ощадні асоціації, ощадні банки та кредитні спілки. Відмінності між цими установами полягають в основному у специфічних умовах використання різних видів депозитів при наданні позик і кредитів. Найбільш вагому групу кредитно-депозитних установ США становлять комерційні банки.

До 1970-1980-х років існувало розмежування комерційних та інвестиційних банків. Так, першим було заборонено здійснювати інвестиції практично в усі цінні папери, а інвестиційні банки не мали права здійснювати депозитні операції та видавати кредити. З другої половини 1970-х років у ході реформування функціональні відмінності між банками почали поступово нівелюватися. У сучасних умовах практично всі депозитні й фінансові установи США мають можливість діяти в єдиному федеральному правовому полі як універсальні банки, за винятком деяких спеціально обумовлених випадків.

6.2.2. Функціонування банківської системи Німеччини

Найважливіша особливість банківської системи Німеччини - наявність двох рівнів централізації управління банківською системою: функціонують державний центральний банк федерального рівня (Дойче Бундесбанк) і дев'ять центральних банків земель. Ці центральні банки

¹² Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 19-21.

фактично стали провідниками грошово-кредитної політики, здійснюваної ЄЦБ. У відповідних регіонах вони мають розгалужену мережу відділень і філій. Після утворення ЄС та ЄЦБ центральні банки земель все більшою мірою перетворюються на розрахункові центри Бундесбанку.

Основне завдання центрального банку полягає в забезпеченні зовнішньої конвертованості та внутрішньої стабільності національної валюти. До найважливіших його завдань також належать:

- регулювання грошового обігу;
- емісія грошей;
- регулювання обсягу кредитування національної економіки;
- забезпечення виконання правил платіжного обороту в державі;
- забезпечення розрахунків з іноземними державами.

Контрольні та наглядові функції в банківській сфері покладено на спеціальний орган, що діє під юрисдикцією Міністерства фінансів ФРН, - Федеральне відомство з нагляду за кредитними установами¹³.

Другий рівень банківської системи представлений комерційними (діловими) банками. Висока щільність населення й високий рівень концентрації виробництва зумовлюють значущу частку участі на банківському ринку земельних і ощадних банків. Комерційні банки поділяються на чотири основні групи:

а) кредитні банки, в їх діяльності переважає надання короткострокових кредитів;

б) кооперативні банки на чолі з двома центральними кооперативними банками (у містах вони відносяться до групи Фольксбанк, у сільській місцевості - до групи Райффайзенбанку);

в) спеціалізовані банки (іпотечні житлові та інші кредитні установи), що надають під заставу майна кредити фізичним особам;

г) публічно-правові кредитні установи (муніципальні ощадні каси і ряд земельних банків, що виконують функції універсальних банків).

Німецька банківська система універсальна, однак простежується тенденція оптимізації співвідношення універсальних і спеціалізованих банків, диверсифікації їх діяльності, що є чинником підвищення прибутковості і ліквідності.

6.2.3. Банківська система Японії

Найбільші банки Японії посідають перші місця у рейтинговому списку провідних банків світу. Банківську систему Японії очолює Центральний банк - Банк Японії, 55% акцій якого належать державі, решта приватним акціонерам. До основних функцій Банку Японії, крім грошової

¹³ Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. Банківські системи зарубіжних країн : підручник. URL: <https://textbook.com.ua/bankivska-sistema/1473441030/s-14>

емісії, відносять грошово-кредитне регулювання економіки, водночас здійснення міжнародних розрахунків, проведення операцій на валютному ринку, а також касове обслуговування казначейства.

Другим рівнем банківської системи Японії є комерційні банки. Основою цього рівня є загальнонаціональні банки, обсяг наданих кредитів яких становить близько 80% усього обсягу банківського кредитування. Загальнонаціональні банки включають міські банки, регіональні банки, регіональні банки другого рівня, банки довгострокового кредитування, трастові банки.

Для фінансової системи Японії характерна велика залежність кредитної діяльності банків від державної економічної та господарської політики. Японські банки здійснюють інвестиції за межі країни тільки під гарантії урядів у країнах зі стабільним законодавством і стійкою внутрішньополітичною ситуацією¹⁴.

До 90-х років практично всі вклади в комерційні банки Японії були об'єктом державного гарантування їх повернення. Державне регулювання кредитної політики банків здійснювалось, як правило, в непрямій формі та обмежувалось рекомендаціями щодо кредитування клієнтів.

У першій половині 1990-х років у фінансовій системі Японії виникла парадоксальна ситуація: при появі ознак кризи жоден з японських комерційних банків практично не міг стати банкрутом. Міністерство фінансів Японії оголосило про плани радикального перегляду системи контролю. Відповідно до нової редакції Закону про Банк Японії від 1998 року, відбулась певна лібералізація банківської діяльності, проте японські банки зобов'язані створити власні підрозділи та структури, які відповідатимуть за управління ризиками інвестицій, формування портфеля цінних паперів, і розробити системи внутрішнього контролю за ефективністю кредитних операцій.

6.2.4. Банківська система Великої Британії

Банківська система Великобританії є однією з найдавніших та однією з найрозвиненіших у світі. Банк Англії є найдавнішим центральним банком у світі. Дана установа з'явилася у 1694 році в результаті укладення угоди між майже збанкрутілим урядом і групою фінансистів. Банківська система Великобританії 1690-х років складалася з кредиторів-банкірів, які надавали кредити з позичених коштів, і так званих «ювелірів», які приймали золото на депозити і після цього надавали позичку. У 1946 р. здійснена націоналізація банку, внаслідок якої акціонерний капітал передано Казначейству, а його колишні власники отримали компенсацію у

¹⁴ Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. Банківські системи зарубіжних країн : підручник. URL: <https://textbook.com.ua/bankivska-sistema/1473441030/s-14>

вигляді державних облігацій. Центральний банк країни залишився незалежним від уряду, але його діяльність почала контролюватися Казначейством країни.

Сьогодні усі кредитні установи Великобританії можна поділити на дві групи: банки та небанківські фінансові інститути.

Функції, які виконує Банк Англії, можна поділити на дві групи:

- 1) прями професійні зобов'язання, що витікають з банківського статусу (депозитно-позичкові, розрахункові й емісійні операції);
- 2) контрольні функції, за допомогою яких держава здійснює втручання в грошово-кредитну систему, впливаючи на економіку.

Ці функції Банк Англії виконує, спираючись насамперед на традиції, а не на правові норми. Різноманітні правила і процедури, що регламентують діяльність кредитно-банківських установ, установлені як «джентльменські угоди» між цими установами і Банком Англії.

Банк Англії - член Європейського Валютного Інституту. Однією з першочергових цілей свого функціонування Банком Англії передбачено підтримку цінності національної валюти. Грошова політика здійснюється в основному за допомогою регулювання відсоткової ставки.

Головними банками у даному секторі є депозитні банки, що мають розгалужену мережу, яка налічує понад 12 тис. філій та характеризується високим ступенем концентрації та централізації. До найважливіших депозитних банків Англії відносять клірингові банки. Це найбільші акціонерні банки, що пов'язані кліринговими зобов'язаннями. Сьогодні всі клірингові банки очолює "велика п'ятірка": Barkleys, National Westminster, Midland & Lloyds, Abby National. Найбільший банк Великобританії - Barkleys Bank. Навколо нього групується безліч дочірніх компаній¹⁵.

Міжнародне значення Лондона як фінансового центру визначається, передусім, становищем британських банків за кордоном і наявністю іноземних банків у місті.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Які характерні риси банківської системи США?
2. Назвіть характерні риси банківської системи Німеччини.
3. Визначте характерні риси банківської системи Японії.
4. Охарактеризуйте банківську систему Великої Британії.

¹⁵ Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. Банківські системи зарубіжних країн : підручник. URL: <https://textbook.com.ua/bankivska-sistema/1473441030/s-14>

6.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

- 6.3.1. Класифікація банківських операцій
- 6.3.2. Види банків та їх об'єднань
- 6.3.3. Порядок створення та реєстрації банків в Україні
- 6.3.4. Ліцензування банківської діяльності
- 6.3.5. Організаційна структура й управління банками

6.3.1. Класифікація банківських операцій

Операції банку - це дії банківської установи, спрямовані на забезпечення її функціонування, з одного боку, як суб'єкта підприємницької діяльності, з іншого - як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції. Дії банку як фінансового посередника, який здійснює притаманні йому функції, є складовою поняття «банківські операції»¹⁶.

Банківська операція - це комплекс взаємопов'язаних дій (угод), що здійснюються банками, яким чинним законодавством надане виключне право їх здійснення. Виходячи з визначення банку, суть банківських операцій полягає в залученні тимчасово вільних коштів підприємств, організацій, населення з подальшим розміщенням їх від свого імені на умовах строковості, зворотності та платності, а також касове та розрахункове обслуговування економіки, надання валютних та інших банківських послуг¹⁷.

Банківська послуга - це форма задоволення потреб (у кредиті, розрахунково-касовому обслуговуванні, гарантіях, купівлі-продажу та збереженні цінних паперів, іноземної валюти, дорогоцінних металів тощо) споживачів – клієнтів банку.

Банківські операції бувають: кредитні, комісійні, засновницькі, розрахунково-касові, інвестиційні, депозитні, емісійні, міжбанківські та посередницькі¹⁸.

За економічною суттю операції банків поділяють на:

- активні (операції з розміщення банками власного капіталу та залучених ресурсів з метою отримання доходу, забезпечення діяльності й підтримання необхідного рівня ліквідності банку. Це кредитні, засновницькі, інвестиційні операції банків).

¹⁶ Демчук Н.І., Довгаль О.В., Владика Ю.П. Банківські операції : навч. посібник. Дніпро: Пороги, 2017. С. 96-97.

¹⁷ Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н. проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. С. 71-72.

¹⁸ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 30-31.

- пасивні (операції, пов'язані з формуванням власного капіталу та ресурсної бази банку і забезпечують проведення активних операцій з метою досягнення запланованих показників дохідності. Це емісійні, депозитні та міжбанківські операції банків).
- комісійно-посередницькі (операції консультативного характеру, де банки діють за рахунок і в інтересах клієнтів).

6.3.2. Види банків та їх об'єднань

Класифікація банків:

1. За формою власності: державні, приватні та колективні банки.
2. За територіальним характером діяльності: регіональні, міжрегіональні та міжнародні банки.
3. За розміром активів: Група I (банки, частка активів яких більше 0,5% активів банківської системи), Група II (банки, частка активів яких менше 0,5% активів банківської системи).
4. За організаційно-правовою формою господарювання: банки публічні акціонерні товариства, статутний капітал якого формується шляхом розміщення акцій; кооперативні банки.
5. За належністю капіталу банку: національні, іноземні, спільні за участю іноземного капіталу.
6. За наявністю мережі філій: безфілійні банки та ті, що мають відокремлені підрозділи і філії.
7. За сферою діяльності: універсальні, спеціалізовані.
8. За масштабами операцій: роздрібні банки (акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом) та оптові (обслуговують незначну кількість великих клієнтів)¹⁹.

Види банківських об'єднань:

1. Комерційного типу: корпоративні структури (на акціонерних засадах - концерни, корпорації; на пайових засадах – трести).
2. Некомерційного типу: асоційовані структури (картелі, консорціуми (синдикати), асоціації, спілки (ліги)).

6.3.3. Порядок створення та реєстрації банків в Україні

Процес створення банку регламентується главою 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким учасниками (засновниками) банку можуть бути:

- юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти;
- держава в особі КМУ або уповноважених ним органів;
- інститути спільного інвестування за відповідних умов.

¹⁹ Демчук Н.І., Довгаль О.В., Владика Ю.П. Банківські операції : навч. посібник. Дніпро: Пороги, 2017. С. 25-31.

Необхідною умовою створення банку є його державна реєстрація - надання банку статусу юридичної особи.

Етапи створення банку:

1. Проведення установчих зборів новостворюваного банку.
2. Погодження статуту банку Національним банком України.
3. Формування статутного капіталу банку.
4. Державна реєстрація банку як юридичної особи.
5. Надсилання витягу з ЄДР юридичних осіб до НБУ.
6. Внесення банку до Державного реєстру банків.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації не може бути меншим 500 мільйонів гривень (ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Формування та капіталізація банку здійснюються шляхом грошових внесків.

Остаточне рішення про створення банку приймає Правління НБУ²⁰.

Державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, здійснюється шляхом унесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру в порядку, установленому законодавством України. НБУ уносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

6.3.4. Ліцензування банківської діяльності

Ліцензування - це порядок видачі банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення деяких чи всіх банківських операцій.

Банківська ліцензія - це документ, який видається НБУ у встановленому порядку і на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність. Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, надання кредитів, а також вести рахунки²¹.

Банківська ліцензія надається НБУ на підставі клопотання банку за наявності необхідного пакета документів. Рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні приймається Національним банком України протягом одного місяця з дня отримання пакета документів. Для отримання ліцензії керівники банку повинні мати бездоганну ділову репутацію.

Для здійснення цілого ряду банківських операцій, крім банківської ліцензії, банку потрібно мати ще й письмовий дозвіл НБУ.

²⁰ Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-14

²¹ Стечишин Т.Б., Малахова О.Л. Банківська справа : навч. посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. С. 198-202.

6.3.5. Організаційна структура й управління банком

Банки самостійно обирають організаційну структуру залежно від законодавства, юридичного статусу, спеціалізації та розмірів банку і масштабів його діяльності.

Організаційна структура банку визначається: структурою органів управління та структурою функціональних підрозділів і служб банку. Типова організаційна структура передбачає виділення функціональних підрозділів, що можуть бути об'єднані у відповідні департаменти.

Структура органів управління банку згідно з чинним в Україні законодавством охоплює три органи:

- 1) вищий орган управління, тобто загальні збори акціонерів;
- 2) наглядовий орган, тобто спостережна рада;
- 3) виконавчий орган, тобто правління або рада директорів банку. До того ж до цієї структури належать органи контролю банку, якими є: ревізійна комісія та внутрішній аудит банку.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. За якими ознаками класифікують банки в Україні?
2. Наведіть класифікацію банківських операцій.
3. Опишіть порядок державної реєстрації банків в Україні.
4. Проаналізуйте механізм ліцензування банків в Україні.
5. Які особливості організаційної структури та управління українських банків?

6.4. ЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АКТИВІВ І ПАСИВІВ БАНКУ

6.4.1. Економічна характеристика ресурсів банку

6.4.2. Суть і види пасивів банку

6.4.3. Суть і класифікація активів

6.4.1. Економічна характеристика ресурсів банку

Банківські ресурси - сукупність грошових коштів, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для виконання активних та інших операцій. Це означає, що банки акумулюють кошти фізичних та юридичних осіб і перетворюють їх на капітал. Залучений капітал використовується банком для здійснення кредитних, інвестиційних та інших операцій²².

У широкому розумінні *ресурси банку* - це сукупність трудових, матеріальних, нематеріальних та фінансових благ, які використовуються

²² Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н. проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. С. 92

банком під час операційної діяльності з метою досягнення стратегічної мети - отримання прибутку.

Ресурсний потенціал банку - це потенційні можливості банку формувати свої ресурси, максимум ресурсів, які банк може залучити на фінансовому ринку.

За своїм економічним змістом ресурси банків досить різноманітні. Загальну класифікацію ресурсів банків наведено на рис. 6.1. Більшу частку банківських ресурсів становлять залучені й позичені кошти.

Ресурси банку можна класифікувати за можливістю прогнозування їх величини, тобто ресурси, які піддаються прямому і непрямому прогнозуванню. До ресурсів прямого прогнозування можна віднести фонди банку та нерозподілений прибуток. Непрямому прогнозуванню підлягають кошти в розрахунках, залишки тимчасово вільних коштів на поточних рахунках юридичних осіб.

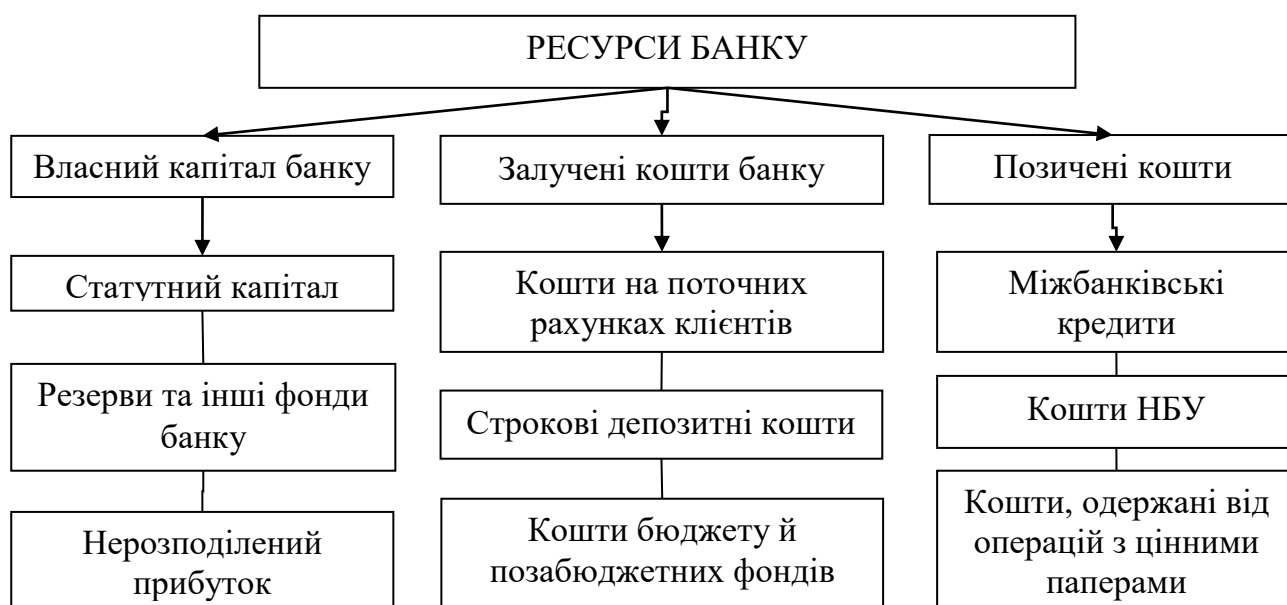

Рис. 6.1. Класифікація ресурсів банку²³

Залежно від часу використання банківські ресурси поділяють на постійні і тимчасові. Постійні ресурси - це грошові кошти, які можуть бути прогнозовані банком, або певна частина коштів, яка використовується для здійснення активних операцій. Тимчасові банківські ресурси створюють грошові кошти, які утворюються періодично при здійсненні банківських операцій і динаміку яких спрогнозувати важко.

²³ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 49-51.

6.4.2. Суть і види пасивів банку

Джерела формування фінансових ресурсів називаються *пасивами банку*. За своїм походженням пасиви неоднорідні, і складаються з капіталу та зобов'язань банку перед вкладниками та кредиторами. Пасиви банку:

1. Зобов'язання: депозити фізичних і юридичних осіб; боргові цінні папери, емітовані банком; відстрочені податкові зобов'язання; субординований борг.

2. Власний капітал: статутний капітал; прибуток/збиток минулих років; прибуток/збиток поточного періоду; резерви.

Залежно від характеру джерел коштів усі пасиви банку різняться за термінами залучення і вартістю. Від вартості й термінів залучення коштів залежить спроможність банку забезпечити їх раціональне розміщення і допустимий прибуток банку. Основним джерелом коштів банку, як правило, є депозити фізичних і юридичних осіб та кошти центральних банків, кредити, залучені в інших банках, розміщені облігаційні позики. У різних країнах центральні банки встановлюють нормативи співвідношення власних і залучених коштів банків (від 1:10 до 1:100).

Для обчислення економічних нормативів використовують поняття регулятивного капіталу банку, основним призначення якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, котрі банки беруть на себе у процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів й стабільності.

Регулятивний капітал банку - сукупність основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу. Основний капітал вважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки. Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам. Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), який отримав банківську ліцензію після 11.07.2014 р., має становити 500 млн. грн. Н1 для банку, який отримав банківську ліцензію до 11.07.2014 р., має становити: 200 млн. грн. - з 11.07.2017 р.; 300 млн. грн. - з 11.07.2020 р.; 400 млн. грн. - з 11.07.2022 року; 500 млн. грн. - з 11.07.2024 р.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення Н2, тим більша частка ризику, яку беруть на себе власники банку. Н2 визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику, додається сукупна сума відкритої валютної позиції банку та виключається величина непокритого кредитного ризику. Нормативне значення Н2 має бути не менше ніж 10%.

Норматив достатності основного капіталу (НЗ) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів та позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику. Нормативне значення НЗ має бути не менше 7% ²⁴.

6.4.3. Суть і класифікація активів банків

Активи банку - це ресурси, що контролюються банком як результат минулих подій, використання яких, ймовірно, сприятиме в майбутньому зростанню економічної вигоди. Активи виступають у вигляді основних засобів, готівки в національній або іноземній валюті в касі банку, заборгованості за позиками, цінних паперів, які знаходяться в портфелі банку, тощо.

За призначенням активи можна розділити на п'ять категорій:

1. Касові активи, що забезпечують ліквідність банку та призначені для здійснення розрахунків. Як правило, доходів від таких активів банки не одержують. На їхню частку припадає 15-20% всіх активів банку.

До касових активів відносять: кошти в касах банків, обмінних пунктах, банкоматах; кореспондентський рахунок у центральному банку; кореспондентські рахунки в інших банках; фонд обов'язкових резервів у НБУ.

2. Працюючі активи - активи, що приносять дохід, мають невеликий термін обертання. У структурі працюючих активів найбільшу частку займає кредитування. Їх частка складає 55-70% всіх активів банку.

Працюючі активи включають: депозити в НБУ; міжбанківські кредити видані і депозити в інших банках; кредити клієнтам; факторингові операції; короткострокові вкладення в державні боргові зобов'язання, у боргові зобов'язання й акції для перепродажу.

3. Інвестиційні активи - довгострокові вкладення банку у вигляді прямих чи портфельних інвестицій. Частка таких активів - 3-10%.

4. Позаоборотні активи - призначені для забезпечення виконання банком своїх прямих функцій (оренда приміщення, транспортні засоби, комп'ютери, програмно-технічне забезпечення, засоби комунікації і т.ін.). Частка таких активів складає 10-15 %.

5. Інші активи (кошти в розрахунках, дебіторська заборгованість, транзитні рахунки, витрати майбутніх періодів). Їх частка складає 0-10%.

За ступенем ліквідності (можливість своєчасної реалізації вартості активу) активи банку поділяють на:

- первинні резерви (банкноти, платіжні інструменти, кошти на коррахунках в НБУ та інших банках, обов'язкові резерви);

²⁴ Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Національного банку України від 28.08.2001 № 368.

- вторинні резерви (державні чи корпоративні ліквідні короткострокові цінні папери, які швидко трансформуються в первинні);
- кредити, надані банком,
- інвестиції в цінні папери²⁵.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть ресурсів банку та охарактеризуйте їх види.
2. У чому полягає суть пасивів банківської установи?
3. Наведіть класифікацію пасивів банку.
4. Розгляньте сутність активів банку, опишіть їх види.

6.5. УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ ТА ПАСИВАМИ БАНКУ

- 6.5.1. Необхідність і суть управління активами та пасивами банку
- 6.5.2. Підходи до управління активами та пасивами
- 6.5.3. Методи управління пасивами банків
- 6.5.4. Особливості управління активами банків

6.5.1. Необхідність і суть управління активами та пасивами банку

Оптимальне управління активами та пасивами банку пов'язано з необхідністю реалізації двох важливих завдань: забезпечення ліквідності і підтримки належного рівня фінансової стійкості банку та максимальної дохідності банківських операцій.

Під управлінням активами та пасивами банку необхідно розуміти скоординоване управління всім балансом, а не окремими його частинами. Головна ідея концепції управління активами та пасивами банку полягає в тому, що банки мають розглядати свої активи, зобов'язання та капітал у нерозривній єдності.

Об'єктом управління активами і пасивами є фінансові потоки, які відображаються в динамічному банківському балансі. Банківський баланс розглядається як структурна модель, яка описує фінансову структуру та стан банку в бухгалтерських оцінках на певний фіксований момент часу.

Найважливіші принципи управління активами й пасивами банку:

1. Управління має базуватися на державному підході при оцінюванні економічних процесів, явищ, результатів діяльності.
2. Управління повинно носити науковий характер.
3. Управління повинно бути комплексним.
4. Забезпечення системного підходу при управлінні.
5. Управління мусить бути об'єктивним, конкретним і точним.

²⁵ Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н. проф. О.В. Дзюбюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. С. 74-75.

6. Управління має провадитися за планом, систематично.
7. Управління має бути дієвим та активно впливати на діяльність банку.
8. Єдність стратегічного і тактичного планування.
9. Управління мусить бути оперативним.
10. Моральне і матеріальне стимулювання творчої активності, успіхів і досягнень всього колективу та кожного його члена зокрема.
11. Демократизм, участь в управлінні широкого кола співробітників.
12. Управління має бути ефективним, тобто витрати на утримання управлінського персоналу мають давати багаторазовий ефект²⁶.

Для здійснення управління активами та пасивами банку і впровадження різних методик управління в банку створюється спеціальний орган - комітет з питань управління активами та пасивами.

6.5.2. Підходи до управління активами та пасивами банку

З огляду на історичний розвиток поглядів на управління фінансовими потоками в банку, розрізняють такі підходи до управління банком через:

- управління активами (до 1960-х рр.) сфера прийняття рішень керівництва стосувалась лише розміщення активів та їх умов;
- управління пасивами (1960-70 рр.) встановлення контролю над джерелами залучення коштів банку, реструктуризація балансу у напрямі оптимізації витрат за залученими коштами, збільшення прибутку і капіталу;
- управління активами і пасивами (з 1980-х рр.) реалізація системного підходу, узгодження всіх напрямів фінансової діяльності, формування оптимального ресурсного потенціалу, співвідношення прибутковості і ризикованості, управління ліквідністю тощо.

Напрямки управління активами і пасивами банку:

1. Бухгалтерський підхід, використовується в короткостроковій перспективі, мета управління - максимізація чистого відсоткового доходу за заданим рівнем ризику.
2. Економічний підхід, використовується у більш довгостроковій перспективі, мета - максимізація власного капіталу за заданим рівнем процентного ризику.

6.5.3. Методи управління пасивами банків

Кожен вид банківських пасивів (капітал, залучені і запозичені кошти) має свої особливості, що визначаються правами власності та різноманітністю джерел їх формування, а тому потребують застосування різних методів управління.

²⁶ Вовчак О.Д., Руцишин Н.М., Андрейків Т.Я. Кредит і банківська справа : підручник. К.: «Знання», 2008.

Використовуються два методи управління капіталом банку:

- метод внутрішніх джерел поповнення капіталу (нерозподілений прибуток, субординований борг);
- метод зовнішніх джерел поповнення капіталу (емісія акцій та капітальних боргових зобов'язань, продаж активів).

В управлінні залученими коштами використовують цінові (відсотки за депозитами) та нецінові методи (реклама, рівень обслуговування та інше). Важливим джерелом залучення ресурсів для банків є емісія цінних паперів (ощадні чи депозитні сертифікати, облігації, фінансові векселі).

Етапи управління запозиченими коштами банку:

1. Оцінка загальної потреби банку в недепозитних коштах.
2. Вибір недепозитного джерела коштів.
3. Управління процесом залучення коштів.
4. Управління міжбанківськими кредитами.

Основні джерела запозичення коштів для банків такі: позики у центральному банку, міжбанківський ринок ресурсів, проведення операцій РЕПО, міжнародний фінансовий ринок, ринок депозитних сертифікатів, ринок комерційних паперів, позики в небанківському секторі.

6.5.4. Особливості управління активами банків

Кредити фізичним і юридичним особам є одним з основних видів активів банку (60-70%). На кредитну політику банку впливають зовнішні (інфляція, попит і пропозиція позичкового ринку країни, рівень доходів і платоспроможності населення, фінансовий стан підприємств) та внутрішні фактори (наявність капіталу, ступінь ризикованості та прибутковості різних видів позичок, сталість депозитів, здатність та досвід банківського персоналу).

Управління кредитними ризиками здійснюють у такі основні етапи:

1. Аналіз та оцінка кредитних ризиків.
2. Визначення величини ризиків.
3. Управління кредитними ризиками
4. Контроль за ефективністю управління кредитними ризиками.

Ще одним активом, у який банки вкладають свої ресурси, є цінні папери. Найпоширеніші фондові інструменти для проведення активних операцій із цінними паперами банків такі: державні облігації, муніципальні облігації, корпоративні цінні папери.

Цілі банківського інвестування в цінні папери: збереження і приріст капіталу; придбання цінних паперів, які мають усі властивості готівки і можуть бути засобом обігу і платежу; одержання контролю над діяльністю підприємства через придбання цінних паперів і здійснення перерозподілу власності; спекулятивна гра на коливання курсів цінних паперів.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть управління активами та пасивами банку.
2. Які принципи управління активами та пасивами банку?
3. Розгляньте методи та підходи до управління активами та пасивами банку.
4. З'ясуйте суть управління пасивами банку.
5. Який механізм управління активами банку?

6.6. ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ БАНКУ

6.6.1. Суть і форми фінансової звітності банку

6.6.2. Доходи банку: суть і види

6.6.3. Суть і класифікація витрат банку

6.6.4. Показники прибутковості банку

6.6.1. Форми фінансової звітності банку

Порядок складання та оприлюднення фінансової звітності розроблений відповідно до Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і ґрунтується на основних вимогах щодо розкриття інформації у фінансовій звітності відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності, національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів НБУ.

Фінансова звітність банку - це система взаємопов'язаних узагальнюючих показників, що відображають фінансовий стан і результати діяльності банку за звітний період. Вона складається за допомогою підрахунку, групування та спеціальної обробки даних аналітичного бухгалтерського обліку.

Мета складання фінансової звітності полягає у наданні користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів банку, материнського банку та учасників консолідованої групи як єдиної економічної одиниці.

Порядок, періодичність складання, подання та оприлюднення фінансової звітності, зразки форм фінансової звітності, мінімальні вимоги до розкриття інформації регулюються Інструкцією про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України.

За терміном подання розрізняють такі види фінансової звітності:

1. Щоденна звітність.
2. Щомісячна звітність (Оборотно-сальдовий баланс банку, Звіт про розподіл кредитів, наданих фізичним та юридичним особам, за класами боржника, Звіт про кредити, надані суб'єктам господарювання за видами

економічної діяльності, що класифікуються за секціями, Звіт про економічні нормативи та ліміти відкритої валютної позиції, Звіт про нормативи та складові розрахунку регулятивного капіталу та інше).

3. Щоквартальна звітність.

4. Щорічна звітність (Загальна інформація про діяльність банку, Звіт про фінансовий стан («Баланс»), Звіт про прибутки та збитки та інший сукупний дохід, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про зміни у власному капіталі, Примітки до звітів)²⁷.

6.6.2. Доходи банку: суть і види

Доходи банку - це загальна сума грошових коштів, що надходять до банку в результаті здійснення активних операцій та надання інших банківських послуг. Доходи банку мають бути достатніми не тільки для покриття операційних витрат, а й для нарощення власного капіталу.

Доходи банку формуються за рахунок: процентних доходів; комісійних доходів; результату від торговельних операцій; інших банківських операційних доходів; інших небанківських операційних доходів; зменшення резервів за заборгованістю; непередбачених доходів²⁸.

Процентні доходи становлять до 70% доходів банку і складаються з процентних доходів від надання кредитних послуг, доходів від інвестицій у цінні папери та інших процентних доходів.

Непроцентні доходи банку залежать від того, наскільки різноманітні за характером послуги надає банк. Основу непроцентних доходів будь-якого банку становлять: комісійні доходи, доходи від консультаційних послуг, плата за надання гарантій та інше.

Інші банківські операційні доходи складають: дивіденди, доходи від операційного лізингу, доходи за операціями з іншими установами та філіями банку, штрафи і пені, отримані за банківськими операціями.

До небанківських операційних доходів належать: доходи, отримані від продажу основних засобів, інших матеріальних і нематеріальних активів; штрафи та пені, отримані за господарськими операціями та інші.

6.6.3. Суть і класифікація витрат банку

Витрати банку - це загальна сума грошових коштів, що витрачаються банком у процесі здійснення діяльності щодо залучення коштів та інших видів діяльності. Як і доходи, витрати банку можна поділити на процентні та непроцентні.

²⁷ Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : постанова правління Національного банку України від 24.10.2011 № 373.

²⁸ Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н. проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. С. 702-703.

Процентні витрати, як і процентні доходи, становлять найбільшу статтю банківських витрат. Фактично це проценти, сплачені власникам основних депозитів, і процентні виплати за коштами, залученими на грошовому ринку, в тому числі за цінними паперами власної емісії.

Непроцентні витрати банку складаються з: комісійних, сплачених іншим учасникам фінансового ринку; банківських та небанківських операційних витрат; витрат на формування резервів.

До *комісійних витрат банку* входять: комісійні, сплачені іншим банкам за розрахунково-касове та кредитне обслуговування; комісійні, сплачені фінансовим посередникам за посередництво в проведенні операцій з цінними паперами та на валютному ринку; комісійні, сплачені за позабалансовими операціями.

Небанківські операційні витрати (витрати на утримання персоналу, податки, оренда, знос та інше) найбільш регульовані з боку банку.

Операційні витрати банку - витрати на охорону, телекомунікації, аудит, рекламу, відрядження, маркетинг та інше²⁹.

6.6.4. Показники прибутковості банку

Прибуток характеризує кінцевий результат діяльності банку. Його одержання є обов'язковою умовою розширеного відтворення банку, однією з головних умов його самофінансування та зміцнення конкурентоспроможності на ринку. Фактори впливу на прибуток: співвідношення доходів і витрат банку, динаміка обсягу кредитних операцій, динаміка процентної ставки на ринках кредитів, середня дохідність активних операцій, вартість залучених ресурсів, витрати з обслуговування вкладів, співвідношення власних і залучених коштів.

Показники оцінювання прибутковості.

1. Прибуток на одиницю активів (ROA) - характеризує співвідношення чистого прибутку банку після оподаткування й активів банку.

2. Прибуток на акціонерний капітал (ROE) - характеризує розмір чистого прибутку, який будуть одержувати акціонери від інвестування свого капіталу, тобто це співвідношення чистого прибутку банку і акціонерного капіталу.

3. Процентна маржа (SPRED) показує, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками. SPRED розраховується як різниця співвідношення процентних доходів до доходних активів та процентних видатків до пасивів, за якими сплачуються відсотки³⁰.

²⁹ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 200-202.

³⁰ Там же. С. 202-203.

Також розраховують показник прибутковості інвестиційного портфеля й показник чистого доходу.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть фінансової звітності банків.
2. Охарактеризуйте основні форми фінансової звітності банків.
3. Що таке доходи банків? Який їх склад, джерела формування?
4. У чому полягають витрати банків, їх суть, склад і структура?
5. Як визначити банківський прибуток, порядок його розподілу та використання?
6. Наведіть основні показники прибутковості банку.

6.7. ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЛІКВІДНІСТЮ БАНКІВ

- 6.7.1. Поняття ліквідності банку та ліквідності балансу банку
- 6.7.2. Нормативи ліквідності банку, встановлені НБУ
- 6.7.3. Система управління ліквідністю банку

6. 7.1. Поняття ліквідності банку та ліквідності балансу банку

Одне із найважливіших завдань управління банком - забезпечення належного рівня ліквідності з метою забезпечення його платоспроможності. *Ліквідність банку* - це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками та сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати). Тобто ліквідність банку базується на постійній підтримці об'єктивно необхідного співвідношення між трьома її складовими: власним капіталом банку, залученими та розміщеними коштами шляхом оперативного керування їх елементами.

У вітчизняній економічній літературі часом плутаються два поняття - ліквідність балансу банку і його платоспроможність. Якщо перше більше справа самого банку і він самостійно вибирає в конкретних умовах ті чи інші засоби підтримки своєї ліквідності на рівні встановлених норм, то друге, як правило, відноситься до функцій центрального банку.

Ліквідність балансу банку - це такий стан балансу банку, який дозволяє за рахунок швидкої реалізації коштів за активами покривати термінові зобов'язання за пасивами.

У процесі аналізу ліквідності балансу доцільно виявляти ступінь дотримання принципів ліквідності за допомогою підтримки оптимального

співвідношення між термінами депозитів і термінами коштів, розміщуваних в активних операціях.

Управління ліквідністю банку передбачає цілий спектр заходів: розробка фінансової політики банку; вибір методів оцінки та аналізу регулювання ліквідності; порядок прийняття поточних і стратегічних рішень; формування інформаційних баз даних та інше. При цьому метою управління ліквідністю банку є забезпечення здатності цього банку своєчасно і повно виконувати свої грошові та інші зобов'язання, що впливають з угод з використанням фінансових інструментів³¹.

6.7.2. Нормативи ліквідності банку, встановлені НБУ

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності: миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5), короткострокової ліквідності (Н6) та коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR).

Норматив миттєвої ліквідності Н4 визначається як співвідношення високоліквідних активів до поточних зобов'язань банку. Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг високоліквідних активів для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного операційного дня. Нормативне значення Н4 має бути не менше ніж 20%.

Норматив поточної ліквідності Н5 визначається як співвідношення активів з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) до зобов'язань банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно). Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів банку для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань протягом одного календарного місяця. Нормативне значення Н5 має бути не менше 40%.

Норматив короткострокової ліквідності Н6 визначається як співвідношення активів до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року. Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року. Нормативне значення нормативу Н6 має бути не менше ніж 60%.

Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) - норматив ліквідності, який установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відпливу грошових коштів протягом 30 календарних днів з урахуванням стрес-сценарію. Банк розраховує коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) щодня як співвідношення високоякісних ліквідних активів до чистого очікуваного відпливу грошових коштів.

Нормативні значення коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCRBB) та в іноземній валюті (LCRIB) мають бути не

³¹ Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н. проф. О.В. Дзюбюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. С. 725-731.

менші ніж 80% для коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCRBB) та 50% для коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) в іноземній валюті (LCRIB) - починаючи з 31.12.2018 р.; 90% - починаючи з 01.06. 2019 р.; 100% - починаючи з 01.12.2019 р.³².

6.7.3. Система управління ліквідністю банку

Банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх узятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів зі збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх клієнтів.

Для банку, як і будь-якого іншого підприємства, загальною основою ліквідності виступає забезпечення прибутковості виконуваних операцій. Водночас особливості його роботи як установи, що засновує свою діяльність на використанні коштів клієнтів, диктує необхідність застосування специфічних показників ліквідності. Хоча загальна і специфічна ліквідність банку доповнюють одна одну, спрямованість їхньої дії взаємно протилежна. Максимальна специфічна ліквідність досягається при максимізації залишків у касах і на кореспондентських рахунках стосовно інших активів. Але саме в цьому випадку прибуток банку мінімальний. Максимізація прибутку потребує не збереження коштів, а їх використання для видачі позичок і здійснення інвестицій. Оскільки для цього необхідно звести касову готівку і залишки на кореспондентських рахунках до мінімуму, то максимізація прибутку ставить під загрозу безперервність виконання банком своїх зобов'язань.

Отже, суть банківського управління ліквідністю полягає в гнучкому сполученні протилежних вимог загальної та специфічної ліквідності. Цільова функція управління ліквідністю банком полягає в максимізації прибутку при обов'язковому дотриманні встановлених і обумовлених самим банком економічних нормативів. Тому завдання банку - визначення обсягу ефективних ресурсів, що можуть бути спрямовані на здійснення кредитних вкладень, що визначається як різниця між загальною сумою пасивів балансу банку (за відрахуванням вкладень в активи - будівлі й ін., що в умовах нерозвиненості ринків цінних паперів і нерухомості не можуть бути вивільнені і спрямовані в кредитування) і залишків залучених коштів, що спрямовуються в обов'язкові резерви), а також розміщених у резерви, що виключають їх використання для видачі позичок).

³² Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Національного банку України від 28.08.2001 № 368.

У практичній діяльності банків вироблено кілька загальних підходів (стратегій) до управління ліквідністю, а саме:

- стратегія трансформації активів (нагромадження високоліквідних активів, які повністю забезпечують потреби ліквідності банку. У разі виникнення попиту на ліквідні засоби активи продаються доти, доки не будуть задоволені потреби у грошових);

- стратегія запозичення ліквідних засобів (запозичення грошових коштів у кількості, достатній для повного покриття потреб у ліквідних засобах. Позики здійснюються лише після виникнення попиту на грошові кошти, щоб уникнути нагромадження високоліквідних активів, які приносять низькі доходи. Якщо попит підвищується, то банк запозичує кошти за вищою ставкою, доки повністю не задовольнить потребу в ліквідних засобах);

- стратегія збалансованого управління ліквідністю (частина попиту на ліквідні засоби задовольняється за рахунок нагромадження високоліквідних активів, а решта — за допомогою проведення операцій запозичення коштів)³³.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст ліквідності банку та факторів, що на неї впливають.
2. Проаналізуйте поняття та показники ліквідності балансу банку.
3. Наведіть нормативи регулювання ліквідності банків України, встановлені НБУ.
4. Які можливі стратегії управління ліквідністю банку?

6.8. ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО МАРКЕТИНГУ

6.8.1. Економічна суть банківського маркетингу

6.8.2. Еволюція банківського маркетингу

6.8.3. Збут банківського продукту та сегментація цільових ринків

6.8.4. Цінова та комунікаційна політика

6.8.6. Маркетингова система інформації та формування стратегії банківського маркетингу

6.8.1. Економічна суть банківського маркетингу

Банківський маркетинг - це філософія, стратегія і тактика банківського бізнесу, що базується на комплексному аналізі та сегментуванні ринку банківських послуг, здійсненні оптимальної продуктової, цінової, збутової і комунікаційної політики і спрямована на гармонійне балансу-

³³ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 182-188.

вання інтересів банку, існуючих і виникаючих потреб наявних і потенційних банківських клієнтів та суспільства в цілому³⁴.

Основні функції банківського маркетингу.

1. Аналіз ринку банківських послуг і прогнозування його потреб.

2. Реальна оцінка банком своїх можливостей з створення та реалізації послуг.

3. Розробка довгострокової стратегії маркетингової діяльності із визначенням її цілей, завдань, ресурсів і механізмів реалізації.

4. Планування продуктової політики й управління асортиментом послуг на основі потреб ринку, виходячи із можливостей банку.

5. Формування попиту та стимулювання збуту послуг банку.

6. Управління збутом банківських послуг.

Основні інструменти банківського маркетингу:

➤ Спілкування з клієнтом. За способом спілкування розрізняють:

• активний маркетинг: прямий діалог, використання реклами, телефонні переговори, перехресний продаж послуг;

• пасивний маркетинг: публікації про фінансові результати банку, його надійність; періодичні звіти про асортимент послуг.

➤ Матеріальна зацікавленість службовців банку на продукти й розширення їхнього обсягу (система оплати праці – доплата, премія).

Складові частини банківського маркетингу:

1. Збір інформації про ринок: визначення реального, освоєного, чи потенційного ринку; порівняння освоєного ринку банку з конкурентами.

2. Вивчення банківського продукту як товару і ціни на нього.

3. Організація збуту послуг.

До принципів банківського маркетингу належать:

• концентрація зусиль на задоволенні потреб споживача (аналіз ринку, розробка продукту й цінової та комунікаційної політики).

• спрямованість на довгостроковий результат. Реалізується шляхом складання стратегічного плану.

• спрямованість на досягнення позитивних комерційних результатів на окремих сегментах ринку. Реалізується шляхом складання тактичного плану, вивчення та планування витрат і доходів від роботи на окремих сегментах ринку, оцінки результатів діяльності³⁵.

6.8.2. Еволюція банківського маркетингу

В історичному процесі розвитку банківського маркетингу можуть бути виділені окремі фази розвитку. На прикладі європейської банківської системи можна виділити такі етапи.

³⁴ Ткачук В.О. Маркетинг у банку : навч. посібник. Тернопіль : ТАЙП, 2010. С. 7-12.

³⁵ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 207-212.

I етап (кінець 50-х - перша половина 60-х рр. ХХ ст.) - попередній ступінь розвитку банківського маркетингу. Початок спрямованого застосування реклами, розширення факторингових і лізингових послуг.

II етап (друга половина 60-х рр. ХХ ст.) - стадія значного поширення:

- масове надання великими банками послуг для приватних клієнтів, операцій з обслуговування малих фірм, комерційної діяльності приватних осіб;

- у широких масштабах виплата заробітної плати та інших доходів через банки за допомогою спеціальних рахунків;

- покладено початок наданню колективних банківських або послуг із самообслуговування та інше.

III етап (перша пол. 70-х рр. ХХ ст.) - етап удосконалення і професіоналізації:

- розширення асортименту банківських послуг;

- великі банки почали професійне застосування маркетингу, при головних конторах ними засновані спеціальні відділи маркетингу;

- розширення банківської мережі (нові філії).

IV етап (друга половина 70-х рр. ХХ ст.) - етап розвитку у сфері розрахунків і платежів. Концентрація зусиль на застосуванні інструментів маркетингу в платіжно-розрахунковій сфері.

V етап (перша половина 80-х рр. ХХ ст.) - банківський маркетинг на насичених ринках. Основні напрямки маркетингової діяльності банків:

- розширення послуг і консультацій пов'язаних із страхуванням, пенсійним забезпеченням та іншими видами фінансових послуг;

- розширення банківських послуг на ринку нерухомого майна;

- розширення асортименту та поліпшення якості банківських послуг для малих і середніх фірм.

VI етап (друга половина 80-х - початок 90-х рр. ХХ ст.) банківський маркетинг, зорієнтований на дохід. Концентрація зусиль на розробці тих сегментів ринку, які дають прибуток, упровадження цін, які б покривали затрати і закриття нерентабельних філій.

VII етап - масове запровадження систем дистанційного обслуговування клієнтів. Основні напрямки розвитку сучасного етапу:

- масове запровадження платіжних карток;

- надання банківських послуг з використанням мережі Інтернет;

- надання банківських послуг через системи електронного та мобільного зв'язку³⁶.

³⁶ Лютий І.О., Солодка О.О. Банківський маркетинг : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. С. 21-26.

6.8.3. Збут банківського продукту та сегментація цільових ринків

Для збуту банківських послуг можливі такі канали:

1. Власні канали збуту: головне відділення банку в діловій частині міста; стаціонарні й пересувні відділення банку, філії; збут із використанням автоматизованих філій, банкоматів; надання послуг за допомогою телефонну, через мережі передачі даних (Т-Online, Internet).

2. Невласні канали: збут за допомогою організації дочірніх фірм; участь у капіталі інших банків, страхових компаній, підприємств тощо.

Банківський продукт являє собою комплекс послуг банку за активними і пасивними операціями. Банківський продукт - це конкретний банківський документ, що видається банком для обслуговування клієнта і проведення операції. Це може бути вексель, чек, банківський депозит, будь-який сертифікат і т.ін.

Банківська послуга - банківські операції з обслуговування клієнта, які задовольняють його певні потреби. Зазвичай банківський продукт носить первинний характер, а банківська послуга – вторинний³⁷.

Найважливіше завдання маркетингових служб - виявити цільові ринки для кожного банківського продукту. Для успішного просування продукту на ринок і його реалізації необхідно диференціювати клієнтів (метод сегментації ринку). Відбір цільових сегментів зумовлює позиціонування банківських послуг, яке передбачає визначення місця даного банківського продукту на ринку серед аналогічних послуг з точки зору потенційного клієнта.

6.8.4. Цінова та комунікаційна політика

Цінова політика банку – це встановлення цін на різні банківські продукти та їх зміна відповідно до зміни ринкової кон'юнктури. Об'єктами цінової політики банку є процентні ставки, тарифи, комісійні, премії, знижки, мінімальний розмір внеску.

Розробка цінової стратегії банку відбувається в кілька етапів:

- 1) визначення завдання стратегії ціноутворення;
- 2) аналіз внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на ціну;
- 3) визначення методів ціноутворення (сумування витрат і прибутку або встановлення ціни на підставі оцінок споживчих якостей даного банківського продукту)³⁸.

Класична комунікаційна концепція в банку складається, звичайно, з трьох основних елементів: реклами, стимулювання збуту, заходів Public Relations (PR). Завдання реклами полягає в першу чергу в тому, щоб так вплинути на цільову групу, щоб зацікавити продуктами банку.

³⁷ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 215-218.

³⁸ Ткачук В.О. Маркетинг у банку : навч. посібник. Тернопіль : ТАЙП, 2010. С. 145-152.

Розрізняють іміджеву рекламу банку та продуктову рекламу. За засобами проведення рекламних акцій: медіа - реклама, пряма реклама, реклама на місці продажу чи на місці контакту із клієнтом.

Мета стимулювання збуту - зробити продаж банківського продукту якомога простим і слідкувати за тим, щоб банківські послуги позитивно сприймалися клієнтами. Розрізняють внутрішнє (мотивація працівників) та зовнішнє стимулювання збуту (стимулювання кінцевих споживачів та банківських посередників).

Заходи Public Relations (англ. «зв'язки із громадськістю») - діяльність банків з досягнення взаєморозуміння із суспільством з метою досягнення лояльного ставлення до своєї діяльності. Заходи PR мають довгострокову дію та спрямовані в першу чергу не на потенційних клієнтів банку, а на навколишнє середовище та громадську думку³⁹.

6.8.5. Маркетингова система інформації та формування стратегії банківського маркетингу

Маркетингова система інформації - це постійно діюча система взаємозв'язку людей, обладнання та методичних прийомів збору, класифікації, аналізу, оцінки й поширення актуальної та достовірної інформації для оптимального вибору і здійснення маркетингових заходів.

Для проведення аналітичної роботи банки створюють систему маркетингової інформації: аналітичний апарат; методичні розробки, для збору, оцінки та поширення конкретної і достовірної інформації. Для розширення ринку збуту створюють банк даних маркетингової інформації.

Види стратегій банківського маркетингу: концентрований та диференційований маркетинг. Концентрований маркетинг передбачає концентрацію на одному з ринкових сегментів. При цьому банк може сконцентрувати свої зусилля на обслуговуванні однієї групи споживачів. Цей метод широко використовується при завоюванні нових ринків. Диференційований маркетинг передбачає орієнтацію банку на два або більше різних ринкових сегменти. розробку єдиної програми для всіх сегментів, тобто надання послуг клієнтам усіх споживчих груп⁴⁰.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть поняття та функцій банківського маркетингу.
2. Опишіть основні етапи банківської маркетингової роботи.
3. Розгляньте принципи та завдання банківського маркетингу.
4. Проаналізуйте еволюцію банківського маркетингу.
5. Наведіть приклади каналів збуту банківського продукту.
6. Розгляньте сегментацію цільових ринків у банківському маркетингу.

³⁹ Лютий І.О., Солодка О.О. Банківський маркетинг : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. С. 414-464.

⁴⁰ Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. С. 223-224.

7. Які є етапи та елементи цінової та комунікаційної політики банку?

8. Порівняйте види маркетингових стратегій у банківській діяльності.

6.9. РЕГУЛЮВАННЯ, НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

6.9.1. Основи регулювання, нагляду та контролю банківської діяльності

6.9.2. Стандарти базельського комітету з питань банківського нагляду

6.9.3. Фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності в Україні

6.9.1. Основи регулювання, нагляду та контролю банківської діяльності

Банківське регулювання, банківський нагляд і банківський контроль - це різні види діяльності, спрямовані на забезпечення надійного та стабільного функціонування банків та їх фінансової безпеки.

Об'єктом банківського регулювання є банківська діяльність. У ст. 66 Закону України «Про банки і банківську діяльність» виділяється дві форми регулювання: адміністративне та індикативне. Адміністративне регулювання здійснюється у правовій формі, шляхом видання нормативно-правових актів. Складові адміністративного регулювання:

- реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- установлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- нагляд за діяльністю банків;
- надання рекомендацій щодо діяльності банків.

Непрямої характер впливу індикативного регулювання проявляється в тому, що він здійснюється опосередковано, через відносини, в яких НБУ є не органом державного управління, а юридично рівноправним суб'єктом. Складові індикативного регулювання:

- установлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- установлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних операцій.

Форми індикативного регулювання: процентна політика, рефінансування банків, кореспондентські відносини, управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, операції з цінними паперами на відкритому ринку, імпорт і експорт капіталу⁴¹.

⁴¹ Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121

Банківський нагляд - це система контролю і активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансовими установами у процесі їх діяльності законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Напрями банківського нагляду: державний нагляд, що здійснює НБУ, внутрішній банківський контроль, зовнішній аудит⁴².

Контроль за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення їх надійності та стійкості. Він передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до законодавства.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», а також Законом України «Про Національний банк України», функцію банківського регулювання і нагляду покладено на НБУ.

6.9.2. Стандарти базельського комітету з питань банківського нагляду

Комітет з банківського нагляду створено у 1974 р. при Банку міжнародних розрахунків. Територіально Банк міжнародних розрахунків розташований у місті Базель, Швейцарія. До комітету входять представники більше 20 промислово розвинених країн.

У 1988 р. прийнято Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу, відоме як Угода про капітал, або Базельська угода - I. Базель I у редакції 1988 р. містив три основні постулати:

- капітал банку складається з основного та додаткового;
- банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику;
- співвідношення між капіталом банку та його активами, з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинно бути меншим 8%.

До 2004 р. Базель I було запроваджено майже у 130 країнах світу, в тому числі в Україні. Базельський комітет сформулював 25 принципів ефективного нагляду за банківською діяльністю.

2004 р. упроваджено нову Базельську угоду II, метою якої є створення рівних конкурентних умов для операцій кредитних інститутів на міжнародних ринках; забезпечення повної відповідності обсягу власного капіталу банків усієї сукупності ризиків, які супроводжують їх діяльність; здійснення зовнішнього і внутрішнього контролю за ризиками.

12 вересня 2010 р. Базельським комітетом з банківського нагляду прийнято нові норми та стандарти по структурі та якості банківських активів, що називається «Базель-III». Він створює умови для значного

⁴² Швець Н.Р. Монетарна політика та банківський нагляд в Україні / Н.Р. Швець, П.О. Нікіфоров. Чернівці: ЧНУ, 2011. С. 335.

підвищення стійкості банків та їх спроможності протистояти новим фінансовим потрясінням.

Ухвалено рішення в три рази - до 8% - збільшити капітал першого рівня банків. Він поєднує ліквідні активи: державні облигації, звичайні акції та нерозподілений прибуток, та може спрямовуватися на покриття можливих збитків. До 4,5% збільшено мінімальний розмір ліквідного резерву власного капіталу банку чи так званого коефіцієнт основного капіталу першого рівня. Досі цей рівень складав 2%.

Кожен банк має створити спеціальний буферний резервний капітал у розмірі 2,5%. Основним захистом банків у випадку нових фінансових потрясінь стане ліквідний резерв коефіцієнта основного капіталу першого рівня та буферний резерв. Разом вони складають 7% капіталу банку⁴³.

Банки, які не зможуть ввести ці норми у визначений термін, будуть змушені скорочувати виплати дивідендів по своїх акціях, а також знижувати розмір премій для співробітників. Реалізація «Базеля-III» означає для багатьох банків необхідність залучення нових ліквідних коштів, е першу чергу за рахунок емісії акцій.

6.9.3. Фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності в Україні

Фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності - сукупність економіко-правових форм, методів та інструментів, які використовує держава у процесі регулювання, та за допомогою яких здійснює вплив на суб'єктів грошово-кредитного ринку, з метою забезпечення стабільного функціонування як банківської діяльності пf захисту інтересів вкладників, так і економіки в цілому.

Основною складовою частиною механізму державного регулювання банківської діяльності є фінансові інструменти:

- інструменти, які прямо не впливають на діяльність банків, а регулюють надходження та використання податків, розподіл бюджету, ЗЕД;
- інструменти безпосереднього впливу на банківську діяльність такі, як використання обов'язкового резервування, облікової ставки, штрафних санкцій, страхування⁴⁴.

Для впровадження фінансового механізму державного регулювання банківської діяльності застосовують такі методи: податкові, нормативні, коригуючі. НБУ використовує нормативні та коригуючі методи. Тому у процесі регулювання в Україні приймають участь: НБУ, державна

⁴³ Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. С. 339-342.

⁴⁴ Швець Н.Р., Нікіфоров П.О. Монетарна політика та банківський нагляд в Україні. Чернівці: ЧНУ, 2011. С.335.

фіскальна служба, органи законодавчої влади, фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

Отже, фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності спрямований на впорядкування та коригування банківської діяльності через нормативні акти, методи нагляду за їх виконанням, та спрямований на підтримку ефективної і стабільної діяльності банків та захисту інтересів вкладників.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Дайте визначення понять «банківське регулювання», «банківський нагляд», «банківський контроль».
2. Назвіть і охарактеризуйте форми регулювання банківської діяльності.
3. Порівняйте основні умови угод Базель-I, Базель-II і Базель-III.
4. Яким є фінансовий механізм державного регулювання банківської діяльності?

6.10. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: НБУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ

6.10.1. Організаційно-правові основи функціонування НБУ

6.10.2. Функції та операції НБУ

6.10.3. Грошово-кредитна політика НБУ

6.10.1. Організаційно-правові основи функціонування НБУ

Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

НБУ є державною власністю, виступає виразником інтересів і завдань держави у сфері регулювання економіки. НБУ має статутний капітал, що формується за рахунок державних коштів у розмірі 10 млн. грн. НБУ представляє інтереси України у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками та фінансовими організаціями. Організаційна структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням (центральный апарат, філії, державна скарбниця, центральне сховище, банкотно-монетний двір та інше).

Вищим органом управління НБУ є Рада НБУ. Рада НБУ складається з 14 членів. Одна половина Ради призначається Президентом, друга - ВРУ на 7 років. Головним завданням Ради виступає розробка та контроль здійснення Основних засад грошово-кредитної політики, що ґрунтуються на ключових критеріях і макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку й Основних параметрах економічного та

соціального розвитку України на відповідний період, які містять прогностичні показники обсягу ВВП, рівня інфляції, розміру дефіциту Державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торговельного балансів країни.

Основним керівним органом НБУ є Правління. Правління НБУ згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через монетарні та інші способи регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій відповідно до законодавства та здійснює управління діяльністю НБУ. Очолює Правління Голова НБУ. Кількісний і персональний склад, Правління затверджується Радою НБУ за поданням Голови. Голова НБУ призначається на посаду ВРУ за поданням президента строком на 5 років. Голова НБУ несе одноосібну відповідальність за діяльність банку перед ВРУ і президентом⁴⁵.

6.10.2. Функції та операції НБУ

Основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України. НБУ у межах своїх повноважень сприяє стабільності банківської системи, додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику держави.

У теорії банківської справи всі функції НБУ можна подати як функції:

- центрального банку держави;
- емісійного центру;
- валютного органу;
- органу банківського нагляду та контролю;
- банку банків;
- банку держави;
- організатора міжбанківських розрахунків;
- центру грошово-кредитного регулювання економіки.

НБУ для забезпечення ефективного виконання своїх функцій здійснює такі операції:

- 1) надає кредити банкам для підтримки ліквідності;
- 2) надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- 3) здійснює дисконтні операції з векселями і чеками;
- 4) купує та продає на вторинному ринку цінні папери;
- 5) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;
- б) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

⁴⁵ Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.

7) купує, продає та зберігає банківські метали, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів;

8) розміщує золотовалютні резерви самостійно або через уповноважені банки;

9) здійснює діяльність, пов'язану з розвідкою, видобутком, виробництвом і використанням дорогоцінних металів;

10) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності;

11) видає гарантії та поруки, відповідно до положення, затвердженого Радою НБУ;

12) веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарахування відсотків;

13) виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

14) веде особові рахунки працівників НБУ;

15) веде рахунки міжнародних організацій;

16) здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства, в тому числі за рішенням суду й інше⁴⁶.

6.10.3. Грошово-кредитна політика НБУ

В основу грошово-кредитної політики покладено здійснення комплексу заходів, спрямованих на розширення або звуження ліквідних коштів і обсягів кредитування банків та інших кредитних установ. Тож мета грошово-кредитної політики - регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління грошовою масою.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- процентну політику;
- рефінансування банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами, у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- регулювання імпорту й експорту капіталу;
- емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними⁴⁷.

Метод регулювання норм обов'язкового резервування вважиться найбільш дійовим із погляду ступеня впливу НБУ на обсяг грошових

⁴⁶ Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.

⁴⁷ Катан Л.І., Демчук Н.І., Бабенко-Левада В.Г., Журавльова Т.О. Банківська система : навч. посібник / за ред. І.М. Мазур. Дніпро: Пороги, 2017. С. 149-161.

ресурсів банків і на кредитні можливості. Резервні кошти зберігаються на рахунках банків у НБУ і не можуть бути використані ними на фінансування власних операцій. Отже, якщо НБУ необхідно зменшити пропозицію грошей в економіці, норму обов'язкового резервування буде підвищено, і навпаки, при недостатніх обсягах грошей в обігу НБУ може збільшити кредитні можливості банків шляхом зниження розміру обов'язкових резервів.

Процентна політика НБУ ґрунтується на обліковій ставці НБУ, яка залежить від операцій переобліку та купівлі векселів й інших цінних паперів, дисконтованих раніше банками. При цьому центральний банк утримує з векселя обліковий процент (дисконт), від розміру якого залежить обсяг кредитування в економіці. Так, підвищення дисконту означає, що НБУ здійснює політику кредитної рестрикції - тобто політику «дорогих грошей», зниження дисконту спричиняє «здешевлення» грошей, а отже, проведення політики кредитної експансії.

Політика рефінансування банків ґрунтується на наданні НБУ кредитним установам позик під визначені види забезпечення за встановленою ставкою рефінансування. Зміни умов надання фінансових ресурсів банкам за допомогою облікової політики та політики рефінансування справляють значний вплив на стан грошового ринку та ринку капітанів з погляду динаміки кількості грошей в обігу.

Управління золотовалютними резервами забезпечується шляхом здійснення НБУ валютних інтервенцій, тобто операцій з купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо інших валют і також на загальний попит та пропозицію грошей в економіці. Для задоволення попиту на національну валюту НБУ купуватиме іноземні валютні цінності, а для скорочення пропозиції національних грошей - продаватиме їх.

Операції НБУ з цінними паперами на відкритому ринку - найбільш гнучкий засіб регулювання платоспроможності, ліквідності та кредитного потенціалу банків шляхом розміщення державного боргу. Механізм використання цього інструменту полягає в купівлі-продажу НБУ облігацій внутрішньої державної позики, казначейських зобов'язань, власних зобов'язань (депозитних сертифікатів) НБУ, а також визначених Правлінням НБУ комерційних векселів, інших паперів та боргових зобов'язань. Купівля НБУ цінних паперів буде означати збільшення грошової маси, а отже, і кредитних можливостей банків; операції з продажу призведуть до скорочення грошових ресурсів.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розгляньте роль та місце НБУ у вітчизняній фінансово-кредитній системі.
2. Порівняйте повноваження Ради НБУ та Правління НБУ.
3. Якими є головні функції НБУ?
4. Дайте визначення грошово-кредитної політики НБУ.
5. Проаналізуйте інструменти грошово-кредитної політики.

6.11. БАНКІВСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

- 6.11.1. Основи банківського менеджменту
- 6.11.2. Банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень
- 6.11.3. Організація контролю банківської діяльності
- 6.11.4. Процес управління інформаційними технологіями та організація ефективних систем безпеки захисту інформації

6.11.1. Основи банківського менеджменту

Банківський менеджмент - це мистецтво управління всіма процесами та відносинами, які характеризують діяльність банку (сукупність фінансових, економічних, організаційних і соціальних сфер банківської діяльності).

Об'єкт банківського менеджменту - банк разом з усіма аспектами банківської діяльності у взаємозв'язку з політико-правовим і соціально-економічним середовищем. Об'єкти управління можна конкретизувати: власний капітал, залучені та запозичені кошти, активи, фінансовий інструментарій, методологія, організаційні структури, банківські продукти, персонал, інформаційні потоки, внутрішньобанківські операції, матеріально-технічна база, облік і звітність, фінансові результати і податки, безпека, зв'язки з громадськістю.

Суб'єкт управління - це відповідальна особа чи група осіб, уповноважена приймати управлінські рішення та нести відповідальність за ефективне управління банком. У банку суб'єктами управління є члени Правління банку, Ради директорів банку, керівництво, команда менеджерів, котрі безпосередньо здійснюють процес управління⁴⁸.

Основні функції банківського менеджменту: планування, аналіз впливу чинників, організація, регулювання, мотивація, контроль.

Інструментарій банківського менеджменту - це сукупність методів, прийомів, засобів і форм досягнення цілей і виконання завдань, поставлених перед банком. Методи управління банком: економічні, адміністративні, соціально-правові, психологічні.

⁴⁸ Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. С. 320-324.

Цілі та завдання банку зумовлюють формування стратегії, тактики та визначають ефективність менеджменту.

Завдання банківського менеджменту:

- забезпечення прибуткової діяльності банку;
- задоволення потреб клієнтів у структурі та якості пропонованих банком послуг;
- здійснення дисконтних операцій з векселями і чеками в порядку, визначеному НБУ;
- наявність адекватних систем контролю за рівнем банківських ризиків;
- створення ефективної організаційної структури банку;
- організація роботи систем контролю, аудиту, безпеки, інформаційних та інших систем, що забезпечують діяльність банку;
- створення умов для набору кваліфікованих працівників і повної реалізації їхніх потенційних можливостей;
- забезпечення умов для здійснення сильного та послідовного управління банком;
- створення умов для підвищення культури працівників та сприятливого морального клімату в колективі⁴⁹.

6.11.2. Банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень

Банківський менеджмент за спрямуванням управлінських рішень і часовим горизонтом поділяють на: стратегічний та операційний.

Стратегічний банківський менеджмент спрямовано на формування та реалізацію глобальної концепції життєдіяльності банку. Метою стратегічного менеджменту є досягнення довгострокових конкурентних переваг на основі використання сильних сторін діяльності банку та врахування переваг і ризиків зовнішнього середовища. Засоби досягнення мети формуються у вигляді загальної стратегії діяльності банку та низки функціональних стратегій: фінансова, маркетингова, кадрова, інвестиційна.

Операційний банківський менеджмент спрямовано на реалізацію стратегічних рішень у процесі щоденного управління діяльністю. Він включає широкий спектр дій зі здійснення банківських операцій: надання фінансових послуг клієнтам банку (кредитних, депозитних, розрахунково-касових), проведення власних інвестиційних, емісійних, міжбанківських, біржових операцій. Завдання операційного менеджменту полягають в дотриманні нормативних вимог регулюючих органів, підтриманні

⁴⁹ Довгань Ж.М. Менеджмент у банку : підручник. Тернопіль: Економічна думка, 2017. С. 24-36.

ліквідності банку, раціональному управлінні активами і пасивами у співвідношенні їх строків та обсягів, управління банківськими ризиками. За функціональною ознакою в операційному менеджменті банку виокремлюють такі напрями: кредитний менеджмент, інвестиційний менеджмент, менеджмент грошової позиції банку⁵⁰.

За напрямками діяльності банківський менеджмент поділяють на: фінансовий та організаційний. Фінансовий банківський менеджмент спрямовано на управління банківськими операціями, управління фінансовими результатами банківської діяльності, управління фінансовими ризиками та економічними нормативами. Організаційний банківський менеджмент спрямовано на розв'язання проблем раціональної організації й управління колективом, створення організаційних структур і систем забезпечення діяльності банку.

6.11.3. Організація контролю банківської діяльності

Організація контролю банківської діяльності має на меті забезпечення стійкої та надійної роботи банку, що відповідає б нормам чинного законодавства.

Банківський менеджмент повинен забезпечити впровадження таких систем контролю: внутрішній аудит, внутрішньобанківський контроль, системи аналізу якості активів за рівнем загального ризику, системи контролю за діяльністю персоналу банку.

Внутрішній аудит банку - це незалежна експертна діяльність аудиторської служби банку для перевірки і оцінки адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю та якості виконання посадових обов'язків співробітниками банку.

Внутрішньобанківський контроль - система забезпечення здійснення касових, розрахункових, кредитних та інших операцій у банку відповідно до встановлених правил, який спрямований на забезпечення збереження грошових коштів і цінностей у банку, законності виконання операцій, точного і своєчасного віддзеркалення їх у бухгалтерському обліку, можливості документарного встановлення відповідальності за порушення правил виконання операцій або втрату цінностей.

Системи аналізу та якості активів за рівнем загального ризику ґрунтуються на класифікації активів за ймовірністю повернення та потенційним розміром збитків з подальшим зважуванням на відповідні вагові коефіцієнти, назначені для кожної групи активів.

⁵⁰ Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. С. 325-328.

Системи контролю за діяльністю персоналу банку базуються на здійсненні контролю відповідальними менеджерами, згідно з вимогами нормативних документів, внутрішніх інструкцій та положень банку.

6.11.4. Процес управління інформаційними технологіями й організація ефективних систем безпеки захисту інформації

Процес управління інформаційними технологіями полягає у доборі програмного і технічного забезпечення, яке б відповідало потребам і можливостям банку та його клієнтів. Інформаційні технології мають підтримувати процес управління банком, але не випереджати його розвиток. Інакше технології, котрі не адекватні потребам банку, лише збільшують витрати і не приносять очікуваної віддачі.

Банківський менеджмент має визначити необхідний рівень автоматизації та дібрати відповідну технологічну систему, програмне і технічне забезпечення з урахуванням послідовності виконання програм та їх здатності до технологічного здійснення банківських операцій.

Організація ефективних систем безпеки включає:

- створення надійного захисту конфіденційності інформації;
- оснащення безпечних сховищ;
- перевезення готівкових коштів;
- ведення записів, документування, комп'ютерний доступ, охорона;
- контроль за складом акціонерів банку та правом власності на контрольний пакет акцій⁵¹.

Банки забезпечують роботу своїх сил безпеки в усіх сферах інформаційної уваги і використовують інформацію:

- сфери інтересів - як стратегічну для прийняття рішень щодо довгострокових угод, договорів, планування перспектив розвитку;
- сфери впливу - як тактичну для прийняття рішень щодо співробітництва з партнерами, інвестування коштів у нові проекти, протидії недобросовісній конкуренції, визначення поведінки на ринку в той чи інший проміжок часу;
- сфери безпосередньої інформаційної діяльності - як оперативну для прийняття рішень щодо безпосереднього здійснення конкретної операції, укладання конкретної угоди.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. У чому суть банківського менеджменту, його об'єкта й суб'єкта?
2. Проаналізуйте функції та завдання банківського менеджменту.

⁵¹ Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. С. 330-332.

3. Визначте і порівняйте мету, суть стратегічного та операційного банківського менеджменту.
4. Охарактеризуйте фінансовий та організаційний банківський менеджмент.
5. Розгляньте системи контролю банківської діяльності.
6. Опишіть процес управління інформаційними технологіями та організацію ефективних систем безпеки захисту інформації банку.

6.12. ФІНАНСОВИЙ МОНІТОРИНГ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 6.12.1. Поняття та структура функціонування системи фінансового моніторингу в Україні
- 6.12.2. Суть і засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та відмивання грошей
- 6.12.3. Міжнародне регулювання боротьби з відмиванням грошей
- 6.12.4. Фінансова безпека банківського сектора

6.12.1. Поняття та структура функціонування системи фінансового моніторингу в Україні

Фінансовий моніторинг - сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що передбачають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

Обов'язковий фінансовий моніторинг - це сукупність заходів спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу з аналізу інформації щодо фінансових операцій, що надається суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також заходів з перевірки такої інформації відповідно до законодавства України.

Система фінансового моніторингу складається з первинного та державного моніторингу.

Суб'єкти первинного фінансового моніторингу:

- банки, страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;
- платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- товарні, фондові та інші біржі;
- професійні учасники ринку цінних паперів;
- компанії з управління активами;
- оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;

- філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;
- спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:
 - суб'єкти підприємницької діяльності;
 - суб'єкти господарювання;
 - нотаріуси, адвокати, аудиторів, аудиторські фірми;
 - фізичні особи - підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції⁵².

Суб'єкти державного фінансового моніторингу:

- Національний банк України;
- Міністерство фінансів України;
- Міністерство юстиції України;
- Міністерство інфраструктури України;
- Міністерство економічного розвитку та торгівлі України;
- Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку;
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Наглядом органом банківського сектора виступає НБУ, який, виконує наглядові та регулятивні функції покладені на нього, як на суб'єкта державного фінансового моніторингу. Необхідно проводити оцінку існуючих і потенційних клієнтів та їх фінансових операцій, запровадити процедуру постійного перегляду оцінки наявних клієнтів.

Важливу роль відіграють банки у процесі фінансового моніторингу. З метою забезпечення реалізації норм Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», Національним Банком України розроблено та затверджено «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу». Дане Положення є документом, який визначає функції фінансового моніторингу в банку:

- 1) проведення, у встановленому законом порядку ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію і підлягає фінансовому моніторингу або відкриває рахунок (в тому числі депозитний);
- 2) виявлення і реєстрацію фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу;
- 3) надання Уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, яка підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу;

⁵² Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення закон України від 14.10.2014 № 1702-VII.

4) співпраця з працівниками Уповноваженого органу в проведенні аналізу фінансових операцій, які підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;

5) надання у відповідності із законодавством додаткової інформації на запит уповноваженого органу, пов'язаної з фінансовими операціями, які стали об'єктом фінансового моніторингу;

б) сприяння суб'єктам державного фінансового моніторингу з питань проведення аналізу фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу;

7) проведення заходів щодо попередження розголошенню (в тому числі осіб, відносно фінансових операцій яких проводиться перевірка) інформації, яка надається уповноваженому органу, та іншої інформації з питань фінансового моніторингу (в тому числі про факт надання такої інформації);

8) забезпечення зберігання документів, що стосуються ідентифікації осіб, які здійснюють фінансову операцію, що підлягає фінансовому моніторингу і всієї документації про проведення такої операції протягом п'яти років після проведення операції⁵³.

Державна служба фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується КМУ. Держфінмоніторинг створений у 2002 році у складі Міністерства фінансів. З 2005 року набув статусу окремого центрального органу виконавчої влади.

У своїй діяльності Держфінмоніторинг керується Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та використовує міжнародні стандарти.

На Держфінмоніторинг покладаються такі основні завдання:

- реалізація державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення;

- внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у цій сфері;

- збирання, оброблення та проведення аналізу інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу;

- забезпечення функціонування та розвитку єдиної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів;

⁵³ Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Національного банку України від 26.06.2015 № 417.

- проведення національної оцінки ризиків;
- налагодження співпраці, взаємодії та інформаційного обміну з іншими державними органами;
- забезпечення в установленому порядку представництва України в міжнародних організаціях⁵⁴.

6.12.2. Суть і засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та відмивання грошей

Президентська комісія США по боротьбі з організованою злочинністю в 1984 р. використовувала таке формулювання: відмивання грошей – це процес, за допомогою якого ховається існування, незаконне походження або незаконне використання доходів і потім ці доходи маскуються так, ніби вони були отримані від законної діяльності.

Першим міжнародним актом, спрямованим на боротьбу з відмиванням грошей, стала Віденська конвенція ООН «Про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин» від 20 грудня 1988 р., що сильно вплинула на розвиток відповідного законодавства західних країн.

Уперше визначення терміну відмивання грошей зустрічається в Директиві Парламенту та Ради ЄС «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей (2005/60/ЄЕС)». У цьому документі надано найбільш вичерпне визначення терміна відмивання грошей⁵⁵.

Суть цього терміна полягає в тому, що в міжнародній практиці такі дії визначаються у таких чотирьох елементах:

- перетворення і передача майна, знаючи, що це майно отримане в результаті злочинної діяльності або у співучасті в такій діяльності з метою приховування або маскування незаконного походження коштів, або надання допомоги будь-якій особі, втягненій у таку діяльність, з метою запобігання юридичних наслідків цієї діяльності;
- приховування або маскування справжніх джерел, місцезнаходження, розміщення, переміщення, приналежності прав або власності майна, знаючи, що таке майно отримане в результаті злочинної діяльності або співучасті в такій діяльності;
- придбання, володіння або користування майном, знаючи, що таке майно отримане в результаті злочинної діяльності або співучасті в такій діяльності;

⁵⁴ Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 № 537.

⁵⁵ Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. С. 351.

- співучасть, надання допомоги, спроби щодо здійснення або надання допомоги в здійсненні, підбурюванні, сприянні або наданні порад щодо здійснення дій, зазначених у попередньому пункті такій діяльності.

Відмивання грошей - досить складний процес: доходи, отримані злочинним шляхом, проводяться через фінансову систему з метою приховання їхнього нелегального походження і надання їм виду законно отриманих.

Хоча процес відмивання грошей найчастіше складається зі складної послідовності операцій, та аналіз міжнародних нормативних актів показує, що в цілому він зводиться до трьох основних дій: розміщення, шарування, інтеграція.

Розміщення - це фізичне розміщення наявних коштів у фінансові інструменти, а також розміщення коштів, територіально віддалене від місць їхнього походження.

Шарування - відокремлення незаконних доходів від їхніх джерел шляхом створення складного ланцюга фінансових операцій, спрямованих на маскування аудиторського сліду цих доходів.

Інтеграція - надання видимості легальності злочинно отриманим фінансовим коштам. На цій фазі гроші знаходять легальне джерело походження та інвестуються в легальну економіку⁵⁶.

До легалізації злочинних доходів можна віднести:

- 1) приховування слідів надходження доходів, отриманих з нелегальних джерел;
- 2) створення вигляду законності одержання доходів;
- 3) приховування осіб, що одержують незаконні доходи й ініціюють сам процес відмивання;
- 4) забезпечення зручного й оперативного доступу до коштів, отриманих з нелегальних джерел;
- 5) створення умов для безпечного і комфортного споживання відмитих коштів;
- 6) створення умов для безпечного інвестування доходів у легальний бізнес.

6.12.3. Міжнародне регулювання боротьби з відмиванням грошей

Першою міжнародною організацією, створеною для боротьби з відмиванням грошей, стала Financial Action Task Force on Money Laundering (FATF) - створена у 1989 році країнами великої сімки, як міжурядовий орган боротьби з відмиванням грошей.

⁵⁶ Карась П.М., Приходько Н.В., Пашенко О.В., Гришина Л.О. Банківська система: навч. посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. С. 269.

На даний час FATF досить потужна організація, яка виступає світовим координатором боротьби з відмиванням грошей і охоплює більше 30 країн.

Основні завдання FATF:

- контроль за виконанням 40 рекомендацій, а також 9 спеціальних рекомендацій FATF. Усі країни-члени FATF самостійно виконують рекомендації, при цьому контроль за їх виконанням дворівневий: кожного року проходить самоаналіз, а також аналіз з боку іншої країни-учасниці FATF;

- розгляд тенденцій у сфері боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, і вжиття контрзаходів. Оскільки відмивання грошей знаходиться у постійному розвитку, тенденції якого необхідно постійно відстежувати, то країни-члени постійно збирають і обробляють найновішу інформацію щодо сучасних методів відмивання грошей;

- розповсюдження ідеї боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, по всьому світу. Організація підтримує встановлення міжнародної системи протидії відмивання грошей, яка базується на збільшенні країн-учасниць FATF. Також для збільшення ефективності протидії відмиванню грошей і протистоянню міжнародним злочинним угрупованням створюються міжнародні регіональні організації за типом всесвітньо визнаної FATF⁵⁷.

6.12.4. Фінансова безпека банківського сектора

Безпека банківського сектора є частиною фінансової безпеки країни, оскільки банківська система - найважливіша складова фінансово-кредитної сфери держави. Саме стан банківського сектора і визначає рівень фінансово-кредитної безпеки, а отже, і рівень фінансової безпеки держави.

Функціонально банківська безпека охоплює усі ланки сфери грошово-кредитних відносин і розглядається у двох аспектах:

- з погляду результатів діяльності банків для країни;
- з погляду усунення загроз фінансовому стану всієї банківської системи країни (НБУ й окремих банків).

Фінансова безпека окремого банку тісно пов'язана з безпекою інших банків і всього банківського сектора. Це обумовлено функціонуванням банків у єдиному законодавчому та нормативно-правовому полі, індикативним регулюванням банківської політики з боку держави.

До ключових характеристик фінансової безпеки банків відносять:

⁵⁷ Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. С. 353-354.

- 1) забезпечення стабільного фінансового стану банку;
- 2) сприяння ефективній діяльності банку;
- 3) визначення на ранніх стадіях проблем і вплив на їх усуненню;
- 4) нейтралізація кризових ситуацій та запобігання банкрутству.

Основними завданнями фінансової безпеки банків є:

- забезпечення достатньої фінансової стійкості й незалежності банку;
- підтримка конкурентоспроможності, розвиток високого технічного та технологічного потенціалу;
- постійна оптимізація організаційної структури, удосконалення функцій менеджменту;
- правове супроводження всіх видів діяльності банку;
- захист інформаційного середовища та комерційної таємниці;
- формування належних умов для продуктивної праці робітників банку;
- збереження й ефективне використання фінансових, матеріальних та інформаційних ресурсів банку⁵⁸.

Фінансова безпека банку є важливою складовою національної економічної безпеки та характеризується можливістю банківської установи протидіяти впливу як зовнішніх так і внутрішніх загроз.

Методичний інструментарій забезпечення фінансової безпеки банку підрозділяють на зовнішній (банківське регулювання, банківський нагляд, банківський контроль) і внутрішній (фінансове планування, аналіз, регулювання, контроль).

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розгляньте суть фінансового моніторингу, його об'єкт і суб'єкт.
2. Охарактеризуйте суб'єкти первинного та державного фінансового моніторингу.
3. Опишіть основні завдання Державної служби фінансового моніторингу України.
4. Проаналізуйте суть і засоби легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.
5. Які етапи процесу відмивання грошей у фінансовій системі?
6. Наведіть основні завдання FATF.
7. Визначте суть і основні завдання системи фінансової безпеки банків.

⁵⁸ Карась П.М., Приходько Н.В., Пашенко О.В., Гришина Л.О. Банківська система: навч. посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. С. 274-276.

Рекомендовані джерела:

1. Банківські операції : підручник / за ред. д.е.н. проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2013. 684 с.
2. Вовчак О.Д., Руцишин Н.М., Андрейків Т.Я. Кредит і банківська справа : підручник. К.: «Знання», 2008. 564 с.
3. Демчук Н.І., Довгаль О.В., Владика Ю.П. Банківські операції : навч. посібник. Дніпро: Пороги, 2017. 460 с.
4. Довгань Ж.М. Менеджмент у банку : підручник. Тернопіль: Економічна думка, 2017. 512 с.
5. Карась П.М., Приходько Н.В., Пащенко О.В., Гришина Л.О. Банківська система: навч. посібник. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 292 с.
6. Катан Л.І., Демчук Н.І., Бабенко-Левада В.Г., Журавльова Т.О. Банківська система : навч. посібник / за ред. І.М. Мазур. Дніпро: Пороги, 2017. 444с.
7. Кузнецова С.А., Болгар Т.М., Пестовська З.С. Банківська система : навч. посібник. К. : Центр учбової літератури, 2017. 400 с.
8. Лютий І.О., Солодка О.О. Банківський маркетинг : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 776 с.
9. Мельник П.В., Тарангул Л.Л., Гордей О.Д. Банківські системи зарубіжних країн : підручник. URL: <https://textbook.com.ua/bankivska-sistema/1473441030/s-14>
10. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-14.
11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : закон України від 14.10.2014 № 1702-VII.
12. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : постанова Національного банку України від 28.08.2001 № 368.
13. Про затвердження Інструкції про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України : постанова правління Національного банку України від 24.10.2011 № 373.
14. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України : постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2015 № 537.
15. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Національного банку України від 26.06.2015 № 417.
16. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.
17. Стечишин Т.Б., Малахова О.Л. Банківська справа : навч. посібник. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 404 с.
18. Ткачук В.О. Маркетинг у банку : навч. посібник. Тернопіль : ТАЙ», 2010. 270 с.
19. Швець Н.Р. Банківська справа : навч. посібник. Чернівці: ЧНУ, 2012. 248 с.
20. Швець Н.Р., Нікіфоров П.О. Монетарна політика та банківський нагляд в Україні. Чернівці: ЧНУ, 2011. 335 с.

РОЗДІЛ 7. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

7.1. СУТЬ, СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

- 7.1.1 Суть і функції фінансового ринку, його роль у розвитку економічних процесів
- 7.1.2. Класифікація фінансових ринків
- 7.1.3. Об'єкт та інструменти фінансового ринку
- 7.1.4. Суб'єкти фінансового ринку
- 7.1.5. Основні засади організації та регулювання фінансового ринку
(Ця тема розкрита в розділі 2. Фінанси, тема 11).

7.2. РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

- 7.2.1. Суть регулювання фінансового ринку
- 7.2.2. Державне регулювання фінансового ринку України
- 7.2.3. Внутрішнє регулювання фінансового ринку

7.2.1. Суть регулювання фінансового ринку

Основною метою регулювання фінансового ринку є забезпечення гармонізації всіх видів інтересів учасників цього ринку: індивідуальних, корпоративних, державних, а також інтересів міждержавних та інтернаціональних об'єднань.

Регулювання фінансового ринку – це цілеспрямований вплив на систему взаємовідносин, що складаються на фінансовому ринку, з метою впорядкування цих взаємовідносин і забезпечення захисту інтересів осіб, які беруть у них участь.

Згідно з Комплексною програмою розвитку фінансового ринку України до 2020 року, головною метою регулювання фінансового ринку є забезпечення умов його ефективного функціонування та розвитку на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентного середовища згідно із стандартами Європейського Союзу. Це дасть можливість у подальшому, за рахунок залучення інвестиційних ресурсів, забезпечити сталий розвиток економіки та, зберігаючи внутрішню цілісність фінансового ринку України, інтегруватися у європейський фінансовий простір.

До основних принципів регулювання фінансового ринку відносять:

- захист законних прав та інтересів інвесторів з боку держави;
- розкриття емітентами інформації, яка необхідна інвесторам для прийняття рішень;

- рівний доступ учасників ринку до інформації;
- відображення співвідношення попиту і пропозиції через ціни на фінансові активи;
- підтримка добросовісної конкуренції між учасниками ринку;
- наявність державного органу регулювання із сталими, чітко окресленими повноваженнями;
- сприяння розвитку інновацій у галузі цінних паперів.

Регулювання фінансового ринку відбувається на трьох рівнях:

1. *Міжнародний* рівень регулювання фінансового ринку забезпечують:

- Міжнародний валютний фонд;
- Міжнародна організація комісій з цінних паперів;
- Форум Європейських Комісій з цінних паперів;
- Група 30.

2. *Державний* рівень регулювання фінансового ринку забезпечують:

- Національний банк України;
- Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;
- Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

3. *Внутрішній* рівень регулювання фінансового ринку забезпечують:

- Професійна асоціація учасників ринків капіталу та деривативів;
- Українська Асоціація інвестиційного бізнесу;
- Асоціація «Українські фондові торговці».

Міжнародне регулювання здійснюється міжнародними організаціями або шляхом укладення міжнародних угод щодо інтеграції окремих національних фінансових ринків, упорядкування інтернаціоналізованих сегментів ринку та проведення угод з інструментами фінансового ринку суб'єктами міжнародного права.

Державне регулювання полягає в здійсненні державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком та запобіганні зловживанням і порушенням у цій сфері і здійснюється уповноваженими державними органами й охоплює всі напрями регулювання у межах національного фінансового ринку.

Внутрішнє регулювання здійснюється недержавними інститутами-регуляторами (саморегульованими організаціями) за окремими напрямами та видами професійної діяльності на фінансовому ринку.

Пряме (правове) регулювання - це система процесів установлення норм поведінки для учасників фінансового ринку, забезпечення їх застосування, вирішення суперечок, що виникають у зв'язку з їх застосуванням, а також притягнення до відповідальності учасників, що порушують ці норми.

Непряме (економічне) регулювання – це вплив на функціонування фінансового ринку через систему економічних важелів, застосування яких сприяє формуванню окремих умов зовнішнього середовища цього ринку і позначається на цінах, обсягах попиту та пропозиції окремих сегментів фінансового ринку, а також на ступені конкурентної боротьби між учасниками ринку.

7.2.2. Державне регулювання фінансового ринку України

Основні засади державного регулювання містяться у нормативно-правових актах, використання та дотримання яких є обов'язковим для усіх учасників ринку. *Державне регулювання фінансового ринку* – це об'єднання в єдину систему певних методів і прийомів, що дозволяють упорядкувати діяльність усіх його учасників і операцій між ними шляхом установлення державою певних вимог і правил задля підтримки рівноваги взаємних інтересів усіх учасників.

Серед сфер фінансового ринку, що обов'язково повинні регулюватися державою, можна виділити такі:

- допуск цінних паперів до публічних торгів;
- розкриття інформації емітентами;
- функціонування організаторів торгівлі;
- регулювання діяльності професійних учасників ринку, насамперед брокерів і дилерів, та їх відносин з клієнтами;
- реклама на ринку цінних паперів;
- заборона маніпулювання цінами.

Законодавчою базою регулювання фінансового ринку в Україні є:

1. Податковий кодекс України.
2. Закони України:
 - Про Національний банк України;
 - Про банки і банківську діяльність;
 - Про систему гарантування вкладів фізичних осіб;
 - Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом;
 - Про іпотеку;
 - Про акціонерні товариства;
 - Про цінні папери та фондовий ринок;
 - Про депозитарну систему України;
 - Про інститути спільного інвестування;
 - Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні;
 - Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг;
 - Про пенсійне забезпечення;

- Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;
- Про страхування;
- Про ломбарди і ломбардну діяльність;
- Про кредитні спілки;
- Про валюту і валютні операції.

Органи, які здійснюють державне регулювання на фінансовому ринку:

- на ринку банківських послуг – Національний банк України;
- на ринку цінних паперів і похідних цінних паперів – Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку.

Крім цього, регулювання на фінансовому ринку реалізують Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України та інші уповноваженні державні органи, що здійснюють контроль за діяльністю учасників фінансових ринків та отримують від них інформацію у межах повноважень, визначених законом.

7.2.3. Внутрішнє регулювання фінансового ринку

Внутрішнє регулювання – це підлеглість учасників ринку всіх його сегментів нормативним документам: статуту, правилам проведення діяльності, стандартам діяльності.

Внутрішнє регулювання фінансового ринку здійснюється недержавними інститутами-регуляторами (саморегульними організаціями) за окремими напрямками та видами професійної діяльності.

Саморегульна організація – недержавний інститут-регулятор фінансового ринку, що створюється як добровільне неприбуткове об'єднання професійних учасників ринку, яке має на меті захист інтересів своїх членів.

Основні завдання саморегульних організацій:

- розробка та впровадження правил і вимог щодо здійснення операцій на фінансовому ринку, які є обов'язковими для всіх її членів;
- контроль за діяльністю своїх членів та інших учасників ринку;
- організація професійної підготовки фахівців-учасників, здійснення їх сертифікації, підтримка високих професійних стандартів;
- надання дозволів особам, які здійснюють професійну діяльність на фінансовому ринку;
- розвиток інфраструктури саморегульної організації та фінансового ринку в цілому;
- проведення спільних наукових розробок;
- вирішення суперечок, що виникають між учасниками.

Переваги регулювання саморегульованими організаціями: розробка стандартів діяльності учасниками ринку відповідно до його особливостей; зменшення витрат держави на утримання бюрократичного апарату; створення етичних норм взаємодії, що неможливо шляхом правового регулювання; контроль з боку учасників ринку, який значно вимогливіший, оскільки учасники безпосередньо зацікавлені в нормальному функціонуванні ринку.

До недоліків такої форми регулювання належать можливість зловживань з боку саморегульованих організацій з метою перешкоджання проникненню конкурентів на ринок; можливе дублювання державного регулювання, оскільки уряд може контролювати ті ж питання; можуть виявляти небажання застосовувати санкції проти своїх членів.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Який зміст основних принципів регулювання фінансового ринку?
2. Опишіть механізм державного регулювання фінансового ринку.
3. Законодавча база регулювання фінансового ринку в Україні.
4. Охарактеризуйте напрямки діяльності Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.
5. З'ясуйте основні завдання саморегульованих організацій на фінансовому ринку.

7.3. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ

7.3.1. Суть фінансових посередників та їх функції

7.3.2. Суб'єкти банківської системи

7.3.3. Небанківські фінансово-кредитні установи

7.3.4. Контрактні фінансові інститути

7.3.5. Посередники депозитарно-клірингової системи

7.3.1. Суть фінансових посередників та їх функції

У сучасних умовах з розвиненими ринковими відносинами важливу роль на фінансовому ринку відіграють фінансові посередники, які посідають одне з центральних місць .

Фінансові посередники - це спеціалізовані професійні суб'єкти ринку, інвестиційно-кредитні установи, що перерозподіляють ресурси між постачальниками і споживачами фінансового капіталу.

Основні переваги фінансового посередництва на фінансовому ринку:

- відсутність потреби в пошуках один одного: кредитори мають можливість оперативно розмістити вільні кошти в дохідні активи, а позичальники – оперативно мобілізувати необхідні кошти для

фінансування виробничих і позавиробничих потреб, звернувшись до конкретного посередника;

- знижується ризик неповернення позики або неефективних капіталовкладень, оскільки значна частина ризиків перекладається на посередників;

- знижуються сумарні витрати позичальника на отримання позики за рахунок зменшення моральних, фізичних зусиль і витрат часу на залучення капіталу кількох інвесторів для отримання потрібної суми позики;

- дрібні інвестори отримують можливість брати участь у великому бізнесі, який дає вищі прибутки, але який був недосяжний для них через необхідність значних інвестицій;

- фінансові посередники зменшують витрати на здійснення фінансових операцій, що досягається ними за рахунок уніфікації та спеціалізації;

- знижується ризик від неповної інформації, оскільки фінансові посередники витрачають великі кошти на збирання інформації, організовуючи спеціальні служби;

- для більшості інвесторів і позичальників привабливіше мати справу з фінансовими посередниками-професіоналами у своїй галузі, ніж з дрібними маловідомими партнерами.

Виходячи з цього, зазначимо, що в умовах розвинутого фінансового ринку *фінансові посередники виконують такі функції:*

- забезпечення рівноваги шляхом узгодження попиту та пропозиції на фінансові ресурси, приведення фінансових інструментів відповідно до потреб ринку;

- зниження трансакційних витрат на основі ефекту масштабу;

- диверсифікація ризиків окремих вкладників і забезпечення їх зниження;

- нейтралізація проблеми асиметричної інформації;

- підвищення ліквідності фінансових інструментів шляхом надання послуг професійного управління портфелем активів.

Крім виконання основних функцій, фінансові посередники здійснюють діяльність у напрямку:

- надання послуг, пов'язаних з емісією фінансових активів та їх обігом на вторинному ринку і одночасним забезпеченням його стабільного функціонування;

- інвестування коштів у різні галузі економіки при емісії корпоративних цінних паперів;

- залучення коштів для забезпечення потреб державного бюджету при емісії державних боргових зобов'язань;

- допомоги приватним особам, які мають заощадження, диверсифікувати їх (вкласти капітал у різні підприємства);

- отримання прибутку за рахунок економії, що зумовлена зростанням масштабу операцій при аналізі кредитоспроможності потенційних кредиторів та розробці порядку надання позик і розрахунків за ними;
- системи спеціалізованих фінансових посередників, яка надає тим, хто має заощадження, більші вигоди, ніж просто одержувати відсотки;
- надання допомоги інвесторам у прийнятті зважених та оперативних рішень щодо інвестування коштів у фінансові активи і забезпечення реалізації цих рішень;
- забезпечення ліквідності ринку під час здійснення не тільки оперативного інвестування, але й оперативного вилучення коштів інвесторами, тобто саме фінансові посередники дають інвесторам змогу в будь-який час вилучити кошти і, в разі потреби, знову інвестувати їх на більш вигідних умовах.

7.3.2. Суб'єкти банківської системи

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», *банк* – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виняткове право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Національний банк України (перший рівень системи) є центральним банком, особливим органом державного управління. Традиційно виділяють чотири базові функції центрального банку:

- емісія готівки й організація грошового обігу;
- банк банків;
- банк уряду;
- реалізація грошово-кредитної політики.

Банки (другий рівень банківської системи) створюються на акціонерних або пайових засадах юридичними та фізичними особами.

До основних банківських послуг належать:

- залучення у вклади (депозити) грошових коштів фізичних і юридичних осіб – депозитні операції;
- розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик – кредитні операції;
- відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб - розрахунково-касове обслуговування.

Банки виконують основні функції:

- мобілізація вільних грошових коштів і перетворення їх у капітал;
- кредитування підприємств, держави та населення;
- здійснення депозитної емісії (випуск кредитних інструментів обігу на підставі створення банком вкладів);
- забезпечення розрахунково-платіжного механізму;

- виконання емісійно-засновницької функції;
- надання економічної інформації та послуг консультативного характеру.

Банки України функціонують як універсальні та спеціалізовані. За спеціалізацією банки класифікують на ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові).

Ощадні банки – спеціалізовані комерційні банки, які здійснюють ощадну справу в країні (Державний ощадний банк України). Ці банки спеціалізуються на виконанні операцій з коштами населення, здійснюють розрахунково-кредитне та касове обслуговування населення, проведення безготівкових розрахунків, розповсюдження та погашення цінних паперів, кредитування населення, валютне обслуговування громадян.

Інвестиційні банки мобілізують довгостроковий позичковий капітал і передають його позичальникам через випуск і розміщення облігацій та інших боргових зобов'язань, спеціалізуються на операціях з цінними паперами, реалізації інвестиційних проектів, довгостроковому кредитуванні клієнтів.

Іпотечні банки здійснюють кредитні операції на тривалий строк здебільшого під заставу нерухомості. Значна частка їх пасивів формується за рахунок власного капіталу і капіталу, мобілізованого шляхом випуску іпотечних облігацій.

7.3.3. Небанківські фінансово-кредитні установи

Важливе місце у фінансових системах переважної більшості країн належить спеціалізованим небанківським фінансовим інститутам, які в останні десятиліття набувають усе більшого розвитку та починають складати серйозну конкуренцію для комерційних банків на ринку фінансових послуг.

Відповідно до Закону України “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, *фінансова установа* – це юридична особа, яка надає одну чи кілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного реєстру.

Пенсійні фонди – це спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють пенсійні виплати громадянам після досягнення певного віку. За механізмом функціонування вони нагадують компанії зі страхування життя. Внески у фонд здійснюються систематично протягом тривалого часу, в результаті чого накопичуються великі суми грошового капіталу. Прогнозуючи розміри пенсійних виплат у часі фонд розміщує вільні кошти в довгострокові дохідні активи, такі як корпоративні облігації, акції, державні цінні папери, довгострокові кредити.

Фінансові компанії – це особливий тип фінансово-кредитних установ, які спеціалізуються на кредитуванні продажу споживчих чи виробничих товарів з відстроченням платежу та здійсненні інших фінансових операцій, мають право *надавати наступні види послуг*:

- надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів;
- надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів;
- надання позик;
- переказ грошових коштів;
- надання порук (поручительств);
- залучення фінансових активів фізичних та юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення шляхом укладання договорів на управління майном;
- фінансовий лізинг;
- надання гарантій;
- факторинг;
- довірче управління фінансовими активами;
- кліринг;
- обслуговування дорожніх чеків;
- діяльність з обміну валют;
- надання послуг з поштового переказу та ін.

Лізингові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предмета тривалого користування відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов і передачі його в платне, строкове користування фірмі – лізингоодержувачу для використання у виробничій діяльності на визначений строк не менше одного року за встановлену плату (лізингові платежі). Оформляються лізингові угоди договорами оренди, кредитування здійснюється в товарній формі і має довгостроковий характер. Об'єктом лізингу виступають транспортні засоби для транспортних компаній, техніка, машини й устаткування для сільського господарства і будівництва.

Факторингові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у підприємств права на вимогу боргу, які існують у вигляді дебіторських рахунків за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги. *Факторинг* є складною фінансовою операцією, в якій поєднуються елементи кредитування з посередницькими послугами. Дохід від факторингової операції формується з позичкового відсотка на виплачену клієнту суму (аванс), плати за управління дебіторською заборгованістю і комісійної винагороди за обслуговування (% від суми куплених у клієнта платіжних документів).

Кредитні кооперативи (товариства, спілки) – це посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб у кредиті своїх членів, переважно фізичних осіб, фермерських та особистих селянських господарств. Ресурси їх формуються шляхом продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності. Мобілізовані кошти розміщуються передусім у короткострокові (від 3 до 12 місяців) позички своїм членам під відсотки.

Ломбард – це спеціалізована кредитна установа, яка надає короткотермінові позики під заставу особистого майна позичальника, основним видом діяльності якої, як учасника ринку фінансових послуг, є надання миттєвих, короткострокових і невеликих за розміром позик на власний ризик під заставу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, цінних паперів, побутової техніки та іншого майна.

Основними видами діяльності ломбардних установ є такі:

- прийом під заставу на відповідальне зберігання майна чи майнових прав, що перебувають у цивільному обігу;
- оцінка майна чи майнових прав, які ломбард бере в заставу або на відповідне зберігання;
- продаж на комісійних умовах або за дорученням майна чи майнових прав, що перебувають у заставі і не викуплені після закінчення дії кредитного договору або договору відповідального зберігання;
- скупка у населення виробів з дорогоцінних металів і каміння.

Довірчі товариства здійснюють на території України представницьку діяльність з майном довіртелів – фізичних та юридичних осіб відповідно до договорів, що укладаються між ними та довірцями, створюються у вигляді товариств з додатковою відповідальністю, учасники якого відповідають за його зобов'язаннями своїми внесками до статутного капіталу, а при недостатності цих сум – додатково майном, що їм належить. Довірче товариство здійснює такі операції:

- для громадян – збереження та представницькі послуги щодо обслуговування майна;
- для юридичних осіб – розпорядження майном, агентські послуги, ведення рахунків для власників їх цінних паперів та управління голосуючими акціями, переданими довірчому товариству через участь у загальних зборах акціонерних товариств.

7.3.4. Контрактні фінансові інститути

Одними з важливих посередників на фінансовому ринку виступають контрактні фінансові інститути.

Контрактні фінансові інститути - це фінансові установи, які залучають довготермінові заощадження у вигляді періодичних внесків на контрактній основі. До складу контрактних фінансових інститутів входять інститути спільного інвестування, пенсійні фонди, страхові компанії тощо.

Згідно із Законом України «Про інститути спільного інвестування», *інститут спільного інвестування (ІСІ)* – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. Фінансові ресурси (пасиви) ІСІ формуються за рахунок розміщення на ринку власних цінних паперів – акцій корпоративного інвестиційного фонду та інвестиційних сертифікатів пайового інвестиційного фонду.

Недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам фонду.

Відкриті пенсійні фонди засновуються будь-якими юридичними особами для широкого кола учасників, які залучаються через мережу відділень пенсійного фонду або агентів. Усі внески до фонду складаються у «спільний кошик» та інвестуються. На індивідуальному рахунку кожного учасника акумулюються внески і належні йому частки доходу на пенсійні активи фонду за мінусом адміністративних витрат.

Корпоративні пенсійні фонди створюються роботодавцями або групами роботодавців для своїх працівників. Як і у відкритих фондах, внески учасників спільно акумулюються й інвестуються. На пенсійному рахунку учасника відображається сума внесків і належна йому частка інвестиційного доходу. Адміністративні витрати корпоративних фондів можуть фінансуватися роботодавцями. У цьому разі вони не вираховуються із накопичень, належних учаснику.

Професійні пенсійні фонди аналогічні корпоративним, за винятком того, що вони заснуються не роботодавцями, а об'єднаннями громадян або юридичних осіб за професійною ознакою.

Пенсійні депозитні рахунки відкриваються у банківських установах з метою накопичення заощаджень на старість. Банк гарантує мінімальний процентний дохід і нараховуватиме його протягом усього періоду трудової діяльності вкладника.

Страхові компанії – це фінансові посередники, що спеціалізуються на наданні страхових послуг. Їх діяльність полягає у формуванні на підставі договорів з юридичними і фізичними особами (через продаж страхових полісів) спеціальних грошових фондів, з яких здійснюються виплати страхувальникам грошових коштів в обумовлених розмірах у разі настання певних подій (страхових випадків).

7.3.5. Посередники депозитарно-клірингової системи

Відповідно до Закону України «Про депозитарну систему України», *депозитарна система України* – це сукупність учасників депозитарної системи та правовідносин між ними щодо ведення обліку цінних паперів, прав на цінні папери і прав за цінними паперами та їх обмежень, що встановлюються в системі депозитарного обліку цінних паперів, у тому числі внаслідок проведення розрахунків за правочинами щодо цінних паперів.

Учасники депозитарної системи України:

- Національний банк України;
- професійні учасники депозитарної системи України;
- депозитарії-кореспонденти;
- фондові біржі;
- клірингові установи;
- Розрахунковий центр;
- емітенти;
- торговці цінними паперами;
- компанії з управління активами;
- депоненти.

Основними видами депозитарної діяльності є:

- зберігання й обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах та операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів;
- кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів;
- ведення реєстрів власників іменних цінних паперів;
- підтримка комп'ютеризованих систем виконання угод, які укладаються на фондовій біржі або в торговельно-інформаційній системі;
- надання консультаційних та інформаційних послуг своїм клієнтам.

Клірингові установи – це установи, які утворюються та функціонують у формі акціонерного товариства та набувають статусу клірингової установи з дня отримання ліцензії на провадження клірингової діяльності та ліцензії Національного банку України.

Клірингова діяльність – це діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших

фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів. Проводять клірингову діяльність клірингові установи, Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках, Центральний депозитарій цінних паперів і Національний банк України.

Розрахунковий центр забезпечує здійснення грошових розрахунків за правочинами щодо цінних паперів, укладеними на фондових біржах і поза фондовою біржею, якщо проводяться розрахунки за принципом «поставка цінних паперів проти оплати». *Розрахунковий центр* – це банк, що функціонує у формі публічного акціонерного товариства, який набуває статусу Розрахункового центру з дня реєстрації Правил Розрахункового центру в Національному банку України в установленому порядку.

Емітент – це юридична особа, у тому числі Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади чи міжнародна фінансова організація, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери та беруть на себе зобов'язання за ними перед їх власниками.

Торговці цінними паперами створюються у формі господарського товариства та для яких операції з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами є винятковим видом діяльності. Професійна діяльність з торгівлі цінними паперами включає брокерську, дилерську діяльність, андеррайтинг, діяльність з управління цінними паперами.

Компанія з управління активами здійснює діяльність з управління активами інституційних інвесторів за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів.

Депонент – це власник цінних паперів, співвласники цінних паперів, нотаріус, на депозит якого внесено цінні папери, яким рахунок у цінних паперах відкривається депозитарною установою на підставі відповідного договору про обслуговування рахунка в цінних паперах, а також депозитарна установа, яка відкриває собі рахунок у цінних паперах на підставі наказу керівника цієї депозитарної установи.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте роль і функції фінансових посередників на фінансовому ринку.
2. Які фінансові інститути виконують функції фінансових посередників на всіх сегментах фінансового ринку?
3. На які групи поділяють фінансових посередників залежно від обслуговування учасників ринку та від укладання і виконання угод з фінансовими інструментами?

4. Які основні форми діяльності небанківських кредитних інститутів на фінансовому ринку?
5. Охарактеризуйте учасників Національної депозитарної системи.

7.4. ПРОЦЕНТНІ СТАВКИ, РИЗИК І ДОХОДИ

- 7.4.1. Ціноутворення на фінансовому ринку
- 7.4.2. Майбутня та поточна вартість фінансових інструментів
- 7.4.3. Фінансові ризики
- 7.4.4. Розвиток теорій ризику

7.4.1. Ціноутворення на фінансовому ринку

Згідно з класичним визначенням, *ціна* – це грошовий вираз вартості того чи іншого товару. На фінансовому ринку мають місце дві категорії, що пов'язані з ціною: *ціна (курс) цінного папера*, що виражається в грошових одиницях; *ціна капіталу*, що виражається в процентах.

Основними завданнями ціноутворення на фінансовому ринку є:

- відображення реального співвідношення попиту і пропозиції;
- реалізація конкретних цілей ціноутворення;
- урахування різноманітних факторів, що впливають на формування ціни.

Основні принципи ціноутворення такі:

- науковий підхід – обґрунтованість цілей ціноутворення;
- цільове спрямування залежно від цінової політики та цінової стратегії;
- можливість зіставлення цін за різні періоди на різні фінансові інструменти;
- реальність або достовірність, тобто втілення в ціні паперів фактичних витрат на емісію;
- урахування рівня цін на аналогічні фінансові інструменти;
- відображення реального рівня витрат на фінансові операції;
- поєднання стратегії і тактики ціноутворення тощо.

На ціноутворення на фінансовому ринку впливають як *традиційні фактори* (попит, пропозиція, конкуренція), так і *специфічні* (тип, вид, різновид цінного паперу чи іншого активу, термін обігу, інвестиційні властивості, управлінські можливості, рейтинг і ділова репутація емітента (позичальника), його галузева належність, територіальне місцезнаходження, інвестиційний клімат та інвестиційна місткість ринку).

На фінансовому ринку розрізняють такі види цін:

- *номінальна* – зазначена на бланку цінного папера, визначається в проспекті емісії при випуску в обіг цінних паперів і враховується при обчисленні дивідендів, часток у капіталі тощо.

- *емісійна* – ціна продажу цінних паперів при їх первинному розміщенні (може не збігатися з номінальною ціною на величину премії (надбавки) або дисконту (знижки));

- *балансова* – визначається на підставі фінансової звітності підприємства як вартість власного капіталу, поділена на кількість випущених акцій;

- *облікова* – за якою цінні папери обліковуються на балансі підприємства в певний момент;

- *біржова* – визначається на біржі у процесі торгів;

- *дисконтна (поточна)* – визначається з урахуванням дисконтних множників і норм інвестування;

- *ринкова* – складається під впливом попиту і пропозиції.

Ціноутворення на фінансовому ринку здійснюється у кілька методів:

- *експертний* (ґрунтується на використанні аргументованих висновків експертів (визнаних спеціалістів) про рівень реальної вартості того чи іншого фінансового інструмента);

- *аналітичний* (передбачає, що рівень ціни визначається в результаті детального аналізу кон'юнктури ринку, виконання діагностичного факторного аналізу, моніторингу);

- *статистичний* (базується на статистичному аналізі з використанням середніх величин, індексів, дисперсії, варіації, із застосуванням кореляційного та регресійного аналізу);

- *балансовий* метод (вартість майна, зафіксована в офіційній звітності підприємства, ділиться на загальну кількість акцій)

- *економіко-математичне моделювання* як метод, являє собою імітаційне або динамічне моделювання на основі графічних або логічних моделей з використанням комп'ютерної техніки, базується на побудові певних схем, які фіксують відповідну залежність і враховують конкретні фактори, що чинять як позитивний, так і негативний вплив.

У сучасних умовах у ціноутворенні на регіональних ринках цінних паперів найактивніше застосовуються *фондові індекси*, які дають змогу визначити загальну тенденцію зміни кон'юнктури ринку на певні види цінних паперів.

7.4.2. Майбутня та поточна вартість фінансових інструментів

Майбутня вартість грошей - це сума, в яку перетворюються через певний період часу з урахуванням певної ставки процента інвестовані сьогодні (у теперішній час) кошти.

Поняття майбутньої вартості грошей пов'язане з процесом нарощування цієї ж вартості. *Нарощування* – це метод зведення реальної вартості коштів до їх вартості в майбутньому періоді, що використовується для оцінки майбутньої вартості інвестицій. Ця сума розраховується за так званою процентною ставкою. В інвестиційних розрахунках процентна ставка застосовується не лише як інструмент нарощування вартості грошових коштів, а й у широкому сенсі - як вимірник ступеня дохідності інвестиційних операцій.

Майбутні грошові потоки можуть бути таких видів:

- *одиничний грошовий потік* - сума, що виплачується одноразово;
- *ануїтет* – рівномірні грошові потоки, що регулярно надходять (платежі за закладними, преміальні внески по страхуванню, купонні або процентні виплати по облігаціях, орендні платежі).

Теперішня (поточна, сучасна) вартість грошей – це сума майбутніх грошових надходжень, зведених з урахуванням певної процентної ставки (дисконтної ставки), до теперішнього (поточного) періоду. Визначення теперішньої вартості грошей пов'язане з процесом *дисконтування* цієї вартості, що є операцією, зворотною до нарощування при обумовленому кінцевому розмірі грошових коштів. У цьому разі сума процента відраховується від кінцевої суми (майбутньої вартості) грошових коштів. Така ситуація виникає в тих випадках, коли необхідно визначити, скільки коштів потрібно інвестувати сьогодні для того, щоб через певний проміжок часу отримати заздалегідь обумовлену їх суму.

Процентна ставка – це відносна величина доходу за фіксований відрізок часу, тобто відношення доходу (процентних грошей) до суми боргу за одиницю часу. Система процентних ставок охоплює облікову ставку центрального банку, номінальну і реальну ставки, ефективну ставку, ставки міжбанківського грошового ринку, депозитні та кредитні ставки, облігаційну ставку тощо.

Облікова ставка центрального банку – ціна за рефінансування комерційних банків, яке здійснюється шляхом купівлі векселів Центральним банком до настання строку платежу за ними й утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка найнижча серед ставок рефінансування і слугує орієнтиром ціни на гроші.

Номінальна ставка – це ставка, яка вказується в договорі й на базі якої нараховуються відсотки за користування позичкою.

Реальна відсоткова ставка – відображає очікувані темпи зростання економіки за визначений період часу, реальний дохід інвестора на вкладені кошти і зміни купівельної спроможності грошей у зв'язку з інфляційними процесами. Реальна відсоткова ставка дорівнює номінальній відсотковій ставці за вирахуванням темпів інфляції.

При нарахуванні відсотків можна застосовувати метод простих або складних відсотків.

Прості відсотки – це відсотки, що нараховуються на початкову суму інвестованих коштів протягом усього періоду нарахування. *Складні відсотки* – відсотки, що нараховуються не тільки на початкову суму внеску, але і на всю суму відсотків, накопичених за певний період. У цьому випадку відбувається капіталізація відсотків протягом періоду їх нарахування.

Механізм розрахунку майбутньої та теперішньої (поточної) вартості фінансових інструментів наведений в табл. 7.1.

Таблиця 7.1.

Визначення майбутньої та теперішньої вартості фінансових інструментів

Показник	Формула розрахунку	Складові формули
Майбутня вартість одноразового вкладу при нарахуванні <i>простих</i> відсотків	$FV_n = PV + I = PV \times (1 + n \times i)$	PV – початкова сума одноразового вкладу; I – сума наращеного відсотка; i - відсоткова ставка, виражена десятковим дробом; n – кількість інтервалів, по яких нараховується відсоток. m – кількість разів нарахування складного процента протягом року; FV – майбутня сума одноразового вкладу
Майбутня вартість одноразового вкладу при нарахуванні за <i>складними</i> відсотками	$FV_c = PV + I = PV \times (1 + i)^n$	
Майбутня вартість одноразового вкладу при нарахуванні % декілька разів в межах одного року	$FV = PV \left(1 + \frac{i}{m}\right)^{n \times m}$	
Теперішня вартість одноразового вкладу при нарахуванні <i>простих</i> відсотків	$PV_n = FV / (1 + n \times i)$	
Теперішня вартість одноразового вкладу при нарахуванні за <i>складними</i> відсотками	$PV_c = FV / (1 + i)^n$	

7.4.3. Фінансові ризики

На сучасному етапі із першочергових завдань суспільства є забезпечення сталого розвитку національної економіки. У процесі своєї діяльності економічні суб'єкти функціонують в умовах мінливого ринкового середовища, де постійно стикаються з ризиками, зокрема фінансовими.

Фінансовий ризик – це економічна категорія, яка відображає характерні особливості сприйняття суб'єктами господарювання об'єктивно наявних невизначеностей та конфліктності, іманентно притаманних процесам ціле покладання, управління, прийняття рішень та оцінювання, обтяжених можливими загрозами фінансових втрат і невикористаними можливостями.

В економічній теорії фінансовий ризик визначається як ризик, який виникає в економічних суб'єктів у фінансовій сфері при здійсненні ними економічної діяльності і виражається у відхиленнях фінансових показників внаслідок невизначеності умов діяльності.

Класифікація фінансових ризиків.

1. За можливістю усунення фінансові ризики поділяють на:

- *систематичний (або ринковий) ризик* характерний для всіх учасників фінансової діяльності і всіх видів фінансових операцій, виникає при зміні окремих стадій економічного розвитку країни, зміні кон'юнктури фінансового ринку (інфляційний ризик, процентний ризик, валютний ризик, податковий ризик);

- *несистематичний (або специфічний) ризик* притаманний окремим напрямом фінансової діяльності і певному характеру фінансових операцій конкретного підприємства.

2. За рівнем фінансових утрат фінансові ризики поділяють на:

- *допустимий фінансовий ризик* – це загроза повної або часткової втрати прибутку від реалізації того чи іншого фінансового проекту або від фінансової діяльності підприємства в цілому;

- *критичний ризик* пов'язаний із загрозою втрат у розмірі зазначених витрат на здійснення конкретної фінансової угоди або виду фінансової діяльності;

- *катастрофічний ризик* характеризується тим, що фінансові втрати при ньому визначаються частковою або повною втратою майна підприємства, як правило, призводить до банкрутства підприємства.

3. За сферою виникнення фінансові ризики поділяються на:

- *зовнішні* виникають при зміні окремих стадій економічного циклу, зміні кон'юнктури фінансового ринку, у результаті непередбаченої зміни законодавства у сфері фінансової діяльності підприємства, в результаті нестійкого політичного становища, на які підприємство у процесі своєї діяльності впливати не може;

- *внутрішні* залежать від діяльності підприємства та можуть бути обумовлені: декваліфікованим фінансовим менеджментом підприємства, неефективною структурою активів, нестабільним фінансовим становищем, неправильною оцінкою фінансово-економічного стану партнерів,

4. За можливостями передбачення фінансові ризики поділяються на дві групи:

- *прогнозовані*, поява яких є наслідком циклічного розвитку економіки, зміни кон'юнктури фінансового ринку, передбаченого розвитком конкуренції;

• *непрогнозовані* – ризики різних видів фінансової діяльності, які можуть виникнути в підприємства під час здійснення будь-якого виду фінансової діяльності.

5. За можливостями страхування фінансові ризики поділяються на:

- фінансовий ризик, що *підлягає страхуванню*;
- фінансовий ризик, що *не підлягає страхуванню*.

7.4.4. Розвиток теорій ризику

До теорій ризику відносять:

- модель ефективного (раціонального) портфеля Г.Марковіца;
- модель оцінки капітальних активів У.Шарпа;
- модель арбітражного утворення С.Росса та ін.

1. Модель ефективного (раціонального) портфеля інвестицій розробив у 50-х роках ХХ ст. Г.Марковіц. Сутність її полягає в тому, що інвестори здійснюють такий підбір цінних паперів за строками, фірмами, регіонами, галузями, який забезпечить отримання очікуваного прибутку за мінімального ризику. Такі портфелі цінних паперів називали ефективними.

2. У 60-х роках американський учений У.Шарп розробив свою теорію ризику, поділивши його на систематичний і несистематичний. *Систематичний*, або *ринковий ризик* – це мінімальний рівень ризику за портфелем, який може бути досягнений через диверсифікацію портфеля за допомогою великої кількості випадково підібраних цінних паперів. На думку У.Шарпа, систематичний ризик треба вивчати і бути готовому до змін, щоб устигнути пристосуватися до них. Щодо несистематичного ризику, то він долається шляхом диверсифікації, тобто побудови ефективного портфеля.

Також напрацюванням У.Шарпа стала розроблена ним відома модель оцінки капітальних активів. У порівнянні з моделлю Г.Марковіца, яка передбачає для розрахунку велику кількість обчислень, модель У.Шарпа вимагає невелику їх кількість і передбачає розгляд взаємозв'язку двох основних характеристик фінансового активу – доходу та ризику і пов'язує очікувану дохідність акцій з безризиковою процентною ставкою та ризиком окремої акції. Перевагою моделі оцінки капітальних активів є глибоке дослідження та послідовне використання ризику та його впливу на очікувану дохідність акцій. Недолік методу - велика кількість припущень щодо поведінки інвесторів.

3. Модель арбітражного утворення запропонована С.Россом з Єльського університету у 1976 р. Вона базується на припущенні, що співвідношення між очікуваною дохідністю і ризиком має бути таке, щоб жодний індивідуальний інвестор не міг одержати необмежений дохід від суто арбітражної операції. На противагу моделі У.Шарпа, яка має тільки

одне джерело систематичного ризику - ринковий дохід, дана теорія припускає, що може існувати кілька джерел систематичного ризику в економіці, які не можна усунути шляхом диверсифікації. Про ці джерела ризику можна думати як про фактори, що стосуються таких обставин, як інфляція, сукупний обсяг виробництва, зміна цін на нафту, страхова премія у зв'язку з ризиком невиконання зобов'язань тощо.

Тому модель арбітражного ціноутворення – це визначення доходу по цінному паперу як функції безризикової відсоткової ставки та інших факторів, найважливішими з яких є зміни рівня інфляції та валовий внутрішній продукт при неможливості використовувати арбітраж.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть методи і принципи ціноутворення на фінансовому ринку.
2. Які суб'єкти фінансового ринку беруть безпосередню участь у формуванні ціни? У чому полягає їхня роль?
3. З'ясуйте різницю між простими та складними відсотками.
4. Які фінансові ризики пов'язані з операціями з цінними паперами?
5. Охарактеризуйте моделі оцінки капітальних активів.

7.5. ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ГОЛОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

7.5.1. Суть цінних паперів, їх місце на фінансовому ринку

7.5.2. Характеристика акцій і механізм їх функціонування

7.5.3. Облігації, їх види та роль в економіці

7.5.4. Роль інвестиційних сертифікатів і приватизаційних паперів у функціонуванні фінансового ринку

7.5.5. Формування портфеля цінних паперів

7.5.1. Суть цінних паперів, їх місце на фінансовому ринку

Цінні папери – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що засвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника та передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

Основні цінні папери – це цінні папери, основу яких складають майнові права на будь-який актив (товар, гроші, капітал, майно, різні ресурси та ін.). До основних відносяться акції, облігації, векселі, інвестиційні сертифікати та інші.

Цінні папери як грошові документи мають такі параметри:

- *документальний* – випуск та обіг зумовлює виникнення певних відносин між емітентом і власником цього цінного папера;

- *матеріальна форма документа* – означає форму матеріального носія, на якому виготовлений документ, може бути паперовим або мати форму комп'ютерного запису;

- *наявність певного набору взаємних прав і зобов'язань*, що впливають із власності на конкретний цінний папір, містить наявність достатньої інформації про учасників ринку, про ціни, угоди й пропозиції щодо цінних паперів, чесність, високий ступінь взаємної довіри, встановлення пріоритету інтересів клієнта перед інтересами професійних учасників ринку цінних паперів;

- *свідчать про інвестування коштів*, що важливо для розуміння економічної суті і ролі цінних паперів;

- *засвідчують майнове право* у формі титулу власності (акції корпорацій, векселі, чеки і т.д.) або майнове право як відношення позики власника документа до особи, що його випустила (облігації корпорацій і держави, сертифікати та ін.);

- *формують фундаментальні властивості цінних паперів* – це конкретні властивості, що обумовлюють економіко-правовий статус цінних паперів як особливого виду майна.

Цінні папери виконують такі функції:

- сприяють перерозподілу між галузями і сферами економіки, територіями і країнами, групами і верствами населення, населенням і сферами економіки, населенням і державою;

- встановлюють певні додаткові права для його власника (крім права на капітал), наприклад, права на участь в управлінні, на відповідну інформацію, на деякі переваги у певних ситуаціях;

- забезпечують одержання прибутку на капіталу, повернення капіталу.

Класифікація цінних паперів.

1. За порядком розміщення:

- *емісійні цінні папери* - це папери, що засвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент);

- *неемісійні цінні папери* характеризуються тим, що видаються емітентом конкретному набувачу, передбачають одного боржника і, як правило, одного кредитора і не вимагають здійснювати реєстрацію емісії.

2. За формою випуску:

- *іменні* – права, засвідчені цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері, не підлягають передачі або передаються

шляхом повного індосаменту (передавальним записом, який засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи);

- *на пред'явника* – права, засвідчені таким цінним папером, належать пред'явникові цінного папера, обертаються вільно і для передачі іншій особі прав, посвідчених цінним папером на пред'явника, достатньо вручити цінний папір цій особі;

- *ордерні* – права, засвідчені таким цінним папером, належать особі, зазначеній у цінному папері, яка може сама здійснити ці права або призначити своїм розпорядженням (наказом) іншу уповноважену особу.

3. За формою існування:

- *документарні* – випущені у паперовій формі, містять реквізити відповідного виду цінного папера певної емісії, дані про кількість цінних паперів і засвідчують сукупність прав, наданих цими паперами;

- *бездокументарні* – випущені в електронному вигляді і передбачають здійснений зберігачем обліковий запис, який є підтвердженням права власності на цінний папір.

4. За цивільним оборотом:

- *пайові* – засвідчують участь їх власника у статутному капіталі, надають власнику право на участь в управлінні емітентом і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів і частини майна у разі ліквідації емітента (акції, інвестиційні сертифікати);

- *боргові* – засвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання, не надають їх власникам прав на участь в управлінні справами емітента (облігації підприємств, держави та місцевих позик, казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати і векселі);

- *іпотечні* цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які засвідчують право власників у межах одного випуску (щодо емітента) на отримання від емітента належних їм коштів у встановлений строк відповідно до вимог (іпотечні облігації, іпотечні сертифікати, заставні, сертифікати фонду операцій із нерухомістю);

- *приватизаційні* – засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду та земельного фонду;

- *похідні* – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів;

- *товаророзпорядчі* – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, указаним у цих документах (прості та складські свідоцтва, коносаменти, вантажні свідоцтва і заставні).

5. За формою отримання доходу:
 - з постійним доходом;
 - бездохідні.
6. За територією обігу:
 - муніципальні;
 - державні;
 - іноземні.
7. За можливістю обміну:
 - конвертовані;
 - неконвертовані.
8. За емітентами:
 - державні;
 - приватні;
 - змішані.
9. За рейтинговим рівнем
 - високої якості;
 - середньої якості;
 - низької якості.
10. За обсягом наданих прав:
 - з правом власності;
 - з правом управління;
 - з правом кредитування.
11. Залежно від механізму обігу:
 - які засвідчують право власності (акції, пайові свідоцтва);
 - які засвідчують боргові зобов'язання (облігації, векселі);
 - які засвідчують певні спеціальні права на базовий актив (похідні цінні папери – ф'ючерси, форварди, опціони, свопи, варанти).

7.5.2. Характеристика акцій і механізм їх функціонування

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини його прибутку у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права.

Залежно від порядку виплати дивідендів і права участі в управлінні корпорацією акції поділяються на прості та привілейовані.

Проста акція дає право власнику, як правило, на один голос на зборах акціонерів, дивіденд залежить від результатів діяльності акціонерного товариства і нараховується за рішенням зборів акціонерів і виплачується в останню чергу після виплати дивідендів за привілейованими акціями.

Привілейовані акції надають їх власникам певні переваги: за привілейованими акціями встановлюється фіксований дивіденд, який не залежить від розміру прибутку акціонерного товариства та виплачується раніше, ніж його визначають для власника простих акцій; дають власнику переважне право на одержання частини майна товариства у разі його ліквідації, а також повернення власнику номінальної вартості акцій за його вимогою.

Привілейовані акції мають такі види:

- *кумулятивні* – по них виплачуються не лише поточні, а й не виплачені раніше відсотки;
- *некумулятивні* – власники втрачають дивіденди за той період, коли не було оголошено про їх виплату;
- *з часткою участі* – по них виплачуються додаткові суми дивідендів, якщо по простих акціях вони більші;
- *конвертовані* – можливий обмін на певну кількість простих акцій;
- *зі ставкою дивідендів, що корегується* з урахуванням дохідності інших цінних паперів;
- *що можуть бути викуплені емітентом* з надбавкою до номінальної вартості;
- *ретрекативні* – можливе її погашення емітентом на вимогу власника;
- *підпорядковані* – акції різних класів з різними правами, стосовно активів і дивідендів.

Іменна акція – це акція, на бланку якої вказується ім'я її власника та реєструється у відповідному документі.

Акція на пред'явника – обертається вільно без спеціальної реєстрації. Емітент, який випустив акції на пред'явника, може не знати в кожний конкретний момент, хто є акціонером і якою кількістю його акцій володіють окремі інвестори.

7.5.3. Облігації, їх види та роль в економіці

Облігація – цінний папір, що визначає відносини позики між власником облігації та емітентом і підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом емісії строк і виплатити дохід за нею.

Види облігацій

1. За місцем реєстрації основного офісу емітенту облігації бувають:

- *вітчизняні*;
- *іноземні*.

2. За строком обігу облігації бувають:

- *короткострокові* облігації – термін обігу 1 рік;
- *середньострокові* – від 1 до 5 років;
- *довгострокові* – понад 5 років;
- *безстрокові* – відсутність зобов'язання за їх погашення (вічні);
- *з правом дострокового погашення*.

3. За способом виплати винагороди облігації бувають:

- *відсоткові* – дохід сплачується у вигляді відсотка, який нараховують згідно з номінальною вартістю облігації;

- *дисконтні* – випускаються з терміном до 1 року і дохід за ними створюється як різниця між ціною, за якою облігація погашається емітентом, і ціною, за якою вона продається;

- *безпроцентні* – при погашенні таких облігацій відсотки в грошовій формі не сплачуються, а замість цього власнику облігацій продають відповідну кількість товарів;

- *конвертовані* – їх погашення здійснюється не у вигляді сплати доходу у грошовій формі, а у вигляді видачі їх власникам інших цінних паперів, здебільшого акцій або інших облігацій.

4. За ступенем надійності облігації бувають:

- *забезпечені*;

- *незабезпечені*.

5. Залежно від цілей розрізняють:

- *облігації на пред'явника* – можуть вільно переходити з власності одних інвесторів у власність інших на умовах угоди;

- *з обмеженим обігом (іменні)* – первинними та наступними власниками облігацій можуть бути особи, які заздалегідь визначені емітентом у рішенні про випуск облігацій;

- *без права обігу* – без права продавати, обмінювати і дарувати.

7.5.4. Роль інвестиційних сертифікатів і приватизаційних паперів у функціонуванні фінансового ринку

Інвестиційний сертифікат – це цінний папір, посвідчує право власності інвестора на частку інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді, які його розміщують і виступають емітентом.

Згадані юридичні особи відносять до інститутів спільного інвестування, які провадять діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість.

Інвестиційні сертифікати можуть бути *іменними* чи *на пред'явника* і містити такі реквізити: фірмове найменування інституту спільного інвестування, його місцезнаходження, найменування цінного папера – «Інвестиційний сертифікат» і його порядковий номер, дату випуску, вид інвестиційного сертифіката, його номінальну вартість, ім'я власника, підпис посадової особи, печатку. Інвестиційні сертифікати можуть надавати його власнику право на отримання доходу у вигляді дивідендів,

розміщення похідних (деривативів) цінних паперів, базовим активом яких є право на отримання інвестиційних сертифікатів, не допускається.

Приватизаційні цінні папери – є різновидом державних цінних паперів, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду.

Основними видами приватизаційних паперів є:

- *приватизаційні майнові сертифікати* (який залучався до приватизації центрами сертифікатних аукціонів, довірчими товариствами, інвестиційними фондами та іншими учасниками ринку цінних паперів України);

- *компенсаційні сертифікати* (іменні цінні папери, що призначаються для компенсації втрат від інфляції власникам ощадних коштів);

- *житлові чеки* (використовуються для приватизації державного житлового фонду, видаються на безстроковий термін і можуть успадковуватися за умови виплати податку на спадщину);

- *сертифікати на право володіння земельним паєм.*

З приватизаційними паперами фінансовим посередникам дозволено проводити:

- *посередницьку діяльність* – полягає в обміні приватизаційних паперів на паї та акції і здійснюється посередником від свого імені, за дорученням, за рахунок і на ім'я власника приватизаційних паперів лише на основі відповідної ліцензії;

- *представницьку діяльність* – обмін приватизаційних паперів на паї та акції, що здійснюється представником від імені, за рахунок і на ім'я власника цих паперів;

- *комерційну діяльність* – здійснюється інвестиційними компаніями і фондами через обмін власних інвестиційних сертифікатів на приватизаційні папери громадян з метою їх акумулювання та подальшого обміну на паї, акції від власного імені, за свій рахунок і на своє ім'я.

7.5.5. Формування портфеля цінних паперів

Портфель цінних паперів – це у певний спосіб підібрана сукупність різних видів цінних паперів, придбаних інвестором з метою отримання доходу, яка відповідає певним вимогам щодо допустимих розмірів ризику та доходу.

Основними завданнями при формуванні та управлінні портфелем цінних паперів будуть: підтримка якості портфеля, забезпечення зростання його поточної вартості, збереження та приріст капіталу, доступ через

придбання цінних паперів до дефіцитної продукції та послуг, майнових і немайнових прав, до власності.

До *принципів формування портфеля цінних паперів* найчастіше відносять: дохідність, ризик, ліквідність, безпечність.

Типи портфеля цінних паперів:

- *портфель доходу*, характерною ознакою якого буде отримання доходу за рахунок дивідендів і відсотків (тому його часто називають дивідендним);

- *портфель зростання*, в якому капітал збільшується не за рахунок відсотків і дивідендів, а за рахунок підвищення курсу цінних паперів (такий портфель часто називають курсовим портфелем);

- *інвестиційний портфель*, до якого мають входити як надійні, але менш прибуткові, так і ризикові, але більш дохідні папери різних емітентів чи видів;

- *галузевий диверсифікований портфель*, який містить державні облігації, короткострокові цінні папери муніципалітетів, сертифікати пайової участі інших інвестиційних інститутів.

Управління портфелем цінних паперів передбачає планування, аналіз і регулювання складу портфеля, здійснення діяльності у його формуванні та підтриманні з метою досягнення поставлених перед портфелем цілей при збереженні необхідного рівня його ліквідності й мінімізації витрат:

- *зростання капіталу* – довгострокові інвестиції, розраховані на одержання стабільного прибутку у майбутньому;

- *негайний прибуток* – тобто інвестиції на короткостроковий період, розрахований на одержання спекулятивного прибутку.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Наведіть основні види цінних паперів, які перебувають в обігу в Україні.
2. Охарактеризуйте спільні та відмінні риси акцій і облігацій.
3. Яка мета емісії державних і муніципальних облігацій?
4. З'ясуйте роль, яку на фінансовому ринку відіграють інвестиційні сертифікати та приватизаційні цінні папери.
5. Назвіть типи портфелів цінних паперів.

7.6. РИНОК ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

7.6.1. Особливості розвитку ринку похідних цінних паперів.

7.6.2. Історія виникнення та розвитку ринку строкових угод

7.6.3. Характеристика основних похідних фінансових інструментів

7.6.4. Створення ринку «синтетичних» цінних паперів

7.6.1. Особливості розвитку ринку похідних цінних паперів

Похідні фінансові інструменти (деривативи) – це стандартні документи, що засвідчують право та/або зобов'язання придбати чи продати базовий актив на визначених умовах у майбутньому. Ціни на похідні фінансові інструменти встановлюються залежно від цін активів, які покладені в їх основу (базових активів).

Базовими активами можуть бути цінні папери, відсоткові ставки, фондові індекси, товарні ресурси, дорогоцінні метали, іноземна валюта тощо, які покладені в основу угоди.

Строкові контракти визначаються своїми специфікаціями – юридичними документами, в яких обов'язково обумовлюється обсяг базового активу в одному контракті, термін виконання, валюта розрахунку, спосіб виконання.

У міжнародній практиці найпоширенішими *видами деривативів* є форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони і своп-контракти, а найпопулярнішими *видами базових фінансових інструментів* – валюта, грошові кошти у формі кредитів і депозитів, цінні папери, фондові індекси.

За економічним змістом *ринку похідних фінансових інструментів* – це сукупність економічних відносин щодо перерозподілу ризиків, які виникають у процесі обміну фінансовими інструментами чи товарами.

Основна функція та призначення ринку похідних цінних паперів полягає у формуванні механізмів хеджування (мінімізації) цінових ризиків:

- створюють механізм для проведення операцій хеджування;
- дозволяють біржовим спекулянтам здійснювати спекулятивні операції з метою отримання доходу від різниці в цінах.

Основні причини появи та бурхливого розвитку ринку похідних цінних паперів:

- можливість страхування (хеджування) спот-угод шляхом укладення строкових угод на цінні папери;
- потреба фінансового ринку в створенні нових фінансових інструментів;
- потреби спекулянтів цінними паперами.

Ринок строкових угод є ефективним механізмом страхування від цінового, відсоткового, валютного та інших фінансових ризиків, а також високодохідним об'єктом інвестування вільних фінансових ресурсів.

7.6.2. Історія виникнення та розвитку ринку строкових угод

Строкові ринки розвинутих країн пройшли тривалий процес еволюційного розвитку. Історично зародження строкової торгівлі пов'язане з появою її позабіржової форми – форвардних контрактів, які ще близько 400 років тому укладались як угоди про продаж майбутнього врожаю, хоча деякі спеціалісти, що досліджують питання фондового ринку, вважають, що прообрази біржової форми торгівлі з поставкою товару в майбутньому були започатковані ще в Японії в I столітті до н.е., а також у Стародавній Греції та Римі, де законодавчо встановлювались дати загальних зібрань торгівців – «коллегія меркаторум», на яких уперше був розроблений механізм продажу товарів з відстроченою на майбутнє поставкою та кінцевою оплатою. Біржова форма торгівлі в країнах Заходу стала продуктом еволюції від форвардних угод з реальними активами (товарами) до фінансових ф'ючерсних контрактів.

У середні віки товарні біржі успішно функціонували в багатьох містах Європи: в Антверпені (1531 р.), Ліоні (1549 р.), Тулузі (1549 р.), Лондоні (1556 р.), Амстердамі (1608 р.), причому угоди часто укладались за зразками товару, який мав згодом надійти. У момент укладання угоди на біржі визначалась і погоджувалася ціна товару, що дозволяло уникати можливих цінових змін на момент реальної поставки. Згодом на біржах була проведена стандартизація товарів, тобто впроваджено середні норми їх якості, що дало змогу не поставляти товарів на самі торги і сприяло запровадженню ф'ючерсних угод. В Україні перші біржі організовані в Одесі (1796 р.) і Кременчуці (1834 р.), де набули значної популярності ф'ючерсні контракти, предметом яких були здебільшого сільськогосподарські продукти, зокрема зерно. У формі, близькій до сучасної, вперше організована торгівля строковими контрактами відбулася у США в 1751 р. на Нью-Йоркській продовольчій біржі, а перша строкова біржа – Чиказька торгова палата, де проводились торги ф'ючерсними контрактами на сільськогосподарську продукцію, - відкрита в 1848 р. Поява цієї біржі сприяла формуванню інфраструктури ринку, в тому числі й строкового, і відіграла вирішальну роль у становленні ф'ючерсної торгівлі.

Понад 200 років строковий ринок розвивався як товарний, і тільки в 1972 р. в Чикаго була організована перша біржа фінансових ф'ючерсів. Починаючи з цього моменту світовий ринок фінансових деривативів почав стрімко і динамічно розвиватися, пропонуючи нові види похідних інструментів і вдосконалюючи внутрішню інфраструктуру. Загально-

визнано, що біржова торгівля ф'ючерсними контрактами стала одним з найуспішніших нововведень на фінансових ринках за останні десятиріччя. У 1979 р. виникла Нью-Йоркська ф'ючерсна біржа, а в 1982 р. - Лондонська міжнародна біржа фінансових ф'ючерсів. Згодом ці біржі перетворились на провідні центри строкової торгівлі світу. Таким чином, наприкінці ХХ століття торгівля строковими фінансовими контрактами, перетворилося на явище міжнародного масштабу.

Строковий ринок є надбудовою над спотовим (ринком реального товару), тому значно повторює його структуру, поділяючись за способом розміщення та обігу похідних інструментів на первинний і вторинний, а за формою організації – на біржовий і позабіржовий. Підкреслимо, що особливість строкової торгівлі полягає в тому, що біржі слугують одночасно і первинним, і вторинним ринком. За такого способу організації можливості швидкого розширення або зменшення обсягів торгівлі практично необмежені.

Структура строкового ринку за видами класу основних похідних фінансових інструментів представлена *форвардним, ф'ючерсним, опціонним ринками та ринком своп-контрактів*. Ринок ф'ючерсів та біржових опціонів нині є тим сегментом строкового ринку, який розвивається найбільш успішно й динамічно. На ньому виникають і поширюються нові типи контрактів, організуються нові біржі.

Створення *глобальної мережі ф'ючерсних бірж* і встановлення зв'язків між ними дозволяє здійснювати торгівлю деривативами цілодобово. Це полегшує доступ на біржі, оскільки учасники одержують можливість регулювати свої позиції навіть після закінчення робочого дня на окремих біржах. Крім того, трейдери, які мають відкриті позиції на одній біржі, можуть урівноважити їх позиціями на іншій біржі. Ці процеси глобалізації та інтеграції призводять до того, що події економічного чи політичного порядку, які відбуваються в одній частині світу, безпосередньо впливають на кон'юнктуру фінансових ринків в інших частинах світу.

7.6.3. Характеристика основних похідних фінансових інструментів

Форвардний контракт – це угода між двома сторонами про майбутню поставку фінансового активу (товару чи валюти) за наперед обумовленою ціною, яка укладається поза біржею й обов'язкова до виконання для обох сторін угоди.

На практиці розрізняють такі *види форвардних контрактів* :

- *процентні форвардні контракти* – угоди про фіксовану відсоткову ставку по майбутньому кредиту;

- *валютні форвардні контракти* – угоди купівлі (продажу) певної кількості іноземної валюти за обмінним курсом, визначеним у момент укладання договору на певний період у майбутньому;

- *форвардні контракти по цінних паперах* – угоди купівлі (продажу) цінних паперів у майбутньому за ціною, визначеною у момент укладання договору.

Основні характеристики форвардних контрактів:

- контракт укладається поза біржею, тому гарантії у нього немає;
- укладаються, як правило, з метою реальної поставки (купівлі чи продажу) відповідного активу для страхування від можливих несприятливих цінових змін на даний актив;

- умовами форвардної угоди можуть передбачатися штрафні санкції за невиконання умов угоди;

- сторони угоди – два конкретні контрагенти;
- права і зобов'язання – перевідступлення неможливе;
- реквізити і час поставки визначаються сторонами угоди;
- спосіб торгівлі – договірна процедура.

Ф'ючерс – це біржовий дериватив, який засвідчує зобов'язання купити чи продати на біржовому ринку базовий актив за стандартизованими вимогами щодо характеристик базового активу, термінів і умов виконання за ціною, зафіксованою в момент укладання угод. *Мета укладання ф'ючерсного контракту* полягає в тому, щоб зафіксувати в даний момент ціну, за якою відбудеться операція продажу або купівлі базових інструментів у майбутньому.

Основні характеристики ф'ючерсу:

- сторони угоди – продавець (покупець) контракту і біржа або її розрахункова (клірингова) палата (конкретних партнерів у контракті знеособлено);

- біржа виплачує стороні, яка виграла, і відповідно отримує від сторони, що програла, різницю між вартістю контракту в день його укладення і вартістю контракту на момент його виконання.

- дату виконання умов угоди називають датою поставки;
- права і зобов'язання можуть перевідступатися іншим особам;
- емітентом і гарантом виступає Розрахункова палата;
- реквізити і час поставки стандартизовані щодо кількості, якості базового активу, дати поставки;
- ліквідація (закриття позицій) у двох формах – поставка чи укладання зворотної (офсетної) угоди (у 98%);
- спосіб торгівлі – відкриті торги.

Опціон - це угода, яка надає покупцеві опціону право (але не зобов'язання) на купівлю чи продаж базових фінансових інструментів за фіксованою ціною протягом деякого періоду або на визначену наперед дату в майбутньому в обмін на опціонну премію, а також укладаються як на біржах, так і поза біржею.

Розрізняють *американський опціон*, коли право держателя може бути реалізовано будь-коли протягом опціонного строку, і *європейський опціон*, котрий реалізується лише після настання терміну виконання зобов'язань. Залежно від типу операції (купівля чи продаж), право здійснення якої надано в угоді, розрізняють:

Опціон CALL (кол) (опціон на купівлю) – контракт, що дає право покупцю (власнику) на купівлю в особи, яка продала опціон, обумовленої кількості певного активу за фіксованою ціною протягом визначеного періоду.

Опціон PUT (пут) (опціон на продаж) – контракт, що дає право його покупцю продати обумовлену кількість певного активу за фіксованою ціною протягом визначеного періоду.

Ціна опціону, яку виплачує покупець продавцю, називається *премією* і визначається біржовим курсом цінних паперів, дисперсією біржового курсу, базисною ціною, строком опціону, очікуваною ставкою ринкового доходу, виплатою дивідендів.

Своп-контракт (від англ. swap – обмін) – це угода між контрагентами про обмін (один або кілька) певною кількістю базових інструментів на визначених умовах в майбутньому. Дозволяє хеджувати ризик або знижувати витрати із залучення коштів, укладається на будь-який період та базовий інструмент.

Валютний своп – це різновид строкових операцій, при яких укладаються угоди на купівлю–продаж валюти на умовах «спот» при одночасному укладенні угоди на її продаж-купівлю на умовах «форвард», тобто здійснюється комбінація двох протилежних конверсійних угод на однакові суми, але з різними датами поставки валюти.

Відсотковий своп – контракт укладається на позабіржовому ринку, зазвичай між фінансово-кредитними інститутами, на базову суму, від якої вираховується відсоткова ставка (наприклад тверда ставка обмінюється на плаваючу). У кінці строку виводиться сальдо: для одного з учасників воно позитивне, для іншого – негативне.

Свопціони надають право одному чи обом учасникам вносити до контракту деякі зміни або нові умови протягом періоду його дії, а можливість дострокового виходу та гнучкість у виборі способу звільнення від умов контракту становить ще одну перевагу свопів.

7.6.4. Створення ринку «синтетичних» цінних паперів

Інтернаціоналізація фінансових ринків призвела до появи нових фінансових інструментів – американських, європейських і глобальних депозитарних розписок.

Депозитарна розписка (свідоцтво) – похідний цінний папір, що засвідчує право власності інвестора на певну кількість цінних паперів іноземного емітента, загальний обсяг емісії яких обліковується в іноземній валюті. *Депозитарні розписки* – це задокументовані еквіваленти цінних паперів іноземного емітента для обігу на міжнародних фондових ринках. Основним папером тут є акція, тому можна сказати, що депозитарні розписки – це свідоцтва про депонування іноземних акцій.

Американські депозитарні розписки вперше з'явилися в 1927 р. як досить простий механізм доступу американських інвесторів до цінних паперів іноземних емітентів; торгують ними на Нью-Йоркській фондовій біржі та можуть перебувати у вільному обігу як на біржовому, так і на позабіржовому ринках, якщо на це є дозвіл Комісії з цінних паперів і бірж США.

Європейські депозитарні розписки полегшують доступ емітентів на ринки європейських країн, а *Глобальні депозитарні розписки* полегшують доступ емітентів на ринки США та європейські ринки. Торгівля ними проводиться на фондових біржах Європи, в основному в Лондоні та Люксембурзі.

Основні проблеми сучасного розвитку ринку похідних цінних паперів в Україні:

- активній роботі на ринку контрактів перешкоджає відсутність обґрунтованої законодавчої бази, яка б відповідала реальній економічній ситуації в Україні та загальноприйнятим у світовій практиці поняттям і регулятивним механізмам, що діють на ринку деривативів;
- багато питань не вирішено стосовно операцій бухгалтерського обліку із похідними фінансовими інструментами;
- існує потреба в наявності розвиненого ринку базових активів, який повинен бути високоліквідним, протягом тривалого часу мати чіткі й незмінні правила торгів.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть та охарактеризуйте основні види похідних цінних паперів.
2. З'ясуйте переваги та недоліки форвардних контрактів.
3. Чим відрізняється форвардна угода від ф'ючерсної? Порівняйте стратегії хеджування ф'ючерсними та форвардними контрактами.
4. Розкрийте роль клірингової палати в торгівлі ф'ючерсними контрактами.
5. Які особливості та характеристики опціону?

7.7. ГРОШОВИЙ РИНОК І РИНОК КАПІТАЛІВ

7.7.1. Суть і структура грошового ринку

7.7.2. Обліковий ринок, його особливості

7.7.3. Міжбанківський ринок та операції на ньому

7.7.4. Основи організації ринку капіталів

7.7.5. Функціонування кредитного ринку

7.7.1. Суть і структура грошового ринку

Грошовий ринок – частина фінансового ринку, де здійснюються переважно короткострокові (від одного дня до одного року) депозитно-позикові операції, що обслуговують головно рух оборотного капіталу фірм, короткострокових ресурсів банків, установ, держави і приватних осіб.

Основними характеристиками грошового ринку є:

- мінімальні фінансові ризики;
- висока ліквідність фінансових активів;
- проста система ціноутворення;
- ефективне здійснення, розподіл і перерозподіл,
- накопичення й оборот грошового капіталу;
- короткостроковий характер.

Основним товаром грошового ринку є гроші (готівкові, безготівкові, іноземна валюта) та короткострокові цінні папери (векселі, депозитні (ощадні) сертифікати).

Суб'єкти грошового ринку та ринку банківських позичок: держава (міністерство фінансів і центральний банк), комерційні банки та інші кредитні установи, депозитні небанківські інститути, господарські одиниці всіх форм власності, фінансові посередники – дилери по державних цінних паперах.

Обсяг грошового ринку визначається кількістю грошей в обігу, а його структура – співвідношенням різних *грошових агрегатів*:

- M_0 – готівка;
- $M_1 = M_0 +$ кошти на поточних рахунках і рахунках до запитання у національній валюті;
- $M_2 = M_1 +$ строкові кошти в національній валюті та валютні кошти;
- $M_3 = M_2 +$ кошти клієнтів за трастовими операціями банків та цінні папери власного боргу банків.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків:

Облігаційний відсоток – норма доходу, встановлена за цінними паперами, забезпечує зацікавленість інвесторів у вкладанні грошей у цінні

папери, а також має вищу ставку, ніж відсоток за банківськими депозитами, оскільки останні більш ліквідні, ніж цінні папери.

Банківський відсоток – узагальнена назва відсотків за операціями банків.

Депозитний відсоток – норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами.

Позиковий відсоток – норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами, ставка якого вища за ставку депозитного відсотка, що дозволяє банкам одержувати дохід у вигляді маржі та формувати свій прибуток.

Міжбанківський відсоток – норма відсотків, яку встановлюють між собою банки при наданні кредитів.

Класифікація грошового ринку:

1. За видом фінансових інструментів:

- ринок позичкових зобов'язань;
- ринок цінних паперів;
- валютний ринок.

2. За інституційними ознаками:

- банківський ринок;
- ринок небанківських фінансово-кредитних установ.

3. За характером зв'язку між суб'єктами:

- сегмент прямого фінансування;
- сегмент опосередкованого фінансування.

4. За функціональними ознаками:

- обліковий ринок;
- міжбанківський ринок;
- відкритий ринок.

5. Відповідно до зарубіжної практики:

• короткостроковий кредитний ринок (банківські рахунки, строкові депозитні сертифікати; міжбанківські кредити; комерційні папери; казначейські векселі);

• низько ризиковий ринок – (казначейські векселі – емітуються державними органами зі строком погашення менше року);

• дисфункціональні ринки – включають забезпечені активами комерційні папери.

7.7.2. Обліковий ринок, його особливості

Обліковий ринок – частина грошового ринку, де короткострокові грошові кошти перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом

купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Інституційна структура облікового ринку охоплює:

- центральний банк (в Україні — Національний банк України);
- комерційні банки;
- спеціальні кредитні інститути, кошти яких формуються за рахунок залучення онкольних кредитів і 7-денних позик банків (під цінні папери).

Онкольний кредит – короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу та видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими вексями, цінними паперами, товарами; погашається позичальником звичайно з попередженням за 2-7 днів. Онкольний кредит вважається найліквіднішою статтею активу банку після касової готівки.

Вексельний кредит – це банківська операція з урахуванням дисконту векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів. Дисконт векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель за іменним індосаментом, негайно його оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну.

Вексель – безумовне зобов'язання векселедавця виплатити зазначену у векселі суму у визначений строк або за пред'явленням. Передача векселів здійснюється за допомогою *індосаменту* – передатного напису.

Банківський акцепт – форма короткострокового банківського фінансування, при якому банк бере на себе відповідальність за своєчасну оплату переказного векся, якщо у векселедавця будуть труднощі.

Казначейські зобов'язання – боргові цінні папери, що емітуються державою в особі уповноважених органів, розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та надають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права відповідно до умов їх випуску.

Казначейський вексель – короткостроковий дисконтний цінний папір держави, що випускається, як правило, для покриття касового дефіциту бюджету.

Найбільш поширеними банківськими операціями з вексями є:

- *видача кредиту за спеціальним позичковим рахунком* до запитання, забезпеченим векселем. Погашення кредиту може здійснюватись як самим позичальником, так і іншою особою, після чого їм повертається із забезпечення векся сума погашеного боргу;

- *інкасування векселів* – виконання банком доручення векселетримача при отриманні платежу за векселем при настанні терміну оплати. Отримання в банку готівкових грошей за векселем – це *інкасація векся*, а банківська черговість, яка полягає в отриманні банком грошей за

різними документами (векселями, чеками) від імені та за рахунок своїх клієнтів, називається *інкасо*;

- *доміціляція* – призначення платником за векселем якої-небудь третьої особи. Вексель, за яким призначено платника, називається *доміцільованим векселем* та підлягає оплаті третьою особою (*доміціліатом*) у місці проживання платника або в іншому місці;

- *акцепт векселя* – підтвердження платником згоди на оплату за переказним векселем;

- *авалювання векселя* – гарантування платежу авалістом за траттою або вексельне доручення, що забезпечує платіж за векселем. *Авалістами* є банки та кредитні установи. За видачу *авалю* (гарантії) стягується плата в процентах від суми векселя, яка називається *надписним процентом*.

Комерційні папери – за своєю суттю це прості векселі, що випускаються крупними трансконтинентальними корпораціями та банками строком до 270 днів.

Депозитний сертифікат – це письмове свідоцтво про депонування в банку певної досить великої суми грошей, у якому вказуються термін його обов'язкового зворотного викупу банком і розмір виплаченої надбавки.

Ощадні депозити – це нечекові вклади, що приносять відсоток і які можна терміново вилучати.

7.7.3. Міжбанківський ринок та операції на ньому

Міжбанківський ринок – частина фінансового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, у тому числі Центральний банк. Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками.

Міжбанківські кредити – одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси.

Основні види міжбанківських кредитів:

- *овердрафт за кореспондентським рахунком* (на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня);

- *кредит овернайт (overnight)* – надається на один робочий день (на одну ніч або до наступного робочого дня);

- *кошти, надані іншим банкам за операціями РЕПО*, які пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення у разі, якщо термін операції РЕПО збігається із терміном погашення цінних паперів.

Операції на відкритому ринку (Open Market Operations) – це депозитні та кредитні операції РЕПО, операції з купівлі-продажу активів (цінних паперів або валюти), які проводяться переважно із використанням державних цінних паперів. Поділяють на такі види:

- *регулярні* – найбільш поширені депозитні та кредитні операції центральних банків на відкритому ринку із 7- або 14-денною строковістю, процентна ставка за якими визнається базовою ставкою (обліковою ставкою) центрального банку та є орієнтиром вартості грошей для суб'єктів грошово-кредитного ринку;

- *операції з рефінансування чи депонування на триваліший термін*, за ставками за процедурою стандартного тендеру на зворотній основі зі щомісячною регулярністю;

- *операції коригування* мають на меті швидке коригування несподіваного коливання ліквідності на ринку з метою згладжування впливу на відсоткові ставки, не мають стандартизованих термінів і регулярності та проводяться переважно у вигляді зворотних операцій;

- *структурні операції* – проводяться за ініціативою центрального банку для структурного регулювання фінансового ринку шляхом випуску боргових сертифікатів, зворотних і прямих операцій на регулярній або нерегулярній основі.

7.7.4. Основи організації ринку капіталів

Ринок капіталів – це частина фінансового ринку, де формується попит і пропозиція на середньостроковий та довгостроковий позиковий капітал.

Позиковий капітал – це кошти, віддані в позику під певний відсоток за умови повернення. Формою руху позикового капіталу є кредит, тому часто в економічній літературі ринок капіталів називають кредитним ринком. На ринку капіталів кредити надаються на термін понад рік.

Економічна роль ринку капіталів полягає в його спроможності об'єднати дрібні, розрізнені кошти і на основі цього активно впливати на концентрацію і централізацію виробництва та капіталу. З *функціональної точки зору ринок капіталів* – це система, що забезпечує акумуляцію і перерозподіл грошових капіталів з метою забезпечення процесу відтворення; з *інституційної* – це сукупність кредитно-фінансових установ, фондових бірж, через які рухається позиковий капітал.

З точки зору джерел залучення коштів ринок капіталів охоплює:

- *боргові ринки або ринки кредиту* – за допомогою фінансових інструментів суб'єкти господарювання беруть гроші в борг і використовують їх на свої потреби. Основними фінансовими інструментами на цих ринках є облігації, закладні та векселі, термін обігу яких перевищує 1 рік;

- *ринки акціонерного капіталу* – за допомогою акцій інвестори мають можливість об'єднати гроші, вкласти їх у певний проект, а прибутки розподіляти пропорційно до вкладених коштів.

Ринок капіталів можна поділити:

- *первинний ринок* виникає при емісії та первинному розміщенні цінних паперів і на ньому мобілізуються фінансові ресурси;

- *вторинний ринок* – купівля та продаж, а отже, перерозподіл фінансових ресурсів після їх розміщення на первинному ринку. Поділяється на *біржовий* (представлений фондовою біржею як особливим інституційно-організованим ринком, на якому обертаються цінні папери найвищого гатунку і виконуються операції професійними учасниками) та *позабіржовий* – здійснюються операції з цінними паперами позабіржової торгівлі.

Основними учасниками ринку капіталів виступають:

- *первинні інвестори*, якими є власники вільних фінансових ресурсів, які мобілізовані банками і перетворені у позиковий капітал;

- *спеціалізовані посередники* – кредитно-фінансові організації, що здійснюють безпосереднє залучення (акумуляцію) коштів, перетворення їх у позиковий капітал і подальшу передачу його позичальникам;

- *позичальники* – юридичні і фізичні особи, держава, які відчувають нестачу у фінансових ресурсах і готові заплатити спеціалізованому посереднику за право тимчасового користування ними.

7.7.5. Функціонування кредитного ринку

Кредитний ринок – це специфічна сфера економічних відносин, де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал, а також це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємозв'язки між суб'єктами ринку, які потребують грошових коштів, та іншими суб'єктами ринку, що можуть їх позичити на певних умовах.

Необхідні умови функціонування кредитного ринку такі: наявність кредиторів, що мають тимчасово вільні кошти; позичальників, які можуть вчасно і в повному обсязі виконати зобов'язання за кредитами; системи державного регулювання; законодавчого і нормативного забезпечення.

Кредитний ринок виконує такі функції:

- об'єднання грошових заощаджень населення, державних структур, приватного бізнесу, іноземних інвесторів та утворення великих грошових фондів;

- трансформація коштів у позиковий капітал;
- надання позики державним органам і населенню для виконання таких важливих завдань, як покриття бюджетного дефіциту, фінансування частини житлового будівництва та інших соціальних програм.

Основними учасниками *кредитного ринку* виступають:

1. *Позичальники* – юридичні, фізичні особи і держава.
2. *Кредитори* – комерційні банки, інші фінансово-кредитні установи та іноземні кредитори – національні й міжнародні фінансові інститути.

3. *Кредитні посередники* – кредитні інститути, які беруть у борг і надають позики, а також інвестиційні або аналогічні організації, які забезпечують випуск і рух різних боргових зобов'язань, що реалізуються на ринку цінних паперів.

4. *Держава* як учасник кредитного ринку здійснює управління грошово-кредитним ринком, регулює його діяльність і виступає позичальником на національному та міжнародному ринках.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Які об'єкти та суб'єкти формують грошовий ринок?
2. Які фактори впливають на кон'юнктуру грошового ринку?
3. Охарактеризуйте спільні та відмінні риси облікового, валютного та міжбанківського ринку.
4. Розкрийте суть онкольного й вексельного кредитів, спільні риси та відмінності між ними. Укажіть, який з цих кредитів найбільш поширений в Україні та чому.
5. Наведіть особливості механізму функціонування кредитного ринку.

7.8. ВАЛЮТНИЙ РИНОК

7.8.1. Створення національної та світової валютних систем

7.8.2. Поняття, функції та суб'єкти валютного ринку

7.8.3. Валютні операції

7.8.4. Валютне регулювання та курсова політика Центрального банку

7.8.1. Створення національної та світової валютних систем

Валюта (від іт. "valuta" - ціна, вартість) - грошова одиниця, яка використовується для замірювання величини вартості товарів.

Світова валютна система є функціональною організацією валютних відносин на рівні міждержавних зв'язків. Її розвиток регулюється

відповідними міждержавними угодами через створені на колективних засадах міждержавні валютно-фінансові та банківські установи й організації.

Національна валютна система – це складова грошових відносин окремої країни, функціонування якої регулюється національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. Її складовими є:

- національна валюта – грошова одиниця держави;
- валютний паритет як основа валютного курсу;
- режим курсу національної валюти;
- організація валютного ринку;
- національні органи, що регулюють валютні відносини країни;
- умови обміну національної валюти на золото та інші валюти – конвертованість валюти.

Історія створення основних світових валютних систем:

Перша стихійно склалась наприкінці XIX ст. на базі так званого *золотого стандарту*, при якому валюти окремих країн вільно перетворювались у золото на внутрішніх ринках цих країн і проіснувала до Другої світової війни. Дана система, так званого золотого стандарту, передбачала закріплення за золотом грошових функцій і офіційне встановлення фіксованого золотого вмісту (паритету) національної грошової одиниці. Установлений золотий паритет є і офіційною ціною золота. Золоті монети знаходились в обігу і мали силу законного платіжного засобу. Центральні банки були зобов'язані паперові гроші обмінювати на золото по номіналу. Був дозволений вільний ввіз і вивіз золота в будь-якому вигляді. Обмінний валютний курс національних паперових грошей розраховувався за співвідношення їхнього золотого змісту (масштабу цін), який установлювався державою.

Принципи створення нової світової валютної системи закладені на конференції 44 держав у 1944 р. у Бреттон-Вудсі (штат Нью-Гемпшир, США). Були створені Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР). Золото відновилося у ролі вимірника міжнародної вартості грошових одиниць. Тоді ж установлена офіційна ціна золота - 35 дол. за трійську унцію (31,1 г золота). Кожна країна - член системи повинна була встановити золотий або доларовий вміст своєї грошової одиниці. Усі країни взяли зобов'язання підтримувати твердий курс своєї валюти до долара. Бреттон-Вудська валютна система поставила долар США у привілейоване становище на основі його переважного використання в міжнародних розрахунках.

Контури третьої світової валютної системи, що функціонує і розвивається і в даний період у світовій економіці, були визначені на

конференції представників країн-членів МВФ, що відбулася в м.Кінгстоні на Ямайці в 1976 р. Кінгстонська угода поклала початок утворенню Ямайської валютної системи. В її основу покладено здійснення за допомогою МВФ нових принципів у взаємних відносинах: по-перше, регулювання валютних курсів і підтримки сталості валютних паритетів; по-друге, усунення валютних обмежень, тобто системи економічних і організаційних заходів, які регламентували операції з національною й іноземною валютою; по-третє, надання кредитів країнам-членам МВФ; по-четверте, надання права вибору країнами будь-якого режиму валютного курсу і визнання системи плаваючих валютних курсів замість їх жорсткої фіксації.

У березні 1979 р. створено європейську валютну систему (ЄВС), щоб протистояти гегемонії долара у світовій валютній системі. У ній беруть участь країни-члени ЄС. Механізм ЄВС складається з трьох основних елементів: європейська валютна одиниця; режим сумісного коливання валютних курсів; Європейський фонд валютного співробітництва.

Проте з 1 січня 1999 року для 11 країн - членів ЄВС - Австрії, Бельгії, Ірландії, Іспанії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, Німеччини, Португалії, Фінляндії та Франції введена в обіг нова спільна грошова одиниця ЄВРО. На перехідний період з 1 січня 1999 року до 31 грудня 2001 року дана валюта використовувалась тільки для безготівкових взаємних розрахунків нарівні з національними валютами країн Європи, тобто зони функціонування нової валюти. У готівковий обіг нова валюта ЄВРО введена з 1 січня 2002 року. Нарівні з готівкою ЄВРО також передбачений обіг готівкових національних валют країн єврозони з подальшим їх обміном на ЄВРО і поступовим вилученням з обігу.

7.8.2. Поняття, функції та суб'єкти валютного ринку

Валютний ринок (Currency Market) – це система сталих і водночас різноманітних економічних та організаційних відносин між учасниками міжнародних розрахунків з приводу валютних операцій, зовнішньої торгівлі, надання фінансових послуг, здійснення інвестицій та інших операцій, які вимагають обміну і використання різних іноземних валют.

Основними учасниками (суб'єктами) валютних операцій є:

- *продавці валюти:* держава, яка встановлює правила функціонування валютного ринку та реалізує на ринку через уповноважені органи частину валютних резервів; Центральні банки (здійснюють як комерційні операції з іноземною валютою, так і валютні інтервенції); комерційні банки (мають ліцензію на здійснення валютних операцій та здійснюють валютні операції як за дорученням клієнтів, так і з метою отримання доходів (валютні спекуляції)); підприємства, які ведуть зовнішньоекономічну

діяльність; фізичні особи (які реалізують наявну у них валюту через мережу обмінних валютних пунктів);

- *покупці валюти*: ті ж суб'єкти, що й її продавці;
- *посередники*: банки, валютні біржі, підприємницькі структури, міжнародні валютні, кредитні, брокерські та фінансові установи.

Валютний ринок виконує такі функції:

- реалізація валютної політики держави, для регулювання національної економіки та розширення зовнішньоекономічних зв'язків;
- сприяння поглибленню міжнародної торгівлі;
- формування попиту і пропозиції на іноземні валюти;
- забезпечення своєчасних міжнародних розрахунків;
- регулювання валютних курсів;
- хеджування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів;
- одержання прибутку від операцій з валютою та валютними цінностями.

До валютного ринку як системи входить дві основні підсистеми:

- *валютний механізм* – представлений правовими нормами й інститутами на національному та міжнародному ринках;
- *валютні відносини* – щоденні зв'язки, в які вступають фізичні та юридичні особи з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та інших грошових операцій, що спрямовані на придбання або продаж іноземної валюти.

Міжнародні валютні ринки – це купівля й продаж іноземної валюти або цінних паперів в іноземній валюті на основі попиту і пропозиції. Учасниками міжнародних валютних ринків є банки, банкірські будинки, брокерські фірми, транснаціональні корпорації. Інструментами валютних операцій є банківські перекази – поштові й особливо телеграфні, у тому числі з використанням електронної техніки (Рейтер-ділінг, Телерейт), телекса і телефону.

Глобалізація, нестримне зростання грошових ринків, загальна комп'ютеризація і розвиток ІТ-технологій спричинили появу в нашому суспільстві величезної кількості додаткових інститутів і фінансових інструментів. Одним із таких інститутів у сучасному світі виступають *електронні гроші, зокрема криптовалюта*.

Криптовалюта (cryptocurrency) – вид цифрової валюти, емісія та облік якої засновані на асиметричному шифруванні та застосуванні різних криптографічних методів захисту, таких як Proof-of-work і Proof-of-stake. Функціонування системи відбувається децентралізовано в розподіленій комп'ютерній мережі. *Криптовалюта* – це цифрові монети, захищені від

підробки, які можна зберігати в електронних гаманцях і переводити між гаманцями. Криптовалюта нічим не забезпечена і існує чисто на довірі користувачів. Найвідомішою і найпоширенішою криптовалютою наразі є Bitcoin, але вона далеко не єдина. Ринок криптовалют дуже насичений і цифрові валюти мають назву – Altcoins, що означає «Альтернатива Bitcoin». Нині у світі налічується більше 1,7 тис. віртуальних валют. Понад 600 серед них є активними, а ринкова вартість 30 валют більше \$ 1 млрд. До таких криптоплатформ відносяться: BitShares, Mastercoin, Nxt; анонсуються й інші платформи.

На регіональних валютних ринках здійснюється торгівля вільно-конвертованими валютами та валютами місцевих національних ринків. Сьогодні існують такі регіональні ринки: Європейський – з центрами в Лондоні, Цюріху, Франкфурті; Азіатський – з центрами в Токіо, Гонконзі, Сінгапурі; Американський – з центрами в Нью-Йорку, Чикаго, Лос-Анджелесі.

Інфраструктура сьогоденного вітчизняного валютного ринку представлена валютними біржами, брокерськими фірмами, дилерськими конторами, що поєднують посередницькі послуги з консультаційними, продажем інформації тощо. Головним валютним ринком вважається Українська міжбанківська валютна біржа (УМВБ) та її філії у Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі та Львові. Система цифрового зв'язку, що об'єднує всі філії біржі, дозволяє вести у реальному часі швидкісний обмін інформацією під час торгів.

7.8.3. Валютні операції

Валютні операції – це операції, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку. Операції, які пов'язані з рухом іноземної валюти, поділяються на поточні та операції, пов'язані з рухом капіталу.

До поточних операцій відносяться:

- перекази в Україну або з України іноземної валюти для здійснення розрахунків без відстрочки платежу за експорт і імпорт товарів, розрахунки, пов'язані з кредитуванням експортно-імпортних операцій;
- отримання та надання фінансових кредитів на термін;
- перекази в Україну та з України відсотків, дивідендів, доходів за вкладками, інвестиціями, кредитами, пов'язаними з рухом капіталу;
- перекази неторгового характеру в Україну та з України, включаючи перекази сум заробітної плати, пенсій, аліментів, спадщини.

До валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталу, відносяться:

- прямі інвестиції – вкладення в статутний капітал підприємства з метою отримання доходу і прав на участь в управлінні ним;

- портфельні інвестиції, тобто придбання цінних паперів;
- переведення в оплату споруд та іншого нерухомого майна;
- надання і отримання відстрочки платежу по експортно-імпортним операціям, а також надання і отримання фінансових кредитів на такий же термін.

Конверсійні операції – це угоди агентів валютного ринку щодо обміну обумовлених сум валюти однієї країни на валюту іншої за узгодженим курсом на певну дату. Для різних видів конверсійних операцій можуть існувати різні види валютних курсів:

- валютний курс за безготівковими міжбанківськими угодами;
- обмінний курс валютних бірж;
- валютний курс готівкових угод.

Валютне котирування (currency quoting) – це спосіб зіставлення іноземних валют з метою встановлення курсів відповідно до практики, що склалась, і законодавчих норм. У світовій практиці існує два методи котирування – пряме та зворотне. У разі прямого котирування зазначають, скільком національним грошовим одиницям дорівнює одиниця (1, 10, 100, 1000 од.) іноземної валюти. У разі зворотного котирування – навпаки, скільком одиницям іноземної валюти дорівнює одиниця (1, 10, 100, 1000 од.) національної валюти.

Конвертованість валюти (convertibility) – здатність національної валюти обмінюватися на валюти інших країн і міжнародні платіжні засоби (від лат. *conversio* – перетворення).

7.8.4. Валютне регулювання та курсова політика Центрального банку

Світова практика функціонування ринків знає два методи валютного регулювання – *ринковий і державний*. Ці методи доповнюють один одного, однак співвідношення між ними постійно змінюється залежно від конкретної економічної ситуації.

Ринкове регулювання валютного ринку діє на основі закону вартості та закону попиту та пропозиції і застосовується в умовах економічної стабільності.

Державне регулювання. Головною виконавчою установою валютного регулювання є Національний банк України. Конкретними виконавцями валютного регулювання є комерційні банки. Вони проводять валютні операції відповідно до ліцензії, яку отримують від НБУ, здійснюють контроль за дотриманням клієнтами валютного законодавства і поданням звітності про укладення валютних угод.

Особливості валютного регулювання:

- *зростання ролі національного валютного законодавства:* використання валютних цінностей потребує певної регламентації та регулювання з боку уряду і центрального банку, у зв'язку з чим зростає роль валютного законодавства у визначенні порядку обігу іноземної валюти з урахуванням необхідності забезпечення пріоритету грошової одиниці країни, захисту її купівельної спроможності та врегулювання інших факторів, які впливають на конвертованість національної грошової одиниці;

- *розробка програми валютного регулювання, яка повинна враховувати:* досягнутий рівень розвитку валютного ринку конкретної країни; необхідність сприяння розвитку банківсько-фінансового сектора; залежність економіки від автономного (критичного) імпорту (насамперед енергоносіїв), а звідси і необхідність стимулювання збільшення експортних надходжень і іноземних інвестицій;

- *поступове (протягом 1-2 років) введення конвертованості валюти на основі продуманої, поетапної лібералізації валютних операцій;*

- *регулювання режиму валютного курсу з урахуванням темпів внутрішньої інфляції й інтересів експортерів.* Останнє більш важливо для країн, що не мають значних іноземних інвестицій і доступу до зовнішніх кредитів, у зв'язку з чим експортери є основним джерелом іноземної валюти. Таке регулювання має здійснюватися лише ринковими методами;

- *забезпечення Центральним банком нагромадження достатнього валютного резерву для того, щоб мати можливість стабілізувати курс (або гарантувати його плавне зниження відповідно до зростання внутрішніх цін) протягом досить тривалого часу;*

- *створення для експортерів вигідних умов використання валютних ресурсів країни (як для придбання необхідної їм сировини і матеріалів, так і для довгострокових інвестицій);*

- *продаж валюти в першу чергу не уряду, а Центральному банку, який у такій ситуації виступатиме монополічним продавцем інвалюти на потреби імпортерів на внутрішньому ринку і прагнутиме до забезпечення рівного доступу її для всіх імпортерів з урахуванням вимог до рівня конвертованості й курсу національної валюти. Після стабілізації курсу комерційні банки будуть брати активну участь у цьому процесі. Стабілізація сальдо платіжного балансу на позитивному рівні й подолання інфляції дадуть змогу скасувати обов'язковий продаж валютних надходжень.*

Валютний курс – це ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни або міжнародним платіжним засобом (євро). Валютний курс дуже рухливий і встановлюється з урахуванням купівельної спроможності валют. Діяльність валютних ринків та

спекулятивні валютні операції завжди мають сильний кон'юнктурний вплив на валютний курс.

Центральні банки застосовують такі види режимів валютних курсів:

- фіксований валютний курс;
- «вільно плаваючий» курс;
- «регульований плаваючий» валютний курс;
- систему множинних валютних курсів;
- подвійний валютний курс.

Фіксований валютний курс – це офіційно встановлене центральним банком фіксоване співвідношення між національною грошовою одиницею та валютою іншої країни. Фіксований курс встановлюється на основі таких показників, як співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних торговельних партнерів, рівень валютних резервів, стан торговельного балансу тощо.

«Вільно плаваючі» курси – це співвідношення між національною грошовою одиницею та валютами інших країн, що утворюється залежно від попиту та пропозиції валют на валютному ринку країни.

Регульований плаваючий валютний курс характеризується тим, що у процесі встановлення валютного курсу на валютному ринку відчутний вплив Центрального банку країни, який згладжує різкі короткострокові, а іноді й середньострокові коливання курсу з метою зробити його більш передбачуваним і таким, що стимулює зовнішню торгівлю. У цьому разі необхідні значні резерви валюти та міцна матеріальна база для прогнозування курсу, а також зростає роль фіскальної та монетарної політики щодо підтримки низького рівня інфляції національної одиниці.

Валютний коридор – можливе мінімальне та максимальне відхилення офіційного курсу національної грошової одиниці до іноземних валют.

Системи множинних валютних курсів характеризуються одночасним розмаїттям валютних курсів, кожний з яких використовується для певних цілей. Використовують валютні курси, які безпосередньо контролюються або фіксуються урядом, а також вільні ринкові курси, встановленими під впливом попиту та пропозиції.

Режим подвійного валютного курсу є різновидом системи множинних валютних курсів і полягає в подвійному котируванні курсу національної грошової одиниці окремо за комерційними та фінансовими операціями.

Національний банк України у своїй *курсівій політиці* використовує загально визнані методи валютного регулювання, а саме:

- *валютні інтервенції* – це операції купівлі або продажу іноземної валюти Центральним банком країни з метою підтримання ринкового курсу національної валюти на рівні, бажаному для влади, з точки зору економічної політики, що проводиться урядом. Часто валютна інтервенція

використовується для підтримки курсу валюти на зниженому рівні, для здійснення *валютного демпінгу* – знецінення національної валюти з метою масового експорту товарів за цінами, нижчими за світові;

- *дисконтну політику* – підвищення або зниження дисконтної ставки Центрального емісійного банку з метою вплинути на рух зарубіжних короткострокових капіталів. Підвищенням дисконтної ставки у періоди погіршення стану платіжного балансу Центральний банк сприяє притоку капіталів із країн, де дисконтна ставка нижча, тобто поліпшенню стану платіжного балансу;

- *девальвацію та ревальвацію* – зниження та підвищення падаючого валютного курсу. Причини їх - неврівноваженість платіжного балансу, розрив між купівельною спроможністю грошових одиниць. Метою девальвації є зниження офіційного курсу для стимулювання експорту та стримування імпорту. У сучасних умовах девальвація та ревальвація не є засобами стабілізації валютного курсу, а виступають лише методом приведення офіційного курсу у тимчасову відповідність до дійсного;

- *валютні обмеження* – це система нормативних правил, які встановлюються в законодавчому та адміністративному порядку і спрямовані на обмеження операцій з іноземною та національною валютою, золотом та іншими валютними коштами на ринку і передбачають обов'язкову їх здачу казначейству.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Які функції виконує валютний ринок?
2. Назвіть основні суб'єкти валютного ринку, їх функції. Укажіть, які суб'єкти ринку належать до активних і пасивних його учасників.
3. На які типи поділяють валюту за ступенем конвертованості?
4. Які операції, що пов'язані з рухом іноземної валюти, належать до поточних, а які до операцій, що пов'язані з рухом капіталу?
5. Охарактеризуйте види валютних курсів, які використовують на валютному ринку при укладанні угод купівлі-продажу валюти.

7.9. ФОНДОВА БІРЖА ТА БІРЖОВІ ОПЕРАЦІЇ

7.9.1. Суть фондової біржі, її види та функції

7.9.2. Правила фондової біржі

7.9.3. Суть біржового ринку

7.9.4. Біржові фондові індекси

7.9.5. Рейтинги фондового ринку

7.9.1. Суть фондової біржі, її види та функції

Біржа – це некомерційна ринкова структура, або частка організованого, регулярно діючого ринку товарів і послуг, у рамках якого здійснюється ряд операцій (перерозподіл капіталу, товарів та інших цінностей). Найбільш поширеними біржами є товарні, фондові, валютні.

Фондова біржа є професійним учасником фондового ринку (організатором торгівлі), який забезпечує створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання й поширення інформації стосовно попиту та пропозицій, проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами, централізованого укладення і виконання договорів щодо фінансових інструментів, у тому числі здійснення клірингу та розрахунків за ними, та розв'язання спорів між членами організатора торгівлі тощо.

Фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, провадить свою діяльність відповідно до Цивільного кодексу України, Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», Рішення Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку «Про затвердження Положення про функціонування фондових бірж». Фондова біржа утворюється не менше ніж двадцятьма засновниками – торговцями цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Частка одного торговця цінними паперами не може бути більшою ніж 5 % статутного капіталу фондової біржі. Діяльність фондової біржі тимчасово зупиняється НКЦПФР, якщо кількість її членів стала менш ніж 20. Якщо протягом шести місяців прийняття нових членів не відбулося, діяльність фондової біржі припиняється. Статут фондової біржі затверджується її вищим органом. Правила фондової біржі затверджуються біржовою радою.

Членами фондової біржі можуть бути:

- *маркет-мейкери* - члени фондової біржі, які, згідно з правилами фондової біржі, зобов'язуються підтримувати ліквідність ринку відповідних цінних паперів та інших фінансових інструментів, які допущені до біржових торгів;

- *учасники біржових торгів* - члени фондової біржі, а також інші особи та державні органи, які, згідно з правилами фондової біржі, отримали право оголошувати заявки та укласти біржові угоди;

- *уповноважені представники учасника біржових торгів* - фізичні особи, які від імені учасників торгів оголошують заявки та укладають біржові угоди;

- *брокерські компанії* - компанії, що здійснюють цивільно-правові угоди щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів;

- *дилерські компанії* - компанії, що здійснюють цивільно-правові угоди щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу третім особам.

До функцій фондової біржі належать:

- установлення правил проведення біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами;

- організація та проведення регулярних біржових торгів;

- організаційне, технологічне та технічне забезпечення проведення біржових торгів;

- установлення процедур лістингу та делістингу, допуску до торгівлі на фондовій біржі;

- ведення переліку учасників торгів, фіксація поданих заявок, укладених біржових контрактів (договорів) та контроль за їх виконанням;

- ведення переліку цінних паперів та інших фінансових інструментів, унесених до біржового списку;

- обмін інформацією з особою, що провадить клірингову діяльність для забезпечення виконання біржових контрактів (договорів);

- зберігання паперових та/або в електронному вигляді документів щодо укладення та виконання біржових контрактів (договорів);

- здійснення діяльності з проведення клірингу та розрахунків за договорами щодо деривативів, які укладаються на фондовій біржі;

- здійснення контролю за дотриманням членами фондової біржі правил фондової біржі;

- відповідне реагування на виявлені порушення законодавства про цінні папери та правилами фондової біржі;

- здійснення фінансового моніторингу;

- надання інформаційних послуг.

Найбільшими фондовими біржами світу є біржі Нью-Йорка, Токіо і Лондона. Серед 14 найбільших ФБ світу 6 американських.

Перша фондова біржа, яка з'явилась у незалежній Україні, – це Українська фондова біржа (УФБ). Вона створена 21 вересня 1991 р. Реєстрація УФБ Кабінетом Міністрів України відбулася 29 жовтня 1991 р. Торги почалися з січня (2 січня – початок роботи) 1992 р.

Станом на початок 2019 року в Україні операції відбувалися на п'яти фондових біржах.

7.9.2. Правила фондової біржі

До основних правил фондової біржі належать:

- організація та проведення біржових торгів;
- лістинг і делістинг цінних паперів;
- допуск членів фондової біржі та інших осіб, визначених законодавством, до біржових торгів;
- котирування цінних паперів та інших фінансових інструментів, оприлюднення їх біржового курсу;
- розкриття інформації про діяльність фондової біржі та її оприлюднення;
- залагодження спорів між членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством;
- здійснення контролю за дотриманням членами фондової біржі та іншими особами, які мають право брати участь у біржових торгах згідно із законодавством, правил фондової біржі;
- накладення санкцій за порушення правил фондової біржі.

Фондова біржа може встановлювати особливості організації та проведення біржових торгів відповідним видом цінного папера або іншого фінансового інструмента на різних видах ринків, передбачених правилами фондової біржі.

Правила фондової біржі по кожному ринку повинні визначати: процедуру подання заявок та зазначення їх видів; особливості укладення біржових контрактів (договорів), порядок забезпечення (за наявності) виконання зобов'язань укладеними біржовими контрактами (договорами); порядок розрахунків.

7.9.3. Суть біржового ринку

Біржовий ринок – це форма організованого ринку, що діє за визначеними правилами. Характерними рисами біржової торгівлі є визначеність місця і часу, підпорядкованість встановленим правилам біржової торгівлі, концентрація попиту та пропозиції, публічність, гласність, урегульованість з боку держави і громадськості.

Регулювання біржового ринку здійснюється з метою створення нормальних умов для діяльності всіх учасників ринку, захисту учасників ринку від недобросовісної конкуренції та шахрайства, забезпечення вільного і відкритого процесу ціноутворення на основі концентрації попиту та пропозиції, сприяння розвитку ринку, інноваційним процесам на ринку. Процес регулювання на біржовому ринку передбачає створення відповідної законодавчої та нормативної бази, відбір професійних учасників ринку, ліцензування їх діяльності, контроль за виконанням учасниками ринку норм та правил функціонування ринку, в тому числі систему санкцій за невиконання норм і правил поведінки на ринку.

Для допуску до обігу та котирування на фондовій біржі цінні папери мають пройти *процедуру лістингу* - введення до списку цінних паперів, що вже котируються на біржі. Основними критеріями при прийнятті рішення про введення акцій певної компанії до списку та допуску до котирування на біржі є ступінь інтересу інвесторів до цієї компанії, місце компанії в галузі та її стабільність, належність компанії до галузі, що розвивається, перспективи, які дають змогу і надалі зберігати свої позиції на ринку. Введення цінних паперів до лістингу підвищує престиж корпорації та ступінь ліквідності її цінних паперів, допомагає корпорації зберігати на ринку достойну конкурентну позицію.

Котирування полягає у визначенні курсів цінних паперів через зосередження попиту та пропозиції, зіставлення лімітів цін замовлень на купівлю і продаж цінних паперів і встановленні оптимальної ціни, при якій виконується найбільша кількість замовлень, здійснюється найбільший обіг цінних паперів. Розрізняють *фіксингове котирування*, або простий аукціон, і *безперервне котирування*, або безперервний аукціон.

Переважає більшість угод на біржах здійснюється з *повними лотами*, де лот характеризує мінімальний стандартний обсяг біржового активу, який може бути куплений чи проданий на біржі. Лот може визначати мінімальну кількість цінних паперів, які можуть бути куплені (продані) на торгах, або мінімальний обсяг угоди у грошових коштах. У біржовій торгівлі допускаються операції з неповними лотами, проте вони, як правило, здійснюються через спеціалістів.

Основними параметрами угоди, що укладається на фондовій біржі, є назва, ціна та кількість активу, термін виконання, коли здійснюється передача цінних паперів, і термін розрахунків, коли відбувається передача грошових коштів.

Правила фондової біржі щодо порядку організації та проведення біржових торгів повинні визначати:

- процедуру та технології проведення біржових торгів;
- вимоги до учасників біржових торгів, їх права й обов'язки;

- вимоги до уповноважених представників учасників біржових торгів, їх права й обов'язки;
- процедуру укладання та виконання біржових контрактів (договорів), включаючи перелік видів заявок і процедуру їх подання;
- процедуру використання електронної торговельної системи та доступу учасників біржових торгів до користування цією системою;
- процедуру формування переліку заявок учасників біржових торгів: номер заявки; найменування та код учасника торгів, який подав заявку; код клієнта цього учасника торгів; умови заявки; вид заявки; реквізити та кількість фінансового інструменту, щодо якого подано заявку; дату та час реєстрації заявки;
- процедуру формування переліку укладених біржових контрактів (договорів): реєстраційний номер біржового контракту (договору); сторони біржового контракту (договору); дату і час фіксації біржового контракту (договору); реквізити фінансового інструмента; суму біржового контракту (договору); кількість і ціну фінансових інструментів, щодо яких було укладено біржовий контракт (договір);
- процедуру оформлення й обліку документів, які використовуються при укладанні та виконанні біржових контрактів.

7.9.4. Біржові фондові індекси

Індекс – це середня величина, що виражена по відношенню до установленної раніше «базової» величини. На міжнародному фондовому ринку індекси мають реальну вартість, наприклад, NYSE INDEX, DOW JONES STOCK INDEX, FT-SE 100, BIOTEX, NIKKEY-225, індекси міжнародної фінансової компанії (IFC) та інші.

У світі використовуються 4 способи розрахунку індексів:

- 1) розрахунок середньоарифметичної ціни акцій обмеженого числа відібраних корпорацій (індекс «Доу-Джонса»);
- 2) розрахунок середньозваженої (за кількістю акцій, що обертаються) ціни всієї множини акцій корпорацій (індекси Standard & Poor's і «Wilshire 5000»);
- 3) розрахунок середньгеометричного значення темпів зміни цін акцій (індекс «Велью Лайн»);
- 4) розрахунок середньоарифметичного значення темпів приросту (зниження) цін акцій.

В Україні розраховуються індекси:

- 1) Індекс Wood – 15, обчислюється компанією «Wood&Company Ukraine» за методикою, розробленою для біржових індексів країн, що розвиваються (база індексу – 15 провідних компаній електроенергетичної,

хімічної, машинобудівної, металургійної та нафтогазової промисловості України).

2) Індекс SPBU-30 розраховують за методикою АТ «Софія – Цінні папери» (база індексу – 30 найвідоміших підприємств, які котируються на фондовому ринку України).

3) Індекс InecoDex – перший галузевий український індекс, що відображає поточну ситуацію на ринку енергетичних компаній.

Офіційним показником Першої Фондової Торговельної системи є індекс ПФТС. Це єдиний фондовий індекс, що визнається міжнародними інформаційними та рейтинговими агентствами. Індекс ПФТС розраховується щоденно з листопада 1997 року на основі середньозваженої ціни акцій підприємств, що пройшли лістинг на ПФТС і мають найбільші показники ліквідності.

7.9.5. Рейтинги фондового ринку

Рейтинг фондового ринку – це оцінка позиції об'єкта аналізу за розробленою шкалою показників, яка дозволяє визначити на певну дату стан учасників фондового ринку та встановити їх місце серед інших учасників, відповідно враховуючи: їх потенціал, активність, ринкову позицію.

Під рейтинг попадають тільки ті цінні папери, за якими емітент несе фіксовані зобов'язання перед інвесторами, оскільки лише в даному випадку виникає необхідність в оцінці ризиків невиконання даних зобов'язань. Відповідно об'єктами рейтингу є облігації (підприємств і муніципальні), привілейовані акції, комерційні папери (незабезпечені цінні папери, серійні фінансові векселі), депозитні та ощадні сертифікати (табл. 7.2).

Таблиця 7.2.

Рейтингова оцінка цінних паперів на фондовому ринку

Індекс оцінки	Значення індексу
Рейтингова оцінка простих акцій	
A +	Найвища якість
A	Висока якість
A -	Якість, вища за середню
B +	Середня якість
B	Якість, нижча за середню
B -	Низька якість
C -	Дуже низька якість
Рейтингова оцінка привілейованих акцій	
P +	найвища якість (привілеї захищено надійними гарантами чи забезпечено високоліквідними активами)
P1	Висока якість (корпорація має високу платоспроможність, активи)

	високоліквідні)
P2	дуже добра якість (доходи компанії та її активи надійні)

Продовження табл. 7.2.

P3	добра якість (привілеї захищено, але вони мають тенденцію до зменшення якостей за економічних ускладнень)
P4	помірна якість (існують чинники, що можуть вплинути на спроможність корпорації виплачувати дивіденди)
P5	низька якість (акції є спекулятивними, відсутня впевненість, що компанія виплатить дивіденди)

Рейтингова оцінка облігацій

A ++	найвища якість (облігації емітовано потужними національними і транснаціональними компаніями, які визнано лідерами у своїх галузях і які мають бездоганну репутацію щодо виконання зобов'язань перед кредиторами)
A +	дуже добра якість (такі самі, як облігації A ++, але мають дещо нижче відношення до боргу)
A	добра якість (облігації мають позитивні характеристики, але є уразливими до коливань ринкової кон'юнктури)
B ++	середня якість (облігації захищені на момент оцінки, але майбутнє становище емітента не можна впевнено прогнозувати)
B +	якість нижча за середню (покриття боргу активами є недостатнім)
B	низька якість (покриття боргу нижче за мінімальний рівень, немає впевненості, що воно поліпшиться)
C	спекулятивні види облігацій (емітент - молода компанія, немає впевненості в її майбутньому)
B	виплату відсотків припинено, компанія може перебувати в процесі ліквідації

Виділяють дві основні групи об'єктів рейтингових оцінок фінансового ринка – це рейтинги цінних паперів і фінансових позицій учасників ринку. В свою чергу, рейтинги цінних паперів диференціюються залежно від їх видів (дольові, боргові, похідні). Рейтинг не вимірює валютний і процентний ризик, ризик ліквідності, а також не дає оцінку майбутнім змінам курсу цінного паперу.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «фондова біржа», охарактеризуйте її види та функції.
2. Розкрийте зміст основних правил функціонування фондової біржі.
3. Охарактеризуйте процедуру лістингу цінних паперів на фондовій біржі.
4. Які фондові індекси розраховують в Україні?
5. Охарактеризуйте вітчизняний фондовий індекс ПФТС.

Рекомендовані джерела:

1. Бачо Р.Й. Ринки небанківських фінансових послуг: регулювання розвитку (інституційні та аналітичні аспекти) : монографія. Берегово, 2016. 448 с.
2. Гарбар Ж.В. Фінансовий ринок : монографія. Київ, 2015. 455 с.
3. Лук'янов В.С. Сучасні фінансові ринки : монографія. К., 2013. 479 с.
4. Про банки і банківську діяльність : закон України від 07.12.2000 № 2121-III.
5. Про валюту і валютні операції : закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII.
6. Про депозитарну систему України : закон України від 06.07.2012 № 5178-VI.
7. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні : закон України від 30.10.1996 № 448/96.
8. Про затвердження Положення про порядок здійснення емісії облігацій внутрішніх місцевих позик та їх обігу : рішення Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку від 29.04.2014 № 578.
9. Про інвестиційну діяльність : закон України від 18.09.1991 № 1560-XII.
10. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 № 679-XIV.
11. Про обіг векселів в Україні : закон України від 05.04.2001 № 2374-III.
12. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : закон України від 05.04.2001 № 2346-III.
13. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664-III.
14. Про цінні папери та фондовий ринок : закон України від 23.06.2006 № 3480-IV.
15. Рекуненко І.І. Інфраструктура фінансового ринку: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. 411с.
16. Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи: колективна монографія / під ред. В.О. Онищенко. Полтава, 2013. 373 с.
17. Шкварчук Л.О. Фінансовий ринок : навч. посібник. К.: Знання, 2013. 382 с.

РОЗДІЛ 8. СТРАХУВАННЯ

8.1. СУТЬ, ПРИНЦИПИ ТА РОЛЬ СТРАХУВАННЯ

8.1.1. Страховий захист суспільного виробництва як економічна категорія

8.1.2. Страховий фонд: теорії та форми його організації

8.1.3. Суть страхування, його функції та роль

8.1.1. Страховий захист суспільного виробництва як економічна категорія

У своєму житті людина, проводячи певну діяльність, володіючи благами, наражається на певні ризики. Вони можуть бути фінансові, матеріальні, особисті, передбачувані, непередбачувані, які підлягають страхуванню або ні, взаємопов'язані тощо.

Нещасний випадок – подія, яка через несприятливий збіг обставин призводить до загибелі або втрати здоров'я окремих людей.

Стихійне лихо – подія, спричинена руйнівною дією сил природи, охоплює здебільшого немалу територію і призводить до значних матеріальних збитків і людських втрат.

Суть *страхового захисту* полягає у нагромадженні і витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів, пов'язаних з попередженням, подоланням або зменшенням негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних з ними витрат.

Ознаки страхового захисту:

1. Випадковий характер настання несприятливої події.
2. Надзвичайність завданих збитків, що визначається у грошових чи натуральних вимірниках.
3. Необхідність попередження ризикових ситуацій та відшкодування завданих збитків.

8.1.2. Страховий фонд: теорії та форми його організації

Страховий фонд – це уособлена частина ВВП і НД, що призначена для покриття надзвичайної шкоди та можливе запобігання їй. Розмір страхового фонду вказує на розмір втрат, які зазнає суспільство у результаті ризиків, що покриваються страхуванням.

Марксова теорія формування страхового фонду (К. Маркс). Витрати на страхування здійснюються за рахунок прибутку.

Амортизаційна теорія формування страхового фонду (А. Вагнер). Витрати на страхування зараховуються до собівартості продукції певними частинами, аналогічно амортизаційному фонду.

Організаційні форми страхового фонду:

1. Державний страховий (резервний) фонд. Утворюється за рахунок загальнодержавних ресурсів і призначений для відшкодування збитків і подолання наслідків стихійних лих у межах всієї країни. Формується як у натуральній, так і грошовій формах.

2. Фонд самострахування (фонд ризику товаровиробника). Створюється у децентралізованому порядку, як правило, у вигляді натуральних запасів і за його допомогою здійснюється оперативне подолання тимчасових труднощів у діяльності юридичних чи фізичних осіб. Для юридичних осіб – не менше 15% статутного фонду.

3. Страховий фонд страхової компанії створюється у таких двох частинах:

3.1. За рахунок страхових внесків клієнтів компанії і має суто цільове використання – відшкодування збитків постраждалих клієнтів.

3.2. Формується за рахунок частини прибутку страхової компанії, внесків її засновників і акціонерів. Використовується на потреби компанії аналогічно фонду ризику підприємства.

4.1.3. Суть страхування, його функції та роль

Страхування – це система економічних відносин, що полягають у передачі ризику матеріальних або грошових втрат фізичними та юридичними особами за певну плату спеціалізованій організації, яка зобов'язується виплатити відшкодування збитків при настанні страхового випадку за рахунок сформованих нею резервів.

Ознаки страхування:

1. При страхуванні виникають грошові розподільчі та перерозподільчі відносини, що зумовлені наявністю грошового ризику.

2. Для страхування характерні замкнуті перерозподільчі відносини між його учасниками, що пов'язане із солідарним розподілом збитків одного чи кількох господарств між усіма застрахованими господарствами.

3. Страхування передбачає перерозподіл збитків як у просторі, так і у часі.

4. Поворотність мобілізованих у страховий фонд коштів.

Науковці виділяють різну кількість функцій страхування – деталізуючи або об'єднуючи характерні процеси. У загальному можна виділити такі.

1. Ризикова.
2. Запобігаюча (превентивна).
3. Зберігаюча (заощаджувальна).
4. Контролююча.
5. Інвестиційна.

Крім того, що страхування забезпечує страховий захист суспільного виробництва, допомагає державі зменшувати соціальні ризики населення, страхування виступає дієвим внутрішнім джерелом інвестицій в економіку країни.

Принципи страхування:

- вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком – виду страхування (добровільна форма);
- страховий ризик;
- страховий інтерес;
- максимальна сумлінність сторін договору страхування;
- відшкодування в межах реально завданих збитків;
- франшиза;
- суброгація;
- контрибуція;
- співстрахування і перестрахування;
- диверсифікація⁵⁹.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Суть страхового захисту та його основні ознаки.
2. У чому полягає необхідність страхування?
3. У чому полягає основне призначення страхових фондів?
4. Поясніть особливості марксової та амортизаційної теорії формування страхових фондів.
5. Що таке страхування, яка його економічна природа, суть та функції?
6. Охарактеризуйте основні принципи страхування.

8.2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ

8.2.1. Історія розвитку страхування у світі

8.2.2. Історія виникнення страхування в Україні

8.2.3. Особливості розвитку страхової справи в Україні від 90-х до сьогодення

8.2.1. Історія розвитку страхування у світі

Страхування у своєму розвитку пройшло складний шлях, зумовлений протиріччями політичних, економічних, соціальних перетворень і виникло насамперед завдяки розвитку торгівлі. Зародження страхових відносин відбулося ще за тисячі років до нашої ери. Окремі елементи страхування простежувалися в законах вавилонського царя Хаммурапі (2 тис. до н. е.):

⁵⁹ Про страхування : закон України від 07.03.1996 № 86/96-ВР.

розподіл між зацікавленими особами ризику можливих втрат (збитків), захист їх інтересів у разі настання несприятливих подій. Найдавнішою формою страхового захисту було взаємне страхування. У XIII ст. воно набуло поширення в Італії, Німеччині, Англії, де активно розвивалися торгівля, морське судноплавство, грошові розрахунки. Зокрема, римські колегії – страхування на випадок смерті, німецькі купецькі гільдії (пізніше цехи) – страхування від нещасних випадків, старості.

У XIV ст. страхування починає набувати рис комерційної операції (страхового бізнесу). Цей процес особливо поширився у морському страхуванні в Італії. Перші зразки сучасних страхових угод, як вважають дослідники, виникли у XIV ст. одночасно в Італії та Нідерландах. Тоді ж з'являються перші комерційні страхові компанії у морському страхуванні. Найдавнішу з відомих істориками угод з морського страхування укладено в Генуї 1347 року. Страхові операції носили характер угоди між страховиком і страхувальником (купцем, господарем судна), відповідно до якої страховик передавав певну суму купцю у вигляді позики, з умовою, що він її втрачає, якщо виникне аварія. В іншому випадку купець повертає страховику суму разом з винагородою.

У XVII-XVIII ст. виникають товариства страхування життя, що вже базувалося на строгій математичній організації (теорія ймовірності, таблиці тривалості життя).

У XVIII ст. почало формуватися страхування тварин, урожаїв. Розвиток капіталістичних відносин, поширення машин сприяли виникненню страхування майна, страхування від вогню, страхування на випадок хвороби, інвалідності. На ринок усе частіше виходять акціонерні страхові компанії⁶⁰.

З другої половини XIX ст. до страхування долучається держава. Упроваджуються обов'язкові види страхування.

8.2.2. Історія виникнення страхування в Україні

Найдавнішим способом страхового захисту на українських землях було взаємне страхування. Відомо, що починаючи з XIII століття і до появи залізниці на теренах сучасної України велику роль у перевезенні вантажів на далекі відстані відіграло чумацтво. Під час подорожі чумак міг захворіти, померти, міг загинути віл чи зламатися віз, то зусиллями всього гурту потерпілому (або родичам) виділялася допомога, купували потрібні засоби пересування. Однак до попередньої сплати регулярних внесків на створення й поповнення резервного фонду вдавалися рідко.

⁶⁰ Реверчук С.К., Сива Т.В., Кубів С.І., Вовчак О.Д. Історія страхування : підручник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С.К. Реверчука. К.: Знання, 2005. 213 с.

В Україну класичне страхування прийшло із Західної Європи ще в XIII ст. Перша страхова компанія на теренах Східної України (Російська імперія) створена в 1863 р. у Полтаві. Це було товариство взаємного страхування від вогню.

Першими українськими товариствами на території Західної України (Австро-Угорщина) були страхове товариство страхування від вогню «Дністер» (1891 р., м. Львів) і товариство взаємного страхуванні життя і пенсій «Карпатія» (1911 р., м. Чернівці).

Страхування в Українській РСР розвивалося в умовах державної монополії в галузі страхування та командно-адміністративних методів управління народним господарством.

8.2.3. Особливості розвитку страхової справи в Україні від 90-х до сьогодні

Перший етап функціонування страхового ринку в незалежній Україні – етап становлення, припав на найтяжчі роки існування молоді економіки, 1991-1996 рр. Це період невикористаних можливостей і помилок: зміна форм господарювання, відсутність спеціалізованого законодавства, скасування монополії держави на страхування, лібералізація економіки, виникнення псевдостраховиків.

Другий етап (1996-2004 рр.) етап розбудови – впровадження нових видів страхування, поширення інституту страхових брокерів, удосконалення страхового законодавства; створення державного наглядового органу; створення професійних об'єднань страховиків.

Третій етап (з 2004р. до сьогодні) – страхування в Україні розвивається під впливом різноманітних як сприятливих, так і негативних факторів національної та міжнародної економік. Однак страхування в Україні ще не набуло того рівня розвитку, як в інших країнах⁶¹.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. У чому полягає суть поняття «бодмерея»?
2. Коли і де було засноване перше страхове товариство?
3. Якими нормативними документами регулювалась страхова діяльність в Царській Росії?
4. Коли та де виникли перші зразки сучасних страхових угод?
5. Поясніть, використовуючи історичний досвід, причину недовіри населення до страхування в Україні.
6. Від чого залежить рівень розвитку страхування в Україні та світі?

⁶¹ Клапків М.С., Клапків Ю.М. Витоки національного страхового ринку України: навч. посібник. Тернопіль: Картбланш, 2003. 275 с.

8.3. РИЗИК І РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ

8.3.1. Поняття ризику в страхуванні. Класифікація страхових ризиків

8.3.2. Управління ризиками

8.3.3. Контроль над ризиками

8.3.1. Поняття ризику в страхуванні. Класифікація страхових ризиків

Згідно із Законом України «Про страхування», *страховий ризик* – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання⁶².

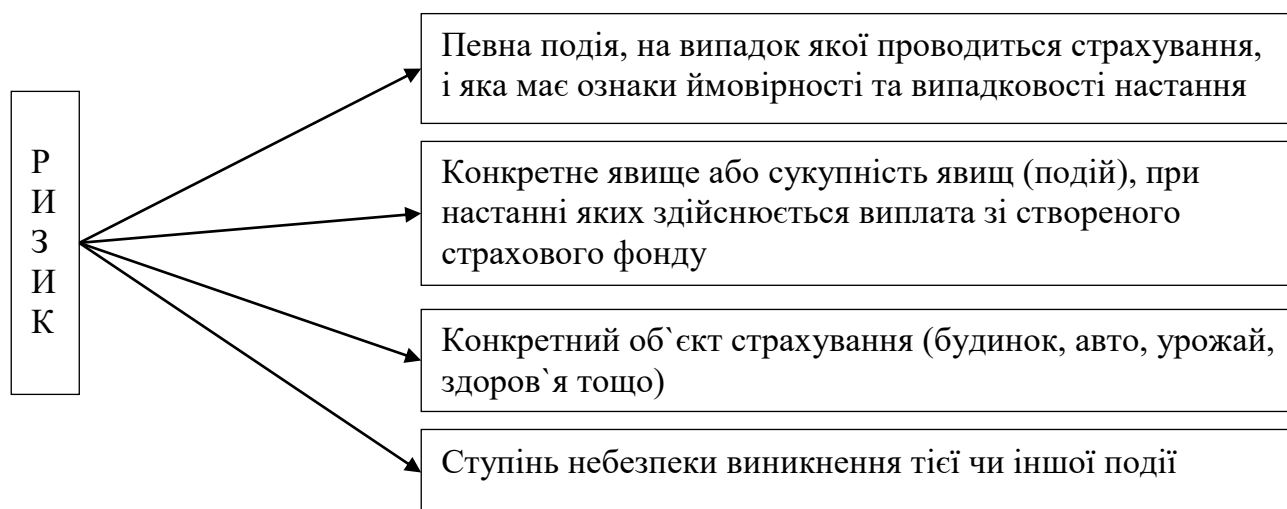

Рис. 8.1. Тракткування поняття «ризик» у страхуванні

Економічний ризик – можливість непередбачуваного виникнення небажаних збитків у грошовому вираженні.

У цьому визначенні істотні такі моменти:

- можливість виникнення збитку. Ситуації, за яких збиток напевно виникає або напевно не виникає, загалом до ризикових не належать;
- невизначеність, непередбачуваність, ймовірність цієї можливості;
- небажаність виникнення збитку. Якщо виникнення збитку не торкається інтересів суб'єкта, з яким цей збиток може бути пов'язаний, то це вже не ризик такого суб'єкта;
- грошовий вимір збитку, який дає змогу кількісно оцінити можливі ризики та збитки (у звичайній для бізнесу формі), а також управляти ними, використовуючи різноманітні економічні інструменти та методи, що дають можливість працювати з грошовими сумами.

Класифікація ризиків за:

- 1) об'єктом;

⁶² Про страхування : закон України від 07.03.1996 № 86/96-ВР.

- 2) характером і механізмом виникнення»
- 3) частотою настання;
- 4) специфікою результатів;
- 5) місцем виникнення ризиків;
- 6) ступенем залежності збитку від вихідної події;
- 7) рівнем економічного суб'єкта;
- 8) критерієм ступеня врахування часового фактору;
- 9) терміном виявлення та ліквідації негативних наслідків;
- 10) ступенем поширеності конкретного ризику;
- 11) ступенем передбачуваності, або прогнозованості;
- 12) частотою виникнення збитку;
- 13) розміром збитку.

Під *кумуляцією ризиків* розуміється ситуація, за якої одна подія може спричинити збитки на різних об'єктах, але відповідальність за покриття цієї події повністю або частково лежить на одній організації або особі, тому сукупні збитки для них ніби «накопичуються». Прикладом кумуляції ризиків може слугувати страхування нерухомості у сфері, що підпадає під загрозу повені. Після повені страхова компанія може отримати більшу кількість позовів про відшкодування збитків, пов'язаних з пошкодженням різних видів застрахованого майна – будівель, споруд, транспортних засобів тощо.

Диверсифікація ризиків – перерозподіл їх за обсягами, часом та у просторі вважається найбільш ефективним шляхом зменшення ризику за портфелем, тому менеджери часто прагнуть досягнення якомога вищого ступеня диверсифікації ризиків. Якщо сукупна вразливість за портфелем ризиків у цілому менша, ніж вразливість за окремими відповідними ризиками, то ризик вважається таким, який можна диверсифікувати, інакше таким, що неможливо диверсифікувати.

8.3.2. Управління ризиками

Існують такі методи оцінки ризику:

1. Метод індивідуальних оцінок.
2. Метод середніх величин.
3. Метод відсотків.

Управління ризиком (ризик-менеджмент) – процес прийняття і виконання управлінських рішень, які мінімізують несприятливий вплив на організацію або облік збитків, спричинених випадковими подіями.

Ризик-менеджмент охоплює такі послідовні етапи:

- 1 – аналіз ризику;
- 2 – контроль за ризиком;
- 3 – фінансування ризику.

Кожний із цих етапів передбачає здійснення великої кількості різних організаційно-фінансових заходів.

У процесі аналізу ризику проводиться:

- діагностика (ідентифікація) ризиків – кваліфікація;
- оцінювання ризиків кількісними методами – квантифікація;
- визначення послідовності подальших дій на підставі загальної оцінки ризику в конкретній ситуації.

8.3.3. Контроль над ризиками

Важливим етапом ризик-менеджменту є контроль над ризиками, який має на меті повне або часткове їх усунення. Контроль над ризиками здійснюється у різні способи:

- *ухилення від ризику* (Riskelimination) - заходи, які дають можливість повністю уникнути несприятливих подій;
- *скорочення ризику* (Riskreduction або Riskmitigation) – набір дій, що сприяють зменшенню несприятливих наслідків певного органу державного управління, фірми або фізичної особи. Ця процедура припускає, що ризики залишаються на власній відповідальності носія. Тому її іноді називають узяттям ризиків на себе (Risk retention або Risk assumption);
- *передача ризику* (Risktransfer) – сукупність заходів, які дають можливість перекласти відповідальність за зниження можливості виникнення несприятливих подій та за відшкодування пов'язаних із ними втрат на інший суб'єкт. Трансфер ризиків може відбуватися під гарантію іншого суб'єкта або професійного страховика на підставі договору страхування за відповідну плату.

Виокремлюють інші процедури управління ризиком, які базуються на врахуванні співвідношення між моментом здійснення певних заходів і моментом виникнення несприятливої події.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Який взаємозв'язок між страховим ризиком та страховим випадком?
2. Які ризики найбільш небажані для страховиків і чому?
3. За якими критеріями можна оцінити ефективність управління ризиком у страхуванні?
4. Назвіть особливості катастрофічних ризиків.
5. Які основні етапи охоплює ризик-менеджмент?
6. У які способи може здійснюватися контроль над ризиками?

8.4. ТЕРМІНОЛОГІЯ СТРАХОВОЇ СПРАВИ

8.4.1. Терміни загальних умов страхування

8.4.2. Терміни умов формування страхового фонду

8.4.3. Поняття умов використання коштів страхового фонду

8.4.4. Міжнародні страхові терміни

8.4.1. Терміни загальних умов страхування

Страховик – фінансова установа, яка створена у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, а в окремих випадках і державної організації, що має статус юридичної особи та володіє ліцензією на право здійснення страхової діяльності.

Страхувальник – юридична або дієздатна фізична особа, яка уклала договір на страхування, сплатила належні внески і має право в разі настання страхового випадку отримати відшкодування в межах застрахованої відповідальності або страхової суми, обумовленої в полісі.

Застрахований – особа, яка бере участь в особистому страхуванні, об'єктом страхового захисту якого є життя, здоров'я і працездатність.

Одержувач страхового відшкодування (вигодонабувач) – фізична або юридична особа, якій за умовами договору страхування надано право на отримання страхового відшкодування.

Об'єкт страхування – конкретний майновий інтерес страхувальника або застрахованої особи (майно, відповідальність перед третьою особою, життя та здоров'я тощо), якому може бути завдано шкоди в разі стихійного лиха, нещасного випадку або іншої страхової події.

Страховий захист – економічна категорія, що відображає сукупність специфічних відносин, які пов'язані з передбаченням, подоланням та відшкодуванням збитків, які можуть бути заподіяні виробництву та життєвому рівню населення.

Страховий інтерес – матеріальна заінтересованість у страхуванні об'єктів, до яких страхувальник має стосунок як власник, орендатор, перевізник і т. ін. Охоплює майно і все те, що може бути предметом заподіяння матеріального збитку (шкоди) страхувальникові або у зв'язку з чим може виникнути відповідальність страховика перед третіми особами.

Страховий поліс (сертифікат, свідоцтво) – документ, який підтверджує факт страхування. Видається страховиком страхувальнику після сплати разового або першого внеску. Містить основні умови договору.

8.4.2. Терміни умов формування страхового фонду

Страхова відповідальність – зобов'язання страховика сплатити страхове відшкодування або страхову суму при обумовлених наслідках страхових випадків. Основою страхової відповідальності є встановлений умовами страхування перелік страхових випадків.

Страхова оцінка – визначення вартості майна для певної мети страхування. Вимагається, щоб застрахованою була дійсно залишкова вартість майна. Залежно від умов страхування страхова оцінка може бути нижчою за справжню вартість майна, рівною їй, але не вищою за первісну.

Страхова сума – грошова сума, на яку фактично застрахований об'єкт, і в межах якої здійснюватиметься зобов'язання страховика з виплати страхового відшкодування.

Страхове забезпечення – рівень страхової оцінки відносно вартості майна, яке прийняте на страхування. Виражається у відсотках до вказаної суми або нормується у грошових одиницях на один об'єкт страхування.

Страховий тариф – виражена у грошах плата з одиниці страхової суми, або процентна ставка від сукупної суми. Є основою для розрахунку розміру страхового фонду.

Страховий платіж (внесок, премія) – плата страхувальника страховикові за те, що той зобов'язався відшкодувати страхувальникові у разі виникнення страхової події матеріальні збитки, завдані застрахованому майну, або виплатити страхову суму при настанні страхових подій.

Строк страхування – період часу, протягом якого об'єкт вважається застрахованим. Від строку страхування належить відрізнити строк дії договору страхування. Строк дії договору страхування починається лише після сплати разового та першого внеску і закінчується разом зі строком страхування.

Страхове поле – максимальна кількість об'єктів, котрі потенційно можна застрахувати на добровільних засадах. Щодо страхування майна юридичних осіб – це може бути кількість підприємств, які знаходяться в певному регіоні, а щодо особистого страхування – це кількість населення, яке має самостійні доходи.

Страховий портфель – фактична кількість застрахованих об'єктів або кількість укладених договорів страхування.

8.4.3. Поняття умов використання коштів страхового фонду

Страховий ризик – це ймовірність завдання збитку в результаті страхового випадку, розрахована математично. Ця ймовірність є основою для розрахунку страхових тарифів; певна небезпека, страховий випадок, від якого проводиться страхування; частина вартості майна, яка не

охоплена страхуванням, і тому залишається на власному ризику страховика; певні об'єкти страхування за їх страховою оцінкою та ступенем ймовірності нанесення збитків.

Страховий випадок – подія, яка фактично відбулася і, у зв'язку з її негативними чи іншими наслідками, що обумовлюються у договорі, може бути сплачене страхове відшкодування.

Страховий акт – документ, укладений у певному порядку, і який підтверджує факт і причини настання страхового випадку.

Аварійний комісар – уповноважена страховою компанією особа, яка з'ясовує факт, причини настання страхового випадку й оцінює розмір збитків. За результатами роботи складає аварійний сертифікат (страховий акт).

Страховий збиток – вартість повністю загиблого чи втраченої частини пошкодженого майна за страховою оцінкою.

Страхове відшкодування – частина або повна сума збитку, що належить до сплати страховиком страхувальнику згідно з договором страхування.

Франшиза – частина збитків, яка не відшкодовується страховиком страхувальнику згідно з договором страхування. Є умовна і безумовна франшиза.

8.4.4. Міжнародні страхові терміни

Абандон – відмова страхувальника судна або вантажу від усіх прав власності на застрахований об'єкт на користь страховика, якщо той виплатить усе належне страхове відшкодування. Застосовується тоді, коли об'єкт страхування зникає безвісти або усувати пошкодження економічно недоцільно.

Андеррайтер – висококваліфікована й відповідальна особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури з розгляду пропозицій і прийняття ризиків на страхування (перестраховування).

Асистанс – перелік послуг (у рамках договору страхування), які надаються в потрібний момент через медичну, технічну і фінансову допомогу здебільшого туристам у закордонних поїздках (у разі хвороби, нещасного випадку).

Бордеро – перелік ризиків, що передається цедентом на перестраховування. Буває попереднім і остаточним.

Брокеридж – винагорода, яку страховий брокер отримує від клієнта, зокрема за посередницькі послуги щодо врегулювання претензій стосовно страхового випадку.

Дисклоуз – норма страхового права, згідно з якою страхувальник зобов'язаний негайно сповістити страховика про будь-які чинники, що

можуть мати істотне значення стосовно застрахованого ризику.

Диспашер – фахівець у галузі морського права, який здійснює розрахунки з розподілу витрат за загальною аварією між судном, вантажем і фрахтом. Результати розподілу оформляє спеціальним документом – *диспашею*.

Клаузула – застереження, що вносяться в договір страхування.

Риторно – частина страхової премії, утримувана страховиком у разі розірвання страхувальником договору страхування.

Сюрвейєр – експерт, інспектор, агент страховика, який оглядає судна, вантажі та інше майно, що приймається на страхування. На підставі висновку сюрвейєра страховик розраховує тарифну ставку, приймає рішення про укладання договору страхування.

Суброгація – перехід до страховика на підставі відповідного акту права вимоги, яке страхувальник має щодо особи, винної у збитках. Це право поширюється на страховика лише на суму фактично виплаченого ним страхового відшкодування.

Фрахт – плата власникові транспортного засобу за перевезення вантажів і пасажирів по будь-яких шляхах сполучення. Особливо часто термін застосовується на морському та річковому транспорті.

Шедула – основний розділ полісу страхування повітряних суден. Містить інформацію про учасників договору страхування, експлуатантів, вигодонабувачів, екіпаж, повітряні судна, страхові суми, терміни страхування, франшизи тощо.

Шомаж – страхування втрати прибутку та інших фінансових втрат, зумовлених призупинкою виробництва внаслідок настання страхового випадку, наприклад повені, пожежі, осідання ґрунту.

Запитання для самоконтролю:

1. Поясніть системи страхування «Відбудовної вартості» та «Нове за старе» та наведіть приклади застосування цих систем страхування.
2. Яка різниця між умовною та безумовною франшизою?
3. У яких випадках страхувальник може бути застрахованою особою, а у яких ні?
4. Як застосовується система страхування за пропорційною відповідальністю?

8.5. ВИДИ ТА ФОРМИ СТРАХУВАННЯ

8.5.1. Класифікація форм і видів страхування

8.5.2. Обов'язкове страхування: принципи і види

8.5.3. Добровільна форма проведення страхування

8.5.1. Класифікація форм і видів страхування

Класифікація (фр., англ. classification походить від лат. classis – класифасіо – роблю) – система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) відповідно до визначених ознак. Інколи вживають термін «категоризація» у значенні «розподілення об'єктів на категорії».

Класифікаційні ознаки видів страхування:

1. За історичною ознакою: класичні, нові, новітні.
2. За категорією страховика: взаємне, державне, акціонерне, перестраховування.
3. За категорією страхувальника: страхування фізичних осіб і страхування юридичних осіб.
4. За формою проведення: обов'язкове та державне.
5. За різницею в об'єктах страхування і обсягах страхової відповідальності виділяють галузі, підгалузі та види.

Таблиця 8.1.

Галузі, підгалузі та види страхування

Галузі	Підгалузі	Види (як приклад)
Страхування рівня життя громадян	Довгострокове страхування життя	Страхування дітей до повноліття тощо
	Особисте страхування	Страхування від нещасних випадків тощо
Майнове страхування	Страхування майна юридичних осіб	Страхування морських суден тощо
	Страхування майна фізичних осіб	Страхування житла тощо
	Страхування ризиків	Страхування фінансово-кредитних ризиків тощо
Страхування відповідальності	Страхування цивільної відповідальності	Страхування цивільної відповідальності власників собак тощо
	Страхування інших видів відповідальності	Екологічне страхування тощо

8.5.2. Обов'язкове страхування: принципи і види

В Україні здійснюються 42 види обов'язкового страхування, зокрема:

- 1) медичне страхування;

2) особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;

3) особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);

4) страхування спортсменів вищих категорій;

5) страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;

6) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;

7) авіаційне страхування цивільної авіації;

8) страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;

9) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;

10) страхування засобів водного транспорту;

11) страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;

12) страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;

13) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;

14) страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довікллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою та інші.

Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України, якщо інше не визначено законом, установлює порядок і правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум і максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків.

Принципи обов'язкового страхування:

1. Здійснюється згідно із законом, за яким страховик зобов'язується прийняти до страхування певні об'єкти, а страхувальник – сплачувати відповідні страхові платежі.

2. Суцільне охоплення страхуванням указаних у законі об'єктів.

3. Автоматичність розповсюдження обов'язкового страхування на об'єкти, вказані в законі.

4. Необмежене у часі і діє протягом усього періоду, протягом якого об'єкт підпадає під умови страхування.

5. Передбачає відповідальність страхувальника за своєчасність і повноту сплати страхових внесків. У разі порушення цих вимог, страхові платежі стягуються за рішенням суду, нараховується пеня і винуватці сплачують штраф.

6. Нормування страхового забезпечення з метою спрощення страхової оцінки та порядку сплати страхового відшкодування.

8.5.3. Добровільна форма проведення страхування

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до законодавства.

Види добровільного страхування, на які видається ліцензія, визначаються згідно з прийнятими страховиком правилами (умовами) страхування, зареєстрованими Уповноваженим органом.

Видами добровільного страхування можуть бути:

- 1) страхування життя;
- 2) страхування від нещасних випадків;
- 3) медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- 4) страхування здоров'я на випадок хвороби;
- 5) страхування залізничного транспорту;
- 6) страхування наземного транспорту (крім залізничного);
- 7) страхування повітряного транспорту;
- 8) страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- 9) страхування вантажів і багажу (вантажобагажу);
- 10) страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- 11) страхування майна (іншого, ніж передбачено пунктами 5-9);
- 12) страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 13) страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);

14) страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);

15) страхування відповідальності перед третіми особами (іншої, ніж передбачена пунктами 12-14);

16) страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);

17) страхування інвестицій;

18) страхування фінансових ризиків;

19) страхування судових витрат;

20) страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій;

21) страхування медичних витрат;

21-1) страхування цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) за шкоду, яку може бути завдано у зв'язку з виконанням його обов'язків;

21-2) страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання ними волонтерської допомоги;

22) страхування сільськогосподарської продукції;

23) інші види добровільного страхування.

Принципи добровільного страхування:

1. Загальні умови та порядок проведення страхування встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог страхового законодавства, а конкретні умови страхування визначаються при укладанні договору страхування.

2. Вибіркове охоплення добровільним страхуванням. Однак страховик не має права відмовити у страхуванні об'єкта, якщо це не суперечить умовам страхування.

3. Добровільна участь у страхуванні притаманна лише страхувальникам і пов'язана з бажанням і фінансовими можливостями клієнтів.

4. Обмеження строком, при цьому початок і закінчення строку страхування обов'язково обумовлюється у договорі.

5. Діє лише після сплати першого або разового внеску. Несплата чергового внеску тягне за собою розірвання дії договору страхування.

6. Страхове забезпечення залежить лише від бажання і можливостей страхувальника. У видах майнового страхування воно обмежується ще й страховою оцінкою.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Стандартний підхід до класифікації страхування в країнах-членах ЄС: чи повинна Україна дотримуватися таких самих стандартів? Чому?

2. Порівняйте галузі страхування: страхування рівня життя громадян, майнового, страхування відповідальності з точки зору об'єктів страхування і визначення страхової суми.
3. У чому полягає зміст спеціалізації страховиків?
4. Які переваги і недоліки обов'язкової форми страхування.
5. Порівняйте принципи обов'язкового та добровільного страхування.

8.6. ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАХОВОЇ СПРАВИ

- 8.6.1. Загальна характеристика страхового ринку
- 8.6.2. Порядок створення та діяльності страхових компаній в Україні
- 8.6.3. Державне страхування та інші організаційні форми страхування
- 8.6.4. Державний нагляд за страховою діяльністю
- 8.6.5. Маркетинг у страхуванні

8.6.1. Загальна характеристика страхового ринку

Страховий ринок – це сфера економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу є страховий захист, формується попит і пропозиція на нього.

Основні учасники страхового ринку:

- державний наглядовий орган;
- страховики – акціонерні страхові компанії (АСК), товариства взаємного страхування (ТВС), державні страхові компанії (ДСК), перестраховики, страхові об'єднання, союзи тощо;
- страхувальники;
- страхові посередники – первинні (страховий агент, страховий брокер) і вторинні (диспашер, сюрвеєр, актуарій тощо).

Класифікація страхового ринку:

1. За інституційною ознакою страховий ринок поділяють на ринок:

- акціонерного страхування;
- взаємного страхування;
- державного страхування;
- перестраховування;
- ринок посередницьких послуг.

2. За територіальною ознакою:

- місцевий (регіональний);
- внутрішній (національний)
- зовнішній (іншої держави);
- світовий.

3. За галузевою ознакою:

- ринок довгострокового страхування життя;
- особистого страхування;
- майнового;
- страхування відповідальності.

4. За типом державного регулювання:

- авторитарний (жорсткий);
- ліберальний (м'який);
- змішаний.

Функції страхового ринку:

1. Організація страхового захисту, за допомогою продажу страхових послуг.
2. Акумуляування значних фінансових ресурсів з їх подальшим інвестуванням за різними напрямками.
3. Забезпечення зустрічі страхувальника і страховика.

8.6.2. Порядок створення та діяльності страхових компаній в Україні

Страхова компанія (страховик) – це фінансова установа, яка здійснює трансформацію внесків страхувальників у капітал, за тимчасове користування котрим та можливе його відчуження пропонує останнім компенсацію збитків за умови настання страхового випадку, розмір якої у кілька разів може перевищувати початкові внески.

Етапи створення страхових компаній:

I. Створення юридичної особи

II. Надання юридичній особі статусу страховика шляхом внесення до державного реєстру страховиків та отримання ліцензії.

Для реєстрації страховика й отримання ліцензії всі необхідні документи подають до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України.

Документи розглядаються протягом 30 днів, після чого видається або ліцензія, або відмова у ліцензуванні з поясненням причин. Страховики не можуть одночасно здійснювати страхування життя і ризикові види страхування.

З метою детального дослідження страхові компанії класифікують за:

- 1) належністю (державні, муніципальні та приватні);
- 2) організаційно-правовою формою (акціонерні товариства, повні товариства, командитні товариства, товариства взаємного страхування);
- 3) напрямком роботи (страховики і перестраховики);
- 4) видами страхування (ті, що здійснюють ризикові види страхування, та ті, що здійснюють страхування життя);

- 5) методом ведення страхового бізнесу (класичні, схемні, фронтуючі);
- 6) національною ознакою (національні, іноземні, транснаціональні);
- 7) територією дії (місцеві, регіональні, державні, світові);
- 8) місцем на ринку (лідери, послідовники, аутсайдери);
- 9) розміром статутного капіталу (великі, середні, малі).

8.6.3. Державне страхування та інші організаційні форми страхування

Державне страхування – форма страхового захисту, за якою в якості страховика виступає державна організація. Воно може здійснюватися:

1. В умовах абсолютної монополії держави на усі види страхування (універсальне державне страхування).
2. В умовах монополії держави лише на окремі види страхування (часткове державне страхування).
3. За відсутності будь-якої державної монополії.

Державною (національною) вважається страхова компанія, 50% акцій якої належить державі, у своїй назві така компанія має слово «Державна» чи «Національна» або їх відповідники.

Взаємне страхування – це така організаційна форма страхування, за якою кожен учасник товариства одночасно виступає і страховиком, і страхувальником з метою надання взаємодопомоги. Це первинна форма функціонування страховиків. Прикладом функціонування товариств взаємного страхування у наш час є лікарняні каси, які функціонують у Німеччині.

Страховий союз – це об'єднання страховиків для спільного страхування певних ризиків. Кожна компанія передає до союзу застраховані ризики, отримує певну частку зібраних союзом внесків і в тому ж розмірі несе відповідальність із відшкодування збитків. Прикладом є Морське бюро України, МТСБУ, Ядерний пул тощо. На міжнародному рівні – синдикат Ллойд.

8.6.4. Державний нагляд за страховою діяльністю

Державний нагляд за страховою діяльністю здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України про страхування суб'єктами страхового ринку, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників.

Державний нагляд за страховою діяльністю в Україні здійснює Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України.

Функції наглядового органу:

1. Ведення єдиного державного реєстру страховиків і державного реєстру страхових (перестрахових) брокерів.
2. Видача ліцензій на проведення страхової діяльності.
3. Видача свідоцтв про внесення страхових і перестрахових брокерів до державного реєстру страхових (перестрахових) брокерів.
4. Контроль за платоспроможністю страховиків.
5. Установлення правил формування, розміщення й обліку страхових резервів і показників звітності.
6. Розробка нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності, подання пропозицій щодо розвитку і вдосконалення страхового законодавства.
7. Участь у здійсненні заходів з підготовки кадрів і встановлення кваліфікаційних вимог.
8. Участь у міжнародному співробітництві у сфері страхування та посередницької діяльності у сфері страхування.
9. Здійснення організаційно-методичного забезпечення проведення актуарних розрахунків.
10. Інші функції, необхідні для виконання покладених на нього завдань.

Права наглядового органу:

1. Одержувати в установленому порядку від страховиків (страхових посередників) звітність про страхову діяльність і фінансову звітність.
2. Проводити перевірки правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування, не частіше одного разу на рік.
3. Видавати приписи страховикам про усунення виявлених порушень, а у разі їх невиконання зупиняти чи обмежувати дію ліцензії, відкликати ліцензію чи вилучати з державного реєстру страховиків.
4. Звертатися до суду з позовом про скасування державної реєстрації страховика або страхового посередника у випадках, передбачених законом.
5. Інші права.

8.6.5. Маркетинг у страхуванні

Маркетинг – це комплекс заходів, що мають на меті формування та постійне вдосконалення діяльності страховика завдяки розробці конкурентоспроможних страхових продуктів (послуг) для конкретних категорій споживачів, а також упровадження раціональних форм реалізації цих продуктів, збору й аналізу інформації про ефективність діяльності страховика.

Практичний маркетинг спрямований на:

- обґрунтування необхідності та цілеспрямованості надання певного виду страхових послуг;
- формування попиту на страхові послуги;
- задоволення страхових інтересів клієнтів;
- ціноутворення;
- регламентацію страхової діяльності;
- організацію мережі руху страхової послуги;
- координацію та планування усіх заходів зі створення страхової послуги, збутової та фінансової діяльності страховика;
- поточне оперативне управління реалізацією страхової послуги.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте структуру страхового ринку та його основні складники.
2. Опишіть основні закономірності функціонування страхової компанії.
3. Назвіть та дайте характеристику діючих об'єднань страховиків, страхових посередників і страхувальників в Україні.
4. Що складає інфраструктуру страхового ринку?
5. У чому полягає суть маркетингу в страхуванні, на що він спрямований?
6. Процес страхування – це послуга, чи продукт?
7. Які особливості діяльності товариства взаємного страхування?

8.7. ВИЗНАЧЕННЯ ТАРИФНИХ СТАВОК

8.7.1. Тариф і тарифна політика

8.7.2. Порядок розрахунку тарифної ставки

8.7.3. Актуарні розрахунки: поняття, принципи, завдання

8.7.4. Основні показники страхової статистики

8.7.1. Тариф і тарифна політика

Тарифна ставка (страховий тариф) – виражена у грошах плата з одиниці страхової суми. Страховий тариф, який ще називають *брутто-ставка*, складається з нетто-ставки і навантаження.

Тарифна політика – цілеспрямована діяльність страховика зі встановлення, уточнення і впорядкування страхових тарифів з метою успішного і беззбиткового розвитку діяльності.

Принципи тарифної політики:

1. Доступність страхових тарифів.
2. Стабільність розмірів страхових платежів.
3. Забезпечення самокупності та рентабельності страхових операцій.

Величина страхового внеску повинна бути достатньою, для того щоб страховик міг:

- створити страхові резерви;
- покрити в разі необхідності претензії страхувальника протягом страхового періоду;
- покрити свої витрати на ведення справ;
- забезпечити отримання певного розміру прибутку.

Основні елементи страхового тарифу і напрями їх використання наведені в табл. 8.2.

Таблиця 8.2.

Основні елементи страхового тарифу і напрями їх використання

Елемент брутто-ставки	Призначення
Тариф нетто основний	Фінансування платежів при настанні страхових випадків
Ризикована надбавка	Формування страхових резервів
Надбавка на покриття витрат страхової компанії	Оплата витрат, включаючи зарплату персоналу, витрати з змісту офісу, рекламу, комісійні страховим агентам
Надбавка на прибуток	Формування прибутку

8.7.2. Порядок розрахунку тарифної ставки

Основу побудови тарифної нетто-ставки складає ймовірність настання страхового випадку $P(A)$, яка знаходиться в межах від нуля до одиниці.

$$T_{нс} = P(A) * K * 100 \quad (8.1.)$$

де $T_{нс}$ – тарифна нетто-ставка;
 K – корегуючий коефіцієнт.

Нетто-ставку розраховують у грошових одиницях зі 100 грошових одиниць страхової суми.

До навантаження страхового тарифу входять витрати страховика, які можуть бути визначені у грошових одиницях (аналогічно нетто-ставці) та у відсотках до брутто-ставки.

$$B_c = (T_{нс} + H_{гр}) / (1 - H\%), \quad (8.2.)$$

де B_c – брутто-ставка,
 $T_{нс}$ – тарифна нетто-ставка,
 $H_{гр}$ – статті навантаження у грошових одиницях,
 $H\%$ - статті навантаження у відсотках до брутто-ставки.

8.7.3. Актуарні розрахунки: поняття, принципи, завдання

Актуарні розрахунки – це система математичних і статистичних закономірностей, яка регламентує взаємовідносини між страховиком і страхувальником. Під час актуарних розрахунків визначають витрати, необхідні на страхування певного об'єкта, та собівартість і вартість

послуги, яку надає страховик страхувальникові. За допомогою актуарних розрахунків визначають частку участі кожного страхувальника у створенні страхового фонду, тобто визначають розміри тарифних ставок.

Засновниками теорії актуарних розрахунків вважають Граунта, Петті, Галлея.

Актуарні розрахунки ґрунтуються на таких засадах:

- страхові події мають ймовірний характер, що мусить впливати на величину страхових платежів;
- загальна закономірність тут проявляється через сукупність відокремлених страхових випадків, що зумовлює необхідність розрахунку собівартості страхової послуги стосовно своєї страхової сукупності;
- нерівномірність та рівномірний характер подій, що підлягають страхуванню, зумовлюють необхідність формування спеціальних резервів, які перебувають в розпорядженні страховика, а також визначання їх оптимального розміру;
- необхідність прогнозування сторнування (зменшення страхового портфеля) договорів та експертного оцінювання їхньої величини;
- необхідність дослідження норми позичкового процента впродовж певного проміжку часу та виявлення тенденції його руху;
- наявність повного або часткового збитку, пов'язаним із страховим випадком, зумовлює необхідність вимірювання його величини та здійснення його розподілу в просторі та в часі за допомогою спеціальних таблиць;
- необхідність дотримання еквівалентності між страховими внесками страхувальника та страховим забезпеченням з боку страховика;
- потреба у виділенні групи ризику в межах даної страхової сукупності.

Основні завдання актуарних розрахунків:

- дослідження та групування ризиків у межах страхової сукупності, тобто дотримання вимоги наукової класифікації ризиків з метою створення гомогенної підсукупності в межах загальної страхової сукупності;
- обчислення математичної ймовірності настання страхового випадку, визначення частоти та ступеня тяжкості наслідків нанесення збитку як в окремих ризикових групах, так і в цілому по страховій сукупності;
- математичне обґрунтування необхідних витрат на ведення справи страховиком і прогнозування тенденцій їхнього розвитку;
- математичне обґрунтування необхідних резервних фондів страховика, пропозиція конкретних методів і джерел їхнього формування.

8.7.4. Основні показники страхової статистики

Страхова статистика – систематизоване вивчення та узагальнення найбільш масових і типових страхових операцій на основі вироблених статистичною наукою методів обробки узагальнених підсумкових натуральних і вартісних показників, які характеризують страхову справу. Усі показники, які підлягають статистичному вивченню, поділяються на дві групи. Перша група відображає процес формування страхового фонду, друга – його використання.

Основні показники страхової статистики розраховують на основі таких величин:

m – кількість постраждалих об'єктів страхової сукупності

n – кількість застрахованих об'єктів

L – кількість страхових випадків

P – сума зібраних страхових внесків

V – сума виплаченого страхового відшкодування

C – страхова сума для всієї страхової сукупності

C_m – страхова сума, що припадає на пошкоджений об'єкт страхової сукупності

До основних показників страхової статистики належать:

- частота страхових подій;
- коефіцієнт кумуляції ризику (спустошуваність страхової події);
- коефіцієнт збитковості;
- середня страхова сума;
- важкість ризику;
- збитковість страхової суми;
- норма збитковості (коефіцієнт виплат);
- частота шкоди;
- важкість збитку.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте суть поняття «страхова рента». Як здійснюють розрахунок страхових ануїтетів?
2. Які фактори впливають на розмір тарифної ставки в страхуванні майна і в страхуванні життя?
3. Охарактеризуйте основні функції актуарія у страховій компанії.
4. Які показники визначають ефективність діяльності страхової компанії за видами страхування?

8.8. ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

8.8.1. Доходи страховика

8.8.2. Витрати страхової компанії

8.8.3. Інвестиційна діяльність страховика

8.8.4. Фінансова стійкість страхової компанії

8.8.1. Доходи страховика

Страхова компанія отримує такі види доходів:

- 1) доходи від страхування і перестрахування;
- 2) доходи від розміщення тимчасово вільних коштів;
- 3) інші доходи.

Перші доходи страхова компанія отримує у вигляді страхових внесків страхувальників.

*Страховий внесок = страхова сума * тарифна ставка (8.3.)*

Однак страхові внески в момент їх надходження ще не є доходом страховика, такими вони стають лише з перебігом часу за умов ненастання страхових випадків під час дії договору страхування. Страхові внески при надходженні є незаробленими і є складовою страхових резервів страховика, порядок формування яких визначається законодавством.

Доходи від перестрахування отримуються:

- страховиком (цедентом) у вигляді комісійної винагороди за передачу ризику, що залишає йому перестраховик;
- перестраховиком (цесіонарієм) у вигляді зароблених перестраховальних внесків, за договором перестрахування, аналогічно доходам від операцій страхування.

Доходи від розміщення тимчасово вільних коштів (інвестиційної діяльності) страховик отримує у вигляді відсотків за депозитами, дивідендів, відсотків за облігаціями, курсових різниць тощо. Тимчасово вільні кошти страховика – це власні кошти страхової компанії та кошти страхових резервів, які формує компанія з кожного виду страхування. Тобто доходи від розміщення тимчасово вільних коштів – це доходи, які страховик отримує від інвестиційної діяльності.

Інші доходи – це доходи від надання консультацій, пов'язаних із оцінкою ризику, вартості майна, інвестиційної привабливості активів тощо. До них входять також доходи від здачі в оренду майна; доходи характерні і для будь-якого товаровиробника.

8.8.2. Витрати страхової компанії

Витрати страхової компанії визначаються:

- по-перше, обов'язком виплачувати страхові відшкодування за створеним договором;
- по-друге, фінансовою діяльністю страховика.

Закон України «Про страхування» визначає такі статті витрат страхової компанії:

1. Виплата страхових сум і страхових відшкодувань.
2. Відрахування у централізовані страхові резерви і фонди.
3. Витрати на попереджувальні заходи.
4. Витрати на ведення справ.

Міжнародна практика виділяє ще такі витрати:

1. Аквізиційні.
2. Ліквідаційні.
3. Інкасові.
4. Управлінські.

8.8.3. Інвестиційна діяльність страховика

Інвестиційна діяльність страхової компанії визначається:

1. Кон'юнктурою фінансового ринку.
2. Мобільністю наявних у неї коштів.

Згідно із Законом України «Про страхування», страхові компанії можуть вкладати тимчасово вільні кошти в активи таких категорій:

- кошти на розрахунковому рахунку;
- банківські вклади (депозити);
- нерухомість;
- державні цінні папери;
- корпоративні цінні папери;
- права вимоги до перестраховиків;
- довгострокові кредити (тільки лайфові страховики);
- інвестиції в економіку України, за напрямами, встановленими КМУ;
- готівка в касі, у межах лімітів, визначених НБУ.

8.8.4. Фінансова стійкість страхової компанії

Фінансова стійкість страховика – це здатність реагувати на змінні умови зовнішнього та внутрішнього середовища і, як мінімум, повернення у попередній стан, без припинення виконання взятих зобов'язань, шляхом посилення управління якісним і кількісним складом активів і пасивів компанії та найбільш ефективного використання знань працівників.

Фінансова стійкість страхової компанії залежить від багатьох вихідних умов і різних чинників.

Фінансова стійкість страхової операції визначається за допомогою:

1) коефіцієнта Коньшина – ймовірність дефіциту страхового фонду:

$$Kk = \sqrt{\frac{1-q}{n*q}} \quad (8.4.)$$

де q – середня тарифна ставка, розрахована по всьому страховому портфелю;
 n – кількість застрахованих об'єктів;

2) коефіцієнта фінансової стійкості страхового фонду:

$$K_{\text{фвс}} = \frac{\sum D + Z}{\sum B} \quad (8.5.)$$

де: $\sum D$ - сума доходів страхової компанії за звітний період;

Z – залишок коштів у страховому фонді на кінець звітного періоду;

$\sum B$ - сума витрат страховика за звітний період.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. З яких джерел страховик може одержувати доходи?
2. Які законодавчі вимоги регламентують інвестиційну діяльність страховика
3. Як визначається прибуток страхової компанії?
4. За допомогою яких умов можливо забезпечити фінансову стійкість страховика?
5. Назвіть основні умови забезпечення платоспроможності страхової компанії.

8.9. СТРАХУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ ГРОМАДЯН

8.9.1. Загальні принципи страхування рівня життя громадян

8.9.2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЗДСС) в Україні

8.9.3. Медичне страхування

8.9.4. Страхування від нещасних випадків

8.9.5. Змішане страхування життя

8.9.1. Загальні принципи страхування рівня життя громадян

Страхування рівня життя – це галузь страхування, при якій здійснюється страховий захист досягнутого рівня життя, здоров'я, добробуту.

Об'єктами страхування є життя, здоров'я, працездатність людини.

Конкретними подіями, на випадок яких воно проводиться, є дожиття до певного віку, дати чи події; настання смерті страхувальника чи застрахованого або втрата ними здоров'я.

Класифікація видів страхування рівня життя громадян за:

- 1) кількістю осіб указаних у договорі;
- 2) тривалістю страхового забезпечення;
- 3) порядком сплати страхової премії;
- 4) формою виплати страхового відшкодування;

Не підлягають страхуванню, як правило, особи недієздатні та непрацюючі інваліди I-II груп.

Страхове відшкодування не виплачують, якщо втрата здоров'я чи життя сталися у результаті:

- 1) випадків, пов'язаних з участю застрахованого у заколотах чи страйках;
- 2) наслідків радіоактивного опромінення тощо;
- 3) учинення ним дій, у яких слідчими органами чи судом виявлені ознаки умисного злочину;
- 4) транспортування чи керування транспортним засобом у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.

Для отримання страхового відшкодування вигодонабувач у письмовій формі повинен повідомити страхову компанію про настання страхового випадку, як тільки це стане можливим, але не пізніше 1 року з дня настання страхового випадку. Крім того, ще подаються страховий поліс чи договір, паспорт або інші документи, що засвідчують особу, і акт про настання нещасного випадку чи інший документ, що підтверджує настання страхового випадку.

При страхуванні від нещасних випадків у випадку смерті від нещасного випадку вигодонабувачу виплачують 100% страхової суми, а при настанні випадків меншої важкості – відсоток від суми залежно від важкості травми і кількості днів перебування у лікарні. Загальна сума виплат за договором не може перевищити страхову суму.

Однак у договорі довгострокового змішаного страхування життя поточні виплати не впливають на суми виплат при закінченні дії договору страхування.

У міжнародній практиці для договорів страхування життя характерна *конверсія* – переведення полісу з одного виду страхування життя в інший.

8.9.2. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЗДСС) в Україні

ЗДСС – це система прав, обов'язків та гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом,

за рахунок фінансових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків та інших джерел.

До видів ЗДСС в Україні належать:

1. Пенсійне страхування.
 2. Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням.
 3. Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили постійну втрату працездатності.
 4. Страхування на випадок безробіття.
 5. Медичне страхування.
 6. Інші визначені законодавством.
- Страховиками тут є цільові фонди з відповідного виду страхування. Застрахованими – фізичні особи, на користь яких здійснюється ЗДСС. Страхувальниками є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачене законом із ЗДСС.

8.9.3. Медичне страхування

Моделі фінансування медичного страхування:

- за рахунок приватного сектора;
- за рахунок держави;
- одночасно за рахунок державного і приватного сектора.

Медичне страхування - це вид страхування, при якому відбувається страховий захист здоров'я і працездатності людини. Страховим випадком тут є будь-яке звернення до лікаря.

Особливостями медичного страхування є:

1. Необхідність медичного обстеження застрахованого.
2. Не можуть бути застраховані особи, хворі на онкологічні хвороби, складні психічно-неврологічні захворювання, венеричні, СНІД, діабет.
3. Страхові відшкодування виплачуються не застрахованій особі, а медичній установі у вигляді оплати виставлених рахунків за надані послуги.
4. Тарифні ставки залежать від стану здоров'я, вартості медичних послуг, віку, професії тощо.

В Україні виділяють два види добровільного медичного страхування:

1. Медичне страхування – тобто безперервне страхування здоров'я.
2. Страхування на випадок конкретної хвороби.

8.9.4. Страхування від нещасних випадків

Страховальники можуть укласти договори страхування від нещасних випадків себе або третіх осіб. Це може відбуватися в обов'язковій та добровільній формах.

При добровільному страхуванні від нещасних випадків застрахованими особами можуть бути громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, у віці від 16 років до 69 років. На день закінчення строку страхування вік застрахованого не повинен перевищувати 70 років.

Договір страхування від нещасного випадку укладають на ту страхову суму, яку встановлюють шляхом домовленості між страховиком і страховальником.

Під нещасним випадком розуміють раптову, незалежну від волі застрахованого подію, що зумовила розлад здоров'я або смерть застрахованої особи.

Страховими випадками є:

1. Тимчасова втрата застрахованим загальної працездатності внаслідок нещасного випадку;
2. Постійна втрата застрахованим загальної працездатності внаслідок нещасного випадку;
3. Смерть застрахованого, яка настала внаслідок нещасного випадку.

Тарифні ставки при добровільному страхуванні від нещасних випадків залежать від віку застрахованої особи, її статі, професії, хобі, стану здоров'я, місця проживання.

Загальна сума виплат страхової суми по одному чи декількох страхових випадках, які виникли в період дії страхування, не може перевищувати страхової суми по даному договору страхування, якщо інше не обумовлено договором страхування.

При настанні страхового випадку розмір виплат визначають так:

У випадку тимчасової втрати працездатності застрахованому за кожну добу лікування проводять виплату частини страхової суми в розмірі 0,3% від страхової суми по договору страхування, але не більше 50% страхової суми по договору страхування;

У випадку встановлення застрахованому інвалідності:

I групи — 90% від страхової суми за договором страхування;

II групи — 75% від страхової суми за договором страхування;

III групи — 50% від страхової суми за договором страхування;

Серед обов'язкових видів страхування від нещасних випадків найбільш поширені страхування від нещасних випадків на транспорті; страхування спортсменів вищих категорій; страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та

державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб.

8.9.5. Змішане страхування життя

Батьківщиною страхування життя вважають Англію, де в 1699 році вперше з'явилася професійна організація, що займалася страхуванням життя вдів, яка перетворилась у страхову компанію і стала родоначальником історії особистого страхування.

Змішане страхування життя поєднує страхування на випадок дожиття до певного віку, страхування на випадок смерті і страхування від нещасного випадку, що призвів до постійної втрати працездатності. Тобто, виплата страхової суми повинна бути здійснена за будь-яких обставин.

Це довгостроковий вид страхування, термін дії якого 5 років і більше.

Страхова сума визначається при домовленості між страховиком і страхувальником.

Тарифні ставки залежать від віку людини, її статі, професії, звичок, у деяких випадках і стану здоров'я.

При достроковому розірванні договору страхувальник отримує викупну суму, розмір якої залежить від величини сплачених страхових внесків, строку дії договору та норми дохідності. Здебільшого право страхувальника на отримання викупної суми реалізується через певний час після набуття сили страховим договором, за винятком договорів, згідно з якими страховий внесок сплачується одноразово.

Крім змішаного страхування життя, до довгострокових видів страхування життя відносять страхування дітей до повноліття, пенсійне страхування, unit-linked (страхування життя з інвестиційною складовою).

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Чим відрізняється страхування від нещасних випадків від медичного страхування і обов'язкового страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності?
2. Які види обов'язкового особистого страхування діють в Україні?
3. Від чого залежать тарифні ставки у видах страхування рівня життя громадян?
4. Що виступає об'єктом медичного страхування?
5. Які різновиди особистого страхування використовуються у сфері туризму?
6. Які дії повинен здійснити застрахований при настанні страхового випадку за кордоном?

8.10. МАЙНОВЕ СТРАХУВАННЯ

- 8.10.1. Загальні принципи та види майнового страхування
- 8.10.2. Особливості страхування в сільському господарстві
- 8.10.3. Страхування наземного транспорту
- 8.10.4. Страхування домашнього майна громадян
- 8.10.5. Особливості видів страхування ризиків

8.10.1. Загальні принципи та види майнового страхування

Майнове страхування – це галузь страхування, де об'єктом страхового захисту виступає майно та майнові інтереси, пов'язані з володінням, користуванням та правами володіння, а також ризики в діяльності страхувальника, що впливають на його фінансовий і майновий стан.

Об'єктом страхування можуть бути основні та оборотні засоби, незавершене виробництво, колекції, антикваріат, інвестиції, ризики недоотримання прибутку тощо.

Не підлягає страхуванню майно в аварійному стані. Є обмеження і за конкретними видами майнового страхування.

Особливості видів майнового страхування:

- необхідність проведення страхової оцінки майна;
- термін дії страхування складає до 1 року;
- тарифні ставки залежать від імовірності настання страхового випадку, що зумовлене станом об'єкта страхування, умовами його зберігання, віку тощо;
- установлення у договорі території страхового покриття, якою є адреса розташування застрахованого об'єкта;
- установлення франшизи;
- про настання страхового випадку необхідно повідомити одразу після його виявлення;
- право регресного позову.

8.10.2. Особливості страхування в сільському господарстві

Страхування в сільському господарстві має свою специфіку в рослинництві і тваринництві.

Страхування в рослинництві пов'язане з ризиком неотримання або недоотримання врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень сільськогосподарськими підприємствами усіх форм власності.

Тарифні ставки залежать від сорту (виду) культур, природно-кліматичних умов регіону, страхового ризику, іміджу страхувальника.

Розмір збитків визначається з урахуванням площі посівів (посадки), що постраждали; ринкових або державних закупівельних цін; вартості пересіву (досіву) культур.

Страховання тварин здійснюється на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою тварин унаслідок інфекційних хвороб, пожежі, вибуху, урагану, блискавки, дії електричного струму, сонячного або теплового удару, землетрусу, повені, обвалу, бурі, бурану, граду, замерзання, задушення, отруєння травами або речовинами, укусу змії або отруйних комах, утоплення, падіння в ущелину, потрапляння під транспортні засоби та інших травматичних ушкоджень.

Тарифні ставки залежать від віку тварини, породи, виду, умов перебування.

Договором страхування тварин може встановлюватися ліміт відповідальності страховика.

8.10.3. Страхування наземного транспорту

При страхуванні наземного транспорту об'єктом страхування виступають усі механізовані транспортні засоби та причепа, а також залізничні транспортні засоби.

Випадки: крадіжка, протиправні дії третіх осіб, стихійні лиха, ДТП, вибух чи самозагорання.

Тарифна ставка залежить від віку транспортного засобу, марки, об'єму двигуна, умов зберігання, досвіду водія.

Страхова сума визначається в межах страхової оцінки транспортного засобу.

Страхове відшкодування залежить від суми страхових збитків та умов договору.

Страховання транспортного засобу від усіх ризиків, які безпосередньо пов'язані із авто, називається авто-каско.

Із залізничного транспорту страхуванню підлягають: тяговий рухомий склад (локомотиви, дизель-поїзди, автодрезини) та вагони (пасажирські, поштові, вантажні). Мінімальна страхова сума не може бути нижче 40% вартості одиниці залізничного транспорту, а максимальна – не більше страхової справжньої вартості застрахованої одиниці.

8.10.4. Страхування домашнього майна громадян

Об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані зі збитками, що виникли внаслідок страхового випадку з майном, що належить громадянам.

За договором страхування домашнього майна може бути застраховане:

- усе домашнє майно, що є в даному господарстві;
- окремі групи речей або всі речі домашнього майна в даному господарстві, які розподіляються на групи відповідно з поданою заявою.

При страхуванні домашнього майна страховий захист не поширюється на документи, цінні папери, грошові знаки, рукописи, слайди та фотознімки, вироби з дорогоцінних металів, коштовних, напівкоштовних каменів, колекції, картини, унікальні та антикварні речі, елементи оздоблення та обладнання квартири, запасні частини, деталі та приладдя до транспортних засобів, аудіо- та відеосистеми, телевізори, супутникові антени та схожі до них системи.

Колекції, картини, унікальні й антикварні предмети приймають на страхування за спеціальним договором у розмірі їх повної вартості, вказаної у відповідному документі компетентної організації.

Страхування майна (на вибір страхувальника) проводять на випадок знищення або пошкодження його внаслідок:

- вогневих ризиків пожежі, удару блискавки, вибуху газу, який використовується для побутових потреб;
- стихійних лих: землетрусу, зсуву, обвалу, бурі, урагану, паводку, граду, зливи, осідання ґрунту, виверження вулкану, дії підземного вогню, камінепаду, смерчу, цунамі, затоплення, незвичайних для даної місцевості довготривалих дощів і сильного снігопаду та інших стихійних лих;
- знищення або пошкодження внаслідок раптової аварії опалювальної, водопровідної та каналізаційної системи;
- крадіжки майна і знищення його або пошкодження, пов'язаного з крадіжкою або спробою крадіжки.

Майно вважають застрахованим на території України за постійним місцем проживання страхувальника у всіх житлових і підсобних приміщеннях за адресою, вказаною у страховому полісі.

Договори укладаються терміном на один рік або інший строк за згодою сторін.

4.10.5. Особливості видів страхування ризиків

Страхування ризиків – це підгалузь майнового страхування, в якому об'єктом виступають ризики в діяльності страхувальників, які впливають на їхній фінансовий та майновий стан. Страхування підприємницьких ризиків поділяють на:

- страхування комерційних ризиків, пов'язаних із перервами в технологічному процесі, господарській діяльності, з невиконанням договірних зобов'язань; страхування монтажних ризиків тощо;

- страхування фінансових ризиків – страхування ризиків неповернення кредиту, страхування інвестицій, біржових ризиків, валютних ризиків, тощо.

Страхування комерційних ризиків полягає у відшкодуванні можливих втрат у разі, коли через певний період застраховані операції не дадуть очікуваної віддачі. Страхове відшкодування в такому разі встановлюють як різницю між страховою сумою й одержаним результатом від комерційної операції.

Тарифні ставки зі страхування комерційних ризиків визначаються з урахуванням багатьох чинників, зокрема:

- рівня стабільності ринкових відносин і прогнозу перспектив їхньої динаміки;

- особливостей діяльності, співпраці з постачальниками, виробничого процесу, розмірів страхувальника тощо;

- строку страхування;

- виду діяльності тощо.

Обсяг відповідальності за договором страхування від перерв у виробництві ширший, ніж у страхуванні майна від вогню. Об'єктом страхування є фінансові втрати від перерви у виробництві (внаслідок матеріальних збитків від страхової події зі застрахованим майном страхувальника), які охоплюють:

- поточні витрати страхувальника із продовження господарської діяльності в період вимушеної перерви у виробництві;

- втрати прибутку від вимушеної перерви у виробництві;

- додаткові витрати на ліквідацію наслідків страхового випадку.

У договорах страхування збитків на випадок простою встановлюють певну межу, починаючи з якої виникає відповідальність страховика.

До страхування фінансових ризиків відносять:

- страхування недоотримання (втрат) прибутку (доходу);

- страхування на випадок зниження обумовленого рівня рентабельності;

- страхування ризику засновника;

- страхування ризику неповернення кредитів;

- страхування інвестицій;

- страхування валютних ризиків.

Страхування фінансових, як і комерційних ризиків передбачає наявність у страхувальника дозволу, ліцензії чи патенту на ведення відповідної діяльності; обов'язок страхувальника інформувати страхову компанію про передбачувані операції, очікувані витрати і доходи, інші обставини, що дозволяють страховикові оцінити ступінь ризику.

Тарифні ставки зі страхування фінансових ризиків визначають з урахуванням рівня стабільності ринкових економічних відносин, перспектив їх динаміки, строку страхування, виду діяльності страхувальника тощо.

Страховиками та міжнародними фінансовими організаціями розроблені спеціальні карти інвестиційних ризиків країн.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Що є об'єктом страхування за договором майнового страхування?
2. У чому полягає суть страхування від вогневих ризиків?
3. Дайте визначення поняттю комплексного або комбінованого страхування.
4. У чому відмінність між поняттями «страхове відшкодування» та «школа в разі настання страхового випадку»?
5. За яких умов може бути застрахованим особливо цінне домашнє майно?
6. Дайте характеристику новітніх видів страхування ризиків.
7. На Вашу думку, чи доцільно відносити види страхування ризиків до галузі майнового страхування?

8.11. СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

- 8.11.1. Загальні принципи страхування відповідальності
- 8.11.2. Страхування депозитів
- 8.11.3. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів
- 8.11.4. Страхування професійної відповідальності

8.11.1. Загальні принципи страхування відповідальності

Страхування відповідальності – це галузь страхування, де об'єктом страхового захисту виступає відповідальність страхувальника перед третіми особами за шкоду, завдану в результаті якої-небудь діяльності чи бездіяльності.

Метою страхування відповідальності є захист майнових інтересів, з одного боку, постраждалих осіб, а з іншого – можливих винуватців шкоди.

Види відповідальності:

- 1) підлягають страхуванню: матеріальна, цивільна, адміністративна;
- 2) не підлягає страхуванню: кримінальна.

Розрізняють два типи договорів страхування відповідальності. Якщо період між можливою необережністю страхувальника та фактом шкоди незначний, то договір укладається на основі принципу «прояву». Якщо такий період може бути надто тривалим, то доцільніше укласти договір на основі «заявлених позовів».

До галузі страхування відповідальності належать: страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів; страхування професійної відповідальності; страхування відповідальності позичальника за неповернення кредиту; екологічне страхування; страхування відповідальності товаровиробника тощо.

8.11.2. Страхування депозитів

При страхуванні депозитів об'єктом страхування є відповідальність банку перед вкладниками з виплати суми вкладу і відсотків по ньому.

Страхова сума за договором страхування дорівнює сумі вкладу страхувальника на момент настання страхового випадку.

Тарифна ставка залежить від фінансового стану банку, економічної кон'юнктури і розміру вкладу.

Інколи банк може застрахувати усі відкриті у ньому вклади, тоді сума договору зазначена згідно з балансом банку.

Поліс видається кожному вкладнику або один для банку.

8.11.3. Страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів

При страхуванні цивільної відповідальності власників транспортних засобів страховик бере на себе зобов'язання відшкодувати майновий збиток третім особам з числа учасників дорожнього руху, який виник у результаті експлуатації транспортного засобу.

Страхувальниками тут виступають юридичні або фізичні особи-власники транспортних засобів, або такі, що їх експлуатують.

Цей вид страхування можуть пропонувати лише ті страховики, які мають відповідну ліцензію і є учасниками МТСБУ.

Система міжнародних угод про обов'язкове страхування цивільної відповідальності автовласників називається «Зелена картка».

Об'єктом є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з відшкодуванням особою, цивільно-правова відповідальність якої застрахована, шкоди, заподіяної життю, здоров'ю, майну потерпілих внаслідок експлуатації забезпеченого транспортного засобу.

Страховим випадком є дорожньо-транспортна пригода, що сталася за участю забезпеченого транспортного засобу, внаслідок якої настає цивільно-правова відповідальність особи, відповідальність якої застрахована, за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю та/або майну потерпілого.

Розмір страхового платежу (внеску, премії) встановлюється страховиком самостійно шляхом добутку розміру базового страхового

платежу та значень відповідних коригуючих коефіцієнтів. Страховику забороняється встановлювати або пропонувати встановити розмір страхового платежу, розрахований в інший спосіб.

Розмір базового страхового платежу, перелік, значення коригуючих коефіцієнтів та порядок їх застосування затверджуються Уповноваженим органом за поданням МТСБУ. Для договорів міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів Кабінет Міністрів України встановлює максимальні розміри страхових платежів, у межах яких МТСБУ встановлює обов'язкові для своїх повних членів єдині розміри страхових платежів за такими договорами.

Для заохочення безаварійної експлуатації транспортних засобів, при укладанні договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності більше ніж на півроку, страховики мають право застосовувати коригуючий коефіцієнт залежно від наявності чи відсутності страхових випадків з вини осіб, відповідальність яких застрахована, в період дії попередніх договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності (бонус-малус), який розраховується кожним із страховиків з урахуванням положень законодавства.

При укладанні договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності вперше страхувальнику присвоюється клас 3.

Укладаються такі види договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності:

- внутрішній договір обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності;
- договір міжнародного обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності.

Розмір франшизи при укладанні договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності не може перевищувати 2 % від страхової суми.

Учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності та особи з інвалідністю внаслідок війни, що визначені законодавством, особи з інвалідністю I групи, які особисто керують належними їм транспортними засобами, а також особи, що керують транспортним засобом, належним особі з інвалідністю I групи, у її присутності, звільняються від обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності на території України.

Відшкодування збитків від дорожньо-транспортної пригоди, винуватцями якої є зазначені особи, проводить МТСБУ у порядку, визначеному законодавством.

8.11.4. Страхування професійної відповідальності

При страхуванні професійної відповідальності об'єктом страхування є майнові інтереси страхувальника, пов'язані з відповідальністю за шкоду, нанесену третім особам у результаті помилки або упущення, здійснених при виконанні професійних обов'язків.

Страхувальниками є фізичні особи, які здійснюють приватну професійну діяльність. Тарифні ставки залежать від професії, досвіду роботи, стажу, величини і кількості попередніх позовів, штрафів.

Факт настання страхового випадку визнається після вступу в дію рішення суду або при досудовому урегулюванні претензій за наявності безспірних доказів нанесення шкоди.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. У чому полягає зміст страхування відповідальності?
2. Назвіть суб'єкти й об'єкти договору обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів.
3. Яка мета створення Моторного (транспортного) страхового бюро України?
4. Що являє собою Міжнародна система автострахування «Зелена картка»?
5. Які особливості об'єктів страхування при укладанні договору професійної відповідальності?
6. У чому полягає необхідність запровадження страхування відповідальності виробника за якість продукції (робіт, послуг)?

8.12. ПЕРЕСТРАХУВАННЯ ТА СПІВСТРАХУВАННЯ

8.12.1. Необхідність перестрахування, його суть і функції

8.12.2. Методи перестрахування

8.12.3. Види договорів перестрахування

8.12.4. Співстрахування: суть і механізм дії

8.12.1. Необхідність перестрахування, його суть і функції

Перестрахування – це система економічних відносин, при яких страховик, беручи до страхування ризику, частину відповідальності по них передає на певних умовах іншим страховикам з метою створення збалансованого портфеля страхування, забезпечення фінансової стійкості страхової операції (рис. 8.2.).

Перестрахування – це страхування ризику, взятого на себе страховиком (Німецький торговий статут).

Найважливішою функцією перестрахування є вторинний розподіл ризику, в результаті чого досягається подрібнення ризиків, розподіл відповідальності серед великої кількості страхових компаній як на внутрішньому, так і зовнішньому страхових ринках.

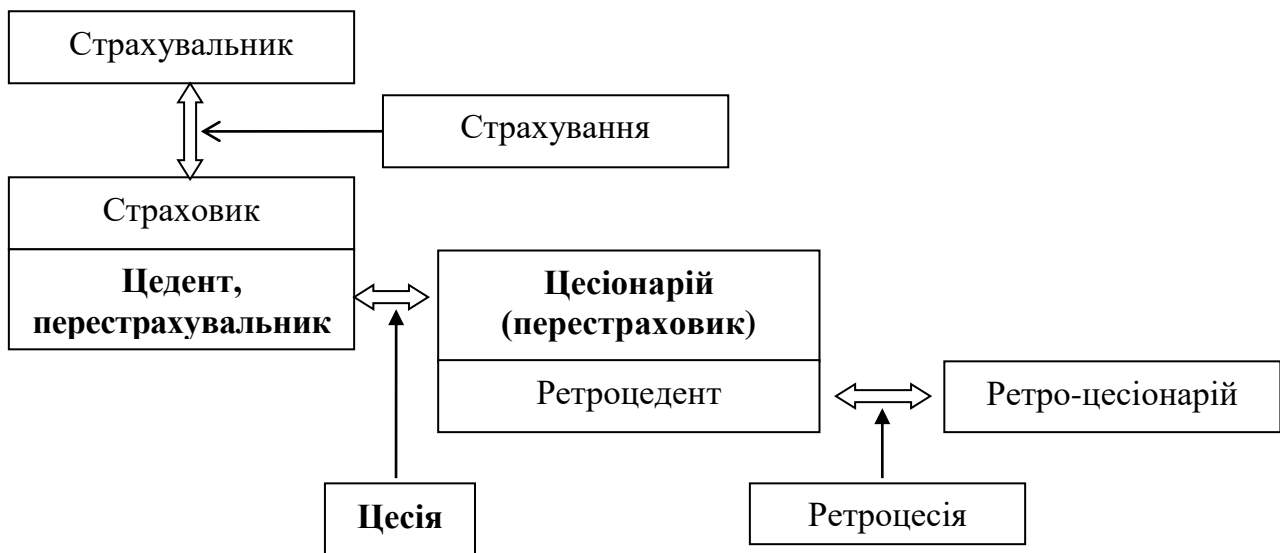

Рис. 8.2. Взаємозв'язки між учасниками цесії та ретроцесії

8.12.2. Методи перестраховування

За методом передачі ризику операції перестраховування поділяються на:

- 1) факультативні;
- 2) облігаторні (договірні);
- 3) факультативно-облігаторні; облігаторно-факультативні (змішані).

При *факультативному методі перестраховування* кожен ризик розглядається окремо і може перестраховуватися повністю або частково.

Договір факультативного перестраховування – це індивідуальна угода, що стосується одного ризику.

Цесіонарій і цедент вільні у виборі умов і розмірів передачі (взяття) ризиків у перестраховування.

Попередньою умовою для укладання договору в перестраховуванні на факультативній основі є *сліп* - документ-пропозиція, що пересилається перестраховикам цедентом і містить основні характеристики ризику. Сліп містить таку інформацію: найменування та адресу страховальника; тип договору; об'єкт страхування; страхову суму; ставку премії; власне утримання тощо.

Отримуючи сліп, перестраховик може прийняти пропозицію або відмовитися від неї, звернутися до страховика за додатковою інформацією щодо ризику. Якщо перестраховик погоджується прийняти ризик, він указує у сліпі частку, яку зможе взяти на свою відповідальність.

Переваги факультативного договору:

- можливість вибору для компанії-цедента якомога сприятливіших умов перестраховування (розміщення ризику в кількох перестраховальних компаніях, вибір оптимальних пропозицій);

- використання цедентом перестраховання в тих випадках, коли відповідальність справді може зашкодити фінансовій стійкості страховика або коли він має розширити свою діяльність у сфері несприятливих для нього страхувань.

Недоліками методу є:

- ситуація, коли на момент настання страхового випадку ризик ще не перестрахований, або перестрахований частково;
- великі витрати з оформлення факультативного перестраховання, особливо в разі неодноразової факультативної пропозиції;
- вивчення кожного ризику і часте проведення перестраховань дає певну інформацію конкурентам про андеррайтерську політику компанії-цедента;
- неможливість автоматичного поновлення факультативного покриття

Облігаторне перестраховання передбачає обов'язкову передачу перестраховальником раніше узгодженої частки ризику за всіма покриттями. Перестраховик також обов'язково має приймати ці частки ризиків згідно з умовами договору. У договорі облігаторного перестраховання обов'язково визначаються ліміти відповідальності, перестраховальна комісія, обмеження щодо покриття.

Перестраховання на облігаторній основі має універсальний характер, тобто використовується в усіх видах страхування, діє на всіх страхових ринках світу.

Переваги облігаторного перестраховання:

- дає можливість збільшити обсяги страхових операцій;
- забезпечує рівномірний розподіл ризиків;
- автоматичне перестраховання ризиків, що потребує значно менших витрат, пов'язаних з обробкою;
- дозволяє розвивати довгострокові відносини між сторонами;

В облігаторному перестрахованні перестраховальник має систематично висилати перестраховику перелік ризиків, що підлягають перестрахованню. Такий перелік у перестрахованні називають бордеро. Коли діють облігаторні договори перестраховання, бордеро премій і бордеро збитків складаються регулярно.

Основний недолік облігаторного перестраховання: коли ризик, що підлягає перестрахованню, не підпадає під умови облігаторного договору або страхова сума за ризиком перевищує ліміт відповідальності за договором, тоді може виникнути потреба в додатковому договорі факультативного перестраховання.

При *факультативно-облігаторному перестрахованні* факультативність передбачається для страховика (цедента), а облігаторність - для

перестраховика. Цедент передає чи залишає в себе ризики або їх частину. Перестраховик, згідно з таким методом перестрашування, зобов'язаний прийняти обумовлені договором ризики.

Даний метод використовується лише при довготривалій співпраці і повній взаємодовірі страхових компаній.

8.12.3. Види договорів перестрашування

Перерозподіл ризику в операціях перестрашування відбувається за двома формами:

- пропорційною: квотні договори і договори ексцедента суми;
- непропорційною: договори ексцедента збитку і договори ексцедента збитковості.

Квотний перестрашувальний договір передбачає передачу цесіонарію премії та збитків в однаковій пропорції в межах певного ліміту прийняття ризиків. Договір ексцедентного перестрашування ґрунтується на тому, що перестраховик бере на себе зобов'язання відповідати за полісами, які покривають суми, що перевищують ліміти власної участі страховика в покритті ризику. В договорі передбачається кількість лімітів, які можуть бути передані перестрашувальнику. Максимум власної участі страховика в покритті ризику називається ексцедентом. Перевищення цього ліміту передається в перестрашування. Максимальна участь перестрашувальника у покритті ризику визначається кратністю власної участі цедента.

При пропорційних договорах страхові інтереси цедента та цесіонарія збігаються. При непропорційних - цедент може домагатися певних результатів, а перестраховик – зазнати збитків. Здебільшого ці договори діють у зв'язку з подіями, а не ризиками, їхня мета – захист цедента від:

- великих збитків;
- суміщення збитків;
- подій катастрофічного характеру (землетрус, ураган і т. ін.).

За цих умов перестраховик бере на себе суму збитку, яка перевищує власне утримання (або пріоритет) цедента в межах визначеної суми (ліміт перестрашувального покриття за договором).

Пріоритет - власна участь цедента в покритті збитків.

Ліміт перестрашувального покриття - це максимальна межа відповідальності перестраховика за наслідки одного ризику.

Системи перестрашування та розміри власного утримання залежать від галузі страхування. Перестрашування на основі ексцедента сум доцільне для страхування від пожежі і поєднується з покриттям на базі ексцедента збитку в тому разі, якщо пожежа збігається з подіями катастрофічного характеру. При страхуванні автомобілів та цивільної

відповідальності перестраховування здійснюється на основі ексцедента збитку.

8.12.4. Співстрахування: суть і механізм дії

Співстрахування – це страхування, при якому два або більше страховики беруть участь визначеними частками у страхуванні одного і того ж ризику, видаючи спільні та окремі поліси, кожний на страхову суму у своїй частці.

Інколи, за договором співстрахування, страховики можуть вимагати страхування об'єкта не у повному обсязі. Тоді страхувальник виступає у ролі співстраховика і несе ризик по незастрахованій частині.

Довготривала співпраця страховиків із певного виду страхування носить назву страховий союз. *Страховий пул* – добровільне об'єднання декількох страховиків, що створюється шляхом укладення угоди між ними для спільного страхування великих ризиків з метою забезпечення фінансової стійкості страхових операцій на основі солідарної відповідальності учасників угоди за виконання зобов'язань за договорами страхування, укладеними від імені страхового пулу.

Договори страхування від імені учасників страхового пулу укладаються за єдиними умовами та страхових тарифів у межах максимального обсягу відповідальності за окремим договором страхування. В договорі вказується перелік страховиків-учасників пулу і частка кожного з них у прийнятому на страхування, обсяг відповідальності, а також страховик, до якого страхувальник (вигодонабувач) може звернутися за страховою виплатою. Якщо обсяг зобов'язань за договором страхування, перевищує максимальний обсяг відповідальності, передбачений угодою про страховий пул, то договір не укладається або частину відповідальності передається в перестраховування.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. З'ясуйте фактори, які впливають на ліміт власного утримання.
2. Чим відрізняється активне перестраховування від пасивного?
3. Чим відрізняється квотний договір перестраховування від ексцедентного?
4. Який метод перестраховування більш вигідний перестраховикові?
5. Опишіть, у якому випадку укладається договір співстрахування.
6. Як розподіляється відповідальність між страховиками при укладанні договору співстрахування?

8.13. СТРАХУВАННЯ В РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

8.13.1. Страхові ринки США та Японії

8.13.2. Особливості ведення страхової справи у Франції та Великій Британії

8.13.3. Страховий ринок України: стан і особливості функціонування

8.13.4. Особливості ісламського страхування

8.13.1. Страхові ринки США та Японії

Рівень розвитку страхування в США найвищий. Особливого розвитку набуло особисте страхування, зокрема – страхування життя (а саме страхування-вклад і страхування на випадок смерті), страхування пенсій, страхування від хвороб і нещасних випадків. На другому місці – страхування ризиків фінансово-кредитної сфери.

Ринок страхування життя Сполучених Штатів Америки найбільший у світі. На його частку припадає понад 20% світового обсягу страхових платежів. Ця галузь є невід’ємною частиною економіки усіх 50 штатів США й округу Колумбія. Інвестиції компаній позитивно впливають на стимулювання розвитку національної економіки, а американці та їх сім’ї завдяки продуктам страхування отримують фінансову стабільність, оскільки виплати є основою фінансової безпеки для жителів у кожному штаті.

Страхові компанії за організаційною формою поділяються на акціонерні товариства (більшість) і товариства взаємного страхування.

Характерною особливістю страхового ринку США є участь у процесі страхування великої кількості страхових посередників – агентів, консультантів, брокерів.

У кожному штаті існує власний набір вимог щодо ліцензування компаній і агентів, правил продажу продуктів, іспитів щодо ринкової поведінки, а також законів і правил для забезпечення платоспроможності і захисту споживачів. Для ведення бізнесу у кількох штатах страховик повинен подати заявку й отримати ліцензії від кожного штату для створення відповідного місцевого представництва. Дослідження LIMRA International свідчить, що більшість американських сімей покладаються на страхування життя, щоб забезпечити собі економічний захист: 70% населення у 2010 р. мали хоча б один вид поліса страхування життя.

Страховий ринок Японії є другим за величиною національним ринком в світі (після США), на який припадає трохи більше третини загальносвітових страхових премій.

Страховий ринок Японії має ряд особливостей:

1. Домінування компаній зі страхування життя. Причина цього полягає у відсутності в Японії протягом довгого часу системи соціального страхування та забезпечення

2. Основними страховими посередниками виступають страхові агенти і поштові відділення.

3. Активна участь страховиків у зовнішньоекономічних зв'язках країни, найбільші з них виступають як міжнародні інвестори та кредитори.

Японський ринок перестраховування відіграє важливу роль для Японії, яка відноситься до країн з підвищеною вірогідністю настання страхового випадку.

Найбільша і єдина Японська перестраховальна компанія загального профілю «*The Toa Fire & Marine Reinsurance Company, Ltd.*» була створена в 1940 році. До цього часу перестраховальне покриття японські компанії отримували в *Lloyd's of London* і в інших європейських перестраховальних компаніях.

8.13.2. Особливості ведення страхової справи у Франції та Великій Британії

Страховий ринок **Великобританії** – один із найбільших у світі. Майже одна десята усіх страхових премій у світі надходять на рахунки британських страховиків.

В Управлінні з фінансового регулювання та нагляду Великої Британії зареєстровано 1118 компаній. За даними Асоціації британських страховиків у страховому бізнесі країни зайнято 332 тис. осіб, що становить третину від загальної кількості працівників сфери фінансових послуг.

Частка страхової індустрії у закордонному прибутку складає 8 мільярдів фунтів стерлінгів.

20% інвестицій на ринку акцій належать страховим компаніям.

Щодня виплачується 225 мільйонів фунтів стерлінгів у формі пенсійних виплат і виплат, пов'язаних зі страхуванням життя; 41 мільйонів фунтів стерлінгів – по інших загальних страхових виплатах.

822 страхові компанії уповноважені Урядом Великобританії або іншим представником Європейської Економічної Зони надавати страхові послуги на території Об'єднаного Королівства.

Близько 600 з них мають право займатися лише загальними видами страхування (страхування засобів автотранспорту, комерційне страхування та ін.), 165 компаній уповноважені проводити страхові операції з довготривалого страхування (страхування життя та пенсійне страхування).

85% ринку зі страхування засобів автотранспорту належать 10 найбільшим страховим компаніям, що займаються відповідним видом страхування. 81% ринку зі страхування майна також контролюється 10 найбільшими компаніями. Що стосується ринку з довготривалого страхування, то тут спостерігається інша ситуація. 10 найбільших компаній контролюють лише 61% ринку.

Найвідомішою страховою корпорацією є Ллойд, яка на сьогодні функціонує як ринок, що дає можливість андеррайтерам зустрітись із брокерами, які діють від імені клієнтів.

Друга після Великобританії в ЄС за обсягом страхових премій **Франція**. Характерні риси страхового ринку Франції:

- 1) злиття страхового і банківського капіталів;
- 2) висока конкуренція, єдиного лідера немає;
- 3) велика кількість посередників (брокери, генеральні агенти, агенти-службовці страхових компаній). Особливий посередник Курт – страховий брокер, що представляє і захищає інтереси клієнтів перед страховою компанією; допомагає вирішити проблеми, що виникають з договором страхування; офіційно уповноважений на переговори зі страховою компанією від імені страхувальника; отримує комісійну винагороду в результаті виконання своїх обов'язків.

- 4) усі законодавчі акти щодо страхування згруповані у Страховий кодекс;

- 5) страховики за організаційною формою поділяються на національні каси взаємодопомоги, страхові товариства взаємодопомоги, акціонерні товариства.

8.13.3. Страховий ринок України: стан і особливості функціонування

Страховий ринок України знаходиться на стадії розбудови.

Переважаюча організаційна форма страховиків - акціонерні товариства. На ринку діють об'єднання страховиків і посередників: ЛСОУ, Українська Федерація страхування, Федерація страхових посередників України, Асоціація аджастерів і сюрвейєрів України, МТСБ тощо.

Частка страхових премій у ВВП України варіює в межах 2%.

Якщо аналізувати середньоєвропейські показники, то співвідношення премій зі страхування життя і премій з інших видів страхування є майже рівним, в межах 49-50%. В Україні ситуація протилежна: відзначається суттєве переважання надходжень страхових премій за загально-ризиковими видами страхування.

Страховання життя займає в межах 1% загальної суми зібраних страхових внесків.

Наглядає за страховиками Національна комісія, яка здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Кількість страхових компаній станом на 31.12.2018 становила 281, з яких 30 страховиків зі страхування життя та 281 СК, що здійснювали види страхування, інші, ніж страхування життя. Більшість страховиків, які діють на українському ринку, є страховими компаніями з іноземним капіталом більше 10%. Найбільшу частку в загальній сумі іноземного капіталу становить капітал з Великої Британії, Північної Ірландії, США, Польщі, Кіпру, Нідерландів, Росії, Австрії.

Та, незважаючи на значну кількість компаній, фактично на страховому ринку основну частку валових страхових премій – 97,9% – акумулюють 100 страховиків «non-Life» (39,8% всіх компаній «non-Life») та 96,9% – 10 страховиків «Life» (33,3% всіх страховиків «Life»).

Капіталізація більшості вітчизняних страхових компаній є низькою, для багатьох із них проблемним є прийняття на страхування великих та рідкісних ризиків навіть на умовах перестрахування.

Частка зайнятих загалом у фінансовому та страховому секторі становить близько 1,5% зайнятого населення України.

8.13.4. Особливості ісламського страхування

Такафул, або ісламське страхування засноване на особливому механізмі розподілу прибутків і збитків, який відповідає принципам шаріату, а тому задовольняє потреби мусульманського світу. У перекладі з арабської «*такафул*» - взаємне надання гарантії один одному.

Сьогодні у світі функціонує близько 60 операторів такафулу. Ширше послуги ісламського страхування представлені в Малайзії і арабських країнах. Також ним охоплені Китай, Індія, Індонезія, Шрі-Ланка та багато інших. Такафул-бізнес існує у США й Австралії. Виявляють цікавість до даного виду страхування Південна Африка і республіки колишнього СРСР.

Учасники договору ісламського страхування сплачують свої внески компанії як подарунок, з умовою, що та поверне їм гроші при настанні страхового випадку. Інша частина сплачених внесків спрямовується до спеціального накопичувального фонду, звідки страхувальникам виплачується регулярний дохід незалежно від настання страхового випадку.

Дані відносини ґрунтуються, як правило, на тому, що страхувальник і такафул-компанія виступають як рівноправні партнери. Страхувальник бере участь у даному «спільному підприємстві» своїм капіталом, а компанія виступає в ролі керуючого, вкладаючи свою працю, знання та досвід.

В основу концепції ісламського страхування закладені наступні положення.

У такафул відсутня надлишкова невизначеність - за рахунок того, що частина внесків, яка виплачується кожним учасником, розглядається як дарунок або добровільне пожертвування і спрямовується до спеціального фонду, з якого при настанні страхового випадку надається компенсація. Крім виплати, необхідної для покриття збитків суми, учасник може розраховувати на дохід від іншої частини внесків (на основі системи розподілу прибутку і збитків) незалежно від настання страхового випадку. Оператор також, згідно з умовами договору, знає свою частку в прибутку, обговорювану заздалегідь. Розмір отриманого доходу залежить суто від проведених компанією операцій і не є фіксованим відсотком, що не залежить від реально отриманого прибутку.

Сплачені внески (або їх частину) можуть використовуватися тільки в операціях, не заборонених шаріатом. Будь-яка операція такафул-компанії може бути визнана нікчемною, якщо в ній містяться елементи, заборонені ісламом. В установчих документах практично будь-якої такафул-компанії міститься положення про обов'язкову відповідність інвестиційної діяльності компанії принципам шаріату.

Основна мета ісламського страхування полягає в забезпеченні гарантією ризиків учасників. Сторони договору ісламського страхування можуть виступати як у ролі тих, хто надає гарантію, так і тих, кому надається гарантія.

Такафул також поділяють на два різновиди:

1. Загальний, практично аналогічний комерційному майновому страхуванню
2. Сімейний, що охоплює особисте страхування

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Що визначає розвиток ринку страхування в різних країнах світу?
2. З'ясуйте особливості, характерні для страхового ринку Японії.
3. Які методи реалізації страхових послуг застосовують в США?
4. Розкрийте особливості формування страхових ринків країн Східної Європи.
5. Які особливості ведення страхової справи у Франції?
6. Поясніть, що вирізняє здійснення страхування в країнах Близького Сходу.

Рекомендовані джерела:

1. Бурбело О.М., Заєць О.М. Розслідування страхових випадків в Україні. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 262 с.
2. Внукова Н.М., Временко Л.В., Кондратенко Д.В. та ін. Страхування: теорія та практика: навч.-метод. посібник. Харків: Бурун Книга, 2004. 377 с.

3. Вовчак О.Д. Страхові послуги: навч. посібник. Львів: Компакт–ЛВ, 2005. 656 с.
4. Гаманкова О.О. Фінанси страхових організацій: навч. посібник. К.: КНЕУ, 2007. 328 с.
5. Гладчук О.М., Кучерівська С.С. Страхування: тестові завдання. Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 2014. – 140 с.
6. Говорушко Т.А. Страхові послуги : підручник. К.: ЦУЛ, 2011. 376 с.
7. Дема Д.І., Віленчук О.М., Дем'янюк І.В. Страхові послуги: навч. посібник. К.: Алерта, 2013. 524 с.
8. Добіжа Н.В. Страхування: навч. посібник. Тернопіль: Крок, 2011. 213 с.
9. Залетов А.Н., Пукала Р., Слюсаренко О.А., Цыганов А.А. Страховые рынки восточной Европы и СНГ. Справочное пособие из серии “Библиотека страхования” / рук. авт. кол. А.Н. Залетов. К.: Международная агенция “VeeZone”, 2004. 624 с.
10. Квач Я.П. Страхові послуги: навч. посібник. Одеса: УДУФМТ, 2012. 297 с.
11. Клапків М.С., Клапків Ю.М. Витоки національного страхового ринку України: навч. посібник. Тернопіль: Картбланш, 2003. 276 с.
12. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. URL: <http://www.nfp.gov.ua>.
13. Про страхування : закон України від 07.03.1996 № 86/96-ВР.
14. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 № 2664-III.
15. Рябенко Г.М., Сіренко Н.М., Кравченко А.С. Страхування: навч. посібник. Миколаїв: МНАУ, 2014. 399 с.
16. Страхування : підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. В.Д. Базилевич. К.: Знання, 2008. 1019 с.
17. Страхування : підручник / кер. авт. кол. і наук.ред. С.С. Осадець. К.: КНЕУ, 2006. 599 с.
18. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку : монографія. К.: КНЕУ, 2011. 296 с.

РОЗДІЛ 9. ІНВЕСТУВАННЯ

9.1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТУВАННЯ

9.1.1. Економічна суть інвестицій

9.1.2. Класифікація інвестицій за їх ознаками

9.1.3. Фактори, що впливають на обсяг здійснених інвестицій

9.1.1. Економічна суть інвестицій

Економічна природа інвестицій обумовлена закономірностями процесу розширеного відтворення та базується на використанні частки додаткового суспільного продукту для збільшення кількості та якості всіх елементів системи виробничих сил суспільства.

Інвестиції мають фінансове і економічне визначення. За фінансовим визначенням, *інвестиції* – це всі види активів (коштів), що вкладаються у господарську діяльність з метою отримання прибутку. Економічне визначення інвестицій можна сформулювати таким чином: інвестиції – це видатки на створення, розширення, реконструкцію та технічне переозброєння основного капіталу, а також на пов'язані з цим зміни оборотного капіталу, оскільки зміни у товарно-матеріальних запасах здебільшого залежать від руху видатків на основний капітал.

Інвестиції у відповідності до Закону України “Про інвестиційну діяльність” - всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якого утворюється прибуток (дохід), або досягається соціальний ефект.

Більшість визначень інвестицій мають спільні риси:

- інвестиції призначені для збільшення або підтримки у функціонуючому стані основного капіталу, тобто інвестиції - це процес витрачання коштів (фінансовий потік) із метою виробництва благ, а не для їх споживання в даний момент і в даному місці;

- інвестиції майже завжди означають значні фінансові витрати;

- віддача від інвестицій може бути отримана через певний час у майбутньому;

- при здійсненні інвестицій завжди існує елемент ризику та невизначеності;

- ті інвестиції, котрі розглядаються як капітальні вкладення, означають придбання устаткування, розширення виробничих потужностей, або будь-які інші витрати, які безпосередньо пов'язані зі збільшенням здатності інвестора досягати своїх стратегічних, або оперативних (тактичних) цілей.

Отже, з урахуванням вищевикладеного, і в подальшому ми будемо орієнтуватися на те, що сутнісною основою інвестиції залишається накопичений капітал у всіх його формах, який повинен забезпечити збереження або зростання вартості та принести позитивну величину доходу, або досягнення іншого ефекту (соціального, екологічного і т.ін.).

9.1.2. Класифікація інвестицій за їх ознаками

Існують різні підходи та методи класифікації інвестицій за багатьма ознаками. Сьогодні в Україні законодавчо визначені такі види інвестицій: капітальні, фінансові та реінвестиція.

Під *капітальною інвестицією* розуміють господарську операцію, котра передбачає купівлю будівель, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, фондів і нематеріальних активів, які підлягають амортизації.

Фінансова інвестиція - це отримання корпоративних прав, цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Під *реінвестицією* розуміють операцію, яка здійснює капітальну і фінансову інвестицію за рахунок доходу (прибутку), отриманого від інвестиційних операцій.

Збільшуючи ступінь деталізації пропонується чимало видів інвестиційних ознак.

1. За метою інвестування інвестиції можна розділити на:

- *вимушені*, які викликані такими обов'язковими обставинами як, наприклад, підвищення надійності і техніки безпеки на виробництві, екологія і т.п.;

- *ринкові*, тобто підприємство інвестує у вдосконалення продукції або ж диверсифікацію виробництва з метою збереження позицій на ринку;

- *антизатратні* – такі інвестиції дозволяють підвищити продуктивність праці і прибутковість підприємства;

- *дохідні*, які покликані забезпечити зростання доходів в основному за рахунок розширення традиційних напрямів діяльності підприємства.

2. За видами інвестиції прийнято поділяти на:

- *грошові кошти*, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;

- *рухоме та нерухоме майно*;

- *майнові права*, пов'язані з авторським правом, досвідом та іншими видами інтелектуальних цінностей;

- *сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань*, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідного для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованого (“ноу-хау”);

- *права користування землею, водою, ресурсами, домами, спорудами, устаткуванням, а також інші майнові права;*

- *інші цінності.*

3. За функціональною цілеспрямованістю інвестиції можна розрізнити як *валові* та *чисті*.

4. По відношенню до об'єктів вкладання коштів інвестиції розуміються як *реальні, фінансові, інноваційні та інтелектуальні*.

5. За характером участі в інвестиційному процесі інвестиції можуть бути у вигляді *прямих* та *портфельних інвестицій*.

6. За структурою інвестиції можна розділити на:

- *галузеві* – інвестиції в окремі галузі;

- *територіальні* – інвестиції в окремі території і територіально-виробничі комплекси;

- *інвестиції в окремі суб'єкти господарювання.*

7. За характером формування інвестиції прийнято розрізнити:

- *автономні* - пов'язані з інноваціями, технічним прогресом, розширенням зовнішніх ринків, приростом населення, переворотами, війнами. Суб'єктами цих інвестицій, як правило, виступає держава і суспільні організації, які фінансують будівництво найважливіших цивільних об'єктів, споруд, доріг і інших;

- *індуційовані* - розуміють утворення нового капіталу в результаті збільшення рівня споживчих видатків, що призводить до подальшого росту доходу.

8. За джерелами інвестування:

- *централізовані* інвестиції, обсяги і цільове спрямування яких визначаються державою на основі цільових інвестиційно-інноваційних програм і фінансування яких здійснюється за рахунок бюджетних асигнувань;

- *децентралізовані* інвестиції, які можуть фінансуватися із будь-яких джерел, відмінних від бюджетних асигнувань як на території країни, так і за її межами.

9. У регіональному аспекті розглядаються інвестиції:

- *внутрішні*, або вкладання суб'єктів господарської діяльності даної держави;

- *іноземні* – вкладання іноземних юридичних, фізичних осіб, іноземних держав, міжнародних урядових і неурядових організацій;

- *закордонні* – вкладання засобів в об'єкти інвестування за межами території даної країни.

10. За періодом інвестування прийнято виділяти інвестиції:

- *короткострокові*, як правило, тривалістю не більш одного року (короткострокові депозитні вклади, ощадні сертифікати);

- *довгострокові*, тривалістю більше одного року.

11. За часом інвестиції можна поділити на:

- *одноразові* – значні разові вкладення капіталу на початку виконання інвестиційного проекту;

- *поточні* – певні періодичні витрати капіталу впродовж наступних періодів реалізації інвестиційного проекту.

12. За формою власності інвестиції можуть бути:

- *приватні* - кошти громадян, підприємств недержавної форми власності, неурядових організацій;

- *державні*, котрі фінансуються за рахунок бюджетних коштів різних рівнів, державними підприємствами та установами.

13. За формою участі інвестора інвестиції поділяються на:

- *часткову участь* на нових підприємствах або *пайова участь* у товаристві з обмеженою відповідальністю;

- *утворення підприємств*, які повністю належали інвестору, або *купівля діючих підприємств повністю*;

- *купівля рухомого чи нерухомого майна* шляхом прямого отримання або у формі акцій, облігацій, інших цінних паперів;

- *купівля концесій* на використання природних ресурсів, прав користування землею, інших майнових прав.

14. За ступенем ризику інвестиції діляться на такі види:

- *безризикові*;

- *ризикові*, які пов'язані з високою невизначеністю їх окупності та отриманням очікуваного прибутку.

15. Відтворення може здійснюватися в одній з таких форм інвестицій:

- *нове будівництво* або будівництво підприємств, споруд, будівель, яке здійснюється на нових площах;

- *розширення* діючого підприємства – будівництво інших черг діючого підприємства, додаткових виробничих комплексів і виробництв, будівництво нових або розширення існуючих цехів з метою збільшення виробничих потужностей;

- *реконструкція* діючого підприємства – здійснення за єдиним проектом повного або часткового переустрою виробництв із заміною морально застарілого і фізично зношеного устаткування з метою зміни профілю випуску нової продукції;

- *технічне переоснащення* – комплекс заходів, направлених на підвищення техніко-економічного рівня виробництва окремих цехів, виробництв, ділянок.

9.1.3. Фактори, що впливають на обсяг здійснюваних інвестицій

Інвестиційний клімат у країні формується під впливом багатьох факторів і значимість кожного окремого чинника в окремо взятій країні різна, оскільки це залежить від рівня економічного розвитку, історичних та національних тенденцій.

Але все-таки постає питання: від чого залежить загальний обсяг інвестицій в країні? Перерахуємо деякі з них.

1. Рівень заощаджень у доходах населення. А.Самуельсон звернув увагу на тісний взаємозв'язок та взаємозалежність заощадження і нагромадження (інвестування). Розглядаючи історичні особливості слаборозвинених країн, він зазначав «збереження старих феодальних традицій» щодо торгівлі, промисловості та ощадливості, в яких «якісна структура інвестицій часто хибна з точки зору національного розвитку». Багато обмежених заощаджень йде на створення скарбів із золота та коштовностей, розкішні житлові будинки, спостерігаються «...тенденції багатих прошарків накопичувати свої заощадження за кордоном – легальними і нелегальними шляхами», що робить недоступним їх використання національною економікою для внутрішнього розвитку.

Також в умовах низьких доходів на душу населення основна їх частина спрямовується на споживання. Зі зростанням доходів збільшується їх частка, що може спрямовуватися на заощадження, котрі є джерелом інвестиційних ресурсів в країні. Отже, спостерігається пряма залежність між рівнем заощаджень і обсягом інвестицій.

2. Норма дохідності інвестицій. Прибуток є основним мотивом інвестування, тому чим вища норма дохідності очікується, тим більш привабливим буде вкладання коштів.

3. Вартість робочої сили. Чим менша вартість робочої сили, тим вигідніші будуть інвестиції, і навпаки.

4. Темп інфляції. Збільшення темпів інфляції завжди негативно впливає на заощадження і майбутні прибутки, і відповідно, буде менше стимулів для нарощування обсягів інвестицій. Тому тут спостерігається зворотна залежність.

5. Ставка банківського відсотка. Якщо очікувана норма чистого прибутку перевищує ставку банківського відсотка, то за подібних умов інвестування буде ефективним, і навпаки. Отже, така залежність зворотна.

6. Податкова політика. При збільшенні рівня податкового тиску зменшується попит на інвестиції.

7. Політична і фінансова стабільність у країні.

8. Рівень загальноекономічного розвитку країни.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте економічну сутність інвестицій.
2. За якими ознаками класифікують інвестиції? Охарактеризуйте їх види.
3. Від яких факторів залежить обсяг інвестицій у країні?

9.2. РЕАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ В ЕКОНОМІКУ КРАЇНИ

9.2.1. Суть, класифікація та основні показники реальних інвестицій

9.2.2. Основні форми реального інвестування

9.2.3. Структура реальних інвестицій

9.2.1. Суть, класифікація та основні показники реальних інвестицій

Термін «реальні інвестиції» застосовується в міжнародній практиці економічного аналізу і в системі національних рахунків ООН. І, на відміну від фінансових, реальні інвестиції повністю спрямовуються на збільшення виробничого капіталу.

Реальне інвестування являє собою процес створення активів з метою їх подальшої експлуатації, що забезпечує прирощення вкладеного капіталу. Здебільшого реальне інвестування реалізується через вкладення в реальні об'єкти у формі будівництва та введення в дію нових основних засобів, придбання нерухомості, об'єктів приватизації, збільшення товарно-матеріальних запасів тощо, що забезпечує інфляційний захист інвестицій, оскільки темпи зростання цін на зазначені об'єкти не лише відповідають, але й перевищують у більшості випадків темпи зростання інфляції.

Отже, *реальні інвестиції* – це довготермінові вкладення коштів у реальні активи як матеріальні (виробничі основні та оборотні засоби, будівлі, споруди, обладнання, приріст товарно-матеріальних запасів), так і нематеріальні (патенти, ліцензії, права користування природними ресурсами, «ноу-хау», технічна, науково-практична, інструктивна, технологічна, проектно-кошторисна та інша документація). Це вкладення державного чи приватного капіталів в будь-яку галузь економіки чи у підприємство, в результаті чого створюється новий капітал або проходить процес приросту наявного капіталу.

Реальні інвестиції є найефективнішим інструментом забезпечення високих темпів розвитку і диверсифікації діяльності підприємств та організацій згідно з обраними ними економічною стратегією.

Класифікація реальних інвестицій відбиває лише найбільш суттєві їх ознаки, разом з тим її можна поглибити залежно від підприємницьких чи дослідницьких цілей:

1. За характером об'єктів капітальних вкладень характеризує реальні інвестиції, що здійснюються у сфери виробництва, транспорту, комунального господарства тощо.

2. За матеріально-технічним змістом реальні інвестиції являють собою частину видатків інвестора, пов'язану з: виконанням будівельно-монтажних робіт; придбанням обладнання та його монтажем; пусконаладжувальними роботами.

3. За впливом на зростання продуктивності та розвиток технологій можна виділити реальні інвестиції, метою яких є: збільшення обсягів виробництва; оновлення технологій; покращення якості продукції; зниження витрат на виробництво продукції тощо.

4. За чинним на підприємствах системами планування та обліку до складу капітальних вкладень відносять:

1) вартість будівельно-монтажних робіт;

2) вартість усіх видів виробничого устаткування, а також зарахованих до основних засобів інструментів та інвентарю;

3) інші капітальні роботи й витрати.

Також розрізняють валові та чисті капітальні вкладення підприємства.

Валові капіталовкладення - це загальна сума витрат капіталу на просте і розширене відтворення основних засобів.

Чисті капіталовкладення - це витрати капіталу лише на розширене відтворення основних засобів; вони визначаються як різниця між валовими капіталовкладеннями та сумою амортизаційних відрахувань.

Реальні інвестиції можуть також виступати у вигляді нетто-інвестицій (початкових), які здійснюються на основі проекту або при купівлі підприємства та реінвестицій (знову вивільнені інвестиційні ресурси, які використовуються на придбання нових засобів виробництва). Нетто-інвестиції разом із реінвестиціями утворюють бруто-інвестиції.

Для характеристики реальних інвестицій у міжнародній практиці використовують такі показники:

1. Обсяг інвестицій, тобто вартісний вираз вкладеного капіталу.

2. Норма інвестицій – відношення обсягу інвестицій до валового національного продукту або валового внутрішнього продукту.

3. Коефіцієнт приросту капіталоемності, що характеризує ефективність інвестицій та ефективність накопичення. Він визначається як відношення валових інвестицій в основний капітал до приросту валового національного продукту за той самий період.

4. Накопичення – це використання частини національного доходу на розширене відтворення.

9.2.2. Основні форми реального інвестування

Відповідно до особливостей здійснення реальних інвестицій, понятійні межі інвестиційного процесу окреслюються лише інвестиціями, які спрямовуються у речові елементи основного капіталу. Серед реальних інвестицій найбільшу частку займають інвестиції, що реалізуються шляхом різних форм капіталовкладень (форм відтворення капіталу) (рис. 9.1).

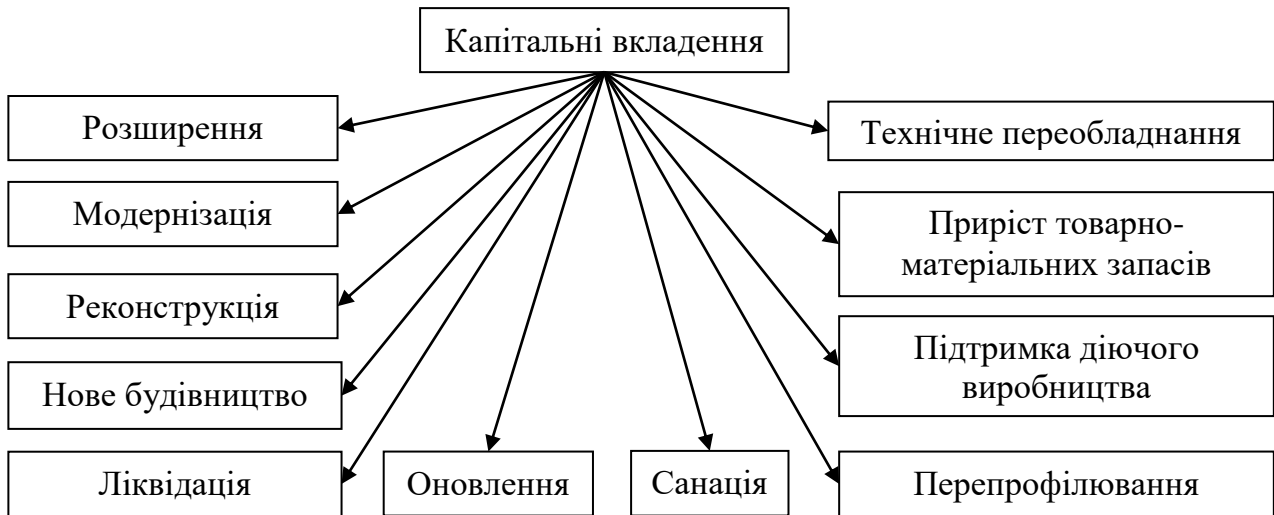

Рис. 9.1. Форми реальних інвестицій

9.2.3. Структура реальних інвестицій

Для економічного аналізу ефективності капітальних вкладень використовують їх класифікацію за різними ознаками. Залежно від ознак структура капітальних вкладень розподіляється на галузеву, технологічну, відтворювальну, територіальну, за формами власності та за джерелами фінансування (рис. 9.2).

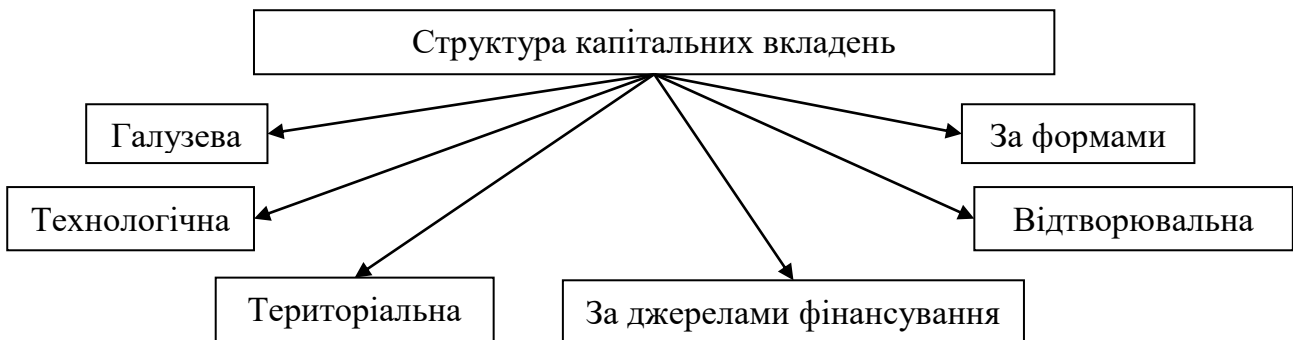

Рис. 9.2. Структура реальних інвестицій

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте сутність поняття реальних інвестицій.
2. Які характерні ознаки реальних інвестицій?
3. Наведіть основні показники оцінки ефективності використання реальних інвестицій.
4. Які основні об'єкти реального інвестування?
5. З'ясуйте, за якими ознаками класифікують реальні інвестиції.
6. Охарактеризуйте основні форми реального інвестування.
7. Які існують структури реального інвестування?

9.3. ФІНАНСОВІ ІНВЕСТИЦІЇ

9.3.1. Суть і поняття фінансових інвестицій

9.3.2. Характеристика основних видів цінних паперів

9.3.3. Управління портфелем фінансових інвестицій

9.3.1. Суть і поняття фінансових інвестицій

За чинним законодавством України: *фінансова інвестиція* - це господарська операція з придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів.

Оскільки інвестиції належить розглядати як категорію, що містить предмет вкладень (що вкладати), об'єкт вкладень (куди вкладати) і мету здійснення інвестування, то *фінансові інвестиції* - це вкладення капіталу (коштів чи інших активів) у фондові і грошові фінансові інструменти, статутні капітали юридичних осіб з метою отримання прибутку (доходу) або зростання вартості капіталу у майбутньому, серед яких переважають цінні папери суб'єкта господарської діяльності, тобто це вкладення у цінні папери.

Основою фінансових інструментів є *цінні папери* - грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

Цінні папери можуть бути іменними або на пред'явника. Іменні цінні папери не підлягають передачі або передаються шляхом повного індосаменту (передавальним записом, що засвідчує перехід права за цінним папером до іншої особи). Цінні папери на пред'явника обертаються вільно.

Форма випуску цінних паперів визначається за рішенням емітента про випуск цінних паперів, затверджується Національною комісією з

цінних паперів і фондового ринку при реєстрації емісії та є підставою для прийняття їх на обслуговування Національною депозитарною системою.

Найбільш типові види цінних паперів, які випускаються і знаходяться в обігу на ринках цінних паперів різних країн світу, такі: акції, облігації, депозитні сертифікати, векселі, інвестиційні сертифікати. Як правило, в більшості країн контракти щодо цінних паперів, опціони та ф'ючерси не розглядаються як цінні папери, їх називають «контракти з цінними паперами», або «похідними інструментами». У вітчизняній літературі для їх визначення часто користуються іншомовними термінами: «деривативи», або «дериваційні інструменти». Відповідно до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» в Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів: пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні, товаророзпорядчі, інвестиційні цінні папери.

9.3.2. Характеристика основних видів цінних паперів

Акція (stock) - вважається що слово походить від лат. *actio* - розпорядження, дозвіл, презентація, або фр. *action* - цінний папір - це пайовий цінний папір, що дає право держателю на участь у капіталі АТ.

Найбільш поширені ознаки класифікації та відповідні види акцій такі:

1. Умови реєстрації та обігу. Дана ознака визначає особливості ведення реєстру акціонерів емітента. За цією ознакою акції поділяють на іменні та на пред'явника.

2. Регіональна належність емітента визначає територію обігу акцій по відношенню до території здійснення реєстрації емітента: вітчизняні та іноземні акції.

3. За умовами продажу акції поділяють на звичайні, пільгові, платні та преміальні.

Звичайні акції можуть продаватися за номіналом чи ринковою ціною, тоді як пільгові продаються емітентом покупцям за пільговими цінами.

Платними акціями називаються акції, які продаються емітентом безпосередньо або через посередників у власність інвесторів

З метою збільшення статутного капіталу емітент може здійснювати додаткові випуски акцій – *преміальних*.

4. Номінальні та безномінальні акції вирізняють за умовами зазначення їх номіналу.

5. За характером обігу акції можуть бути такими, що будуть обертатися на ринку вільно, або такими, щодо яких передбачатимуться певні обмеження в їх обігу.

6. Подібно до характеру обігу поділяються акції залежно від умов їх розповсюдження на акції відкритого, закритого та цільового (закритого) випуску.

Облігації (bonds) - це довгострокові цінні папери, які приносять дохід у вигляді процентів за заздалегідь передбаченою ставкою та суми номінальної вартості при настанні терміну їх погашення. Класифікація облігацій наведена в табл. 9.1.

Таблиця 9.1.

Класифікація облігацій

Ознака класифікації облігацій	Види облігацій
За емітентами	<ul style="list-style-type: none"> • державні (облігації внутрішньої державної позики); • місцеві (випускаються сільськими, міськими, обласними та ін. відповідними радами); • інституційні або корпоративні (облігації підприємств).
За місцем реєстрації емітента і території, на якій облігації знаходяться в обігу	<ul style="list-style-type: none"> • вітчизняні; • іноземні (самурай-облігації).
За способом виплати винагороди	<ul style="list-style-type: none"> • відсоткові (доходні); • дисконтні; • конвертовані; • безвідсоткові (цільові позики).
За строком обігу на ринку цінних паперів	<ul style="list-style-type: none"> • короткострокові (випускаються в обіг на строк до 1 року); • середньострокові (від 1 до 5 років); • довгострокові (понад 5 років); • безстрокові (цільові позики); • з правом дострокового погашення.
За наявністю будь-яких обмежень на обіг	<ul style="list-style-type: none"> • з вільним колом обігу (на пред'явника); • з обмеженим колом обігу (іменні); • без права обігу (ті, що знаходяться поза обігом).
За ступенем надійності	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечені (під заставу майна, цінних паперів); • незабезпечені (без заставні).
Інші види облігацій	<ul style="list-style-type: none"> • облігації відкладеного фонду; • серійні облігації; • облігації з розширенням; • облігації з фіксованою, змінною та індексованою ставкою тощо.

Казначейське зобов'язання України - державний цінний папір, що розміщується винятково на добровільних засадах серед фізичних осіб, засвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

В Україні здійснюється випуск таких видів казначейських зобов'язань:

- короткострокові - із терміном погашення до 1 року;
- середньострокові - у межах від 1 до 5 років;
- довгострокові - від 5 років.

Вексель - це цінний папір установленої форми, що містить письмове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити відповідну суму грошових коштів своєму кредитору - власнику векселя (векселедержателю) у встановлений строк. Він широко використовується в комерційній та банківській практиці у країнах з ринковою економікою як форма видачі позабанківського кредиту.

Ощадний (депозитний) сертифікат - це письмове свідоцтво банку або прирівняних до них фінансово-кредитних установ про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на отримання (після закінчення встановленого строку) депозиту та відсотків на нього. На відміну від звичайних ощадних рахунків, вкладник отримує сертифікат, який є своєрідним борговим зобов'язанням банку.

Варанти – це цінні папери, які дають право купівлі певної кількості звичайних акцій через указаний проміжок часу за встановленою ціною (ціною виконання). Варанти, як правило, випускаються як додаток до певного боргового інструмента (облігації, привілейовані акції), щоб зробити його більш привабливим для інвесторів.

Опціон (від лат. optio - вільний вибір) - контракт, який укладається між контрагентами, відповідно до якого одна особа надає право іншій продати (або купити) базисний актив за встановленою ціною в рамках певного періоду часу.

Ф'ючерс - стандартний документ (контракт), який засвідчує зобов'язання придбати (продати) базовий актив у визначений час і на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту.

9.3.3. Управління портфелем фінансових інвестицій

Основними цілями використання цінних паперів є: дохідність, безпека вкладень, зростання і ліквідність. Ці критерії цінних паперів надзвичайно важливі для інвестора, тому що кожний інвестор купує фінансові інструменти з певною метою і залежно від неї будує свою стратегію.

Одним із основних інвестиційних принципів є *дохідність* - можливість одержання інвестором певних доходів у майбутньому, які складаються з курсової різниці і дивідендів або відсотків за цими цінними паперами.

Безпека вкладень – це здатність емітента нести відповідальність перед інвестором за залучені кошти та забезпечити їхній захист від усіляких потрясінь. Захист інвестора здійснює держава за допомогою правового регулювання функціонування ринку цінних паперів. Наприклад, законами України заборонено випуск цінних паперів для покриття збитків від господарської діяльності емітента.

Зростання капіталу. Дія цього критерію приводить до того, що вартість початкових інвестицій з часом зростає. За деяким винятком ринковий курс усіх видів акцій може збільшуватися. Головна відмінність полягає в темпах, з якими зростає курс для різних інвестицій. Найбільші можливості збільшення вартості треба очікувати від вкладень у прості, так звані «акції зростання». Це акції таких підприємств, які в перспективі проєктують розширення виробництва і збуту, а тому платять низькі поточні дивіденди своїм акціонерам. Якщо це здійснюється, то ціна акцій різко підвищиться.

Цінними паперами, що забезпечують високе зростання, є прості акції молодих компаній, які впроваджують новітні технології. Середнє зростання забезпечують довгострокові облігації і привілейовані акції. Найнезначніше зростання спостерігається у короткострокових облігацій.

Ліквідність для інвестора, як стратегічна мета, означає можливість швидкого і безболісного перетворення активів на гроші.

Отже, жоден із видів цінних паперів не об'єднує в собі одразу всі цілі, які ставить перед собою інвестор, тому у більшості випадків інвестор купує не один вид цінних паперів, а кілька, об'єднуючи їх в інвестиційний портфель.

Інвестиційний портфель - це цілеспрямована сформована сукупність цінних паперів, придбаних інвестором відповідно до розробленої інвестиційної стратегії фінансового інвестування.

Метою формування інвестиційного портфеля фінансових інвестицій є забезпечення реалізації основних напрямів політики фінансового інвестування шляхом підбору найбільш доходних і найменш ризикованих цінних паперів.

Виділяють кілька типів портфелів фінансових інвестицій за різними класифікаційними ознаками.

1. За цілями формування інвестиційного доходу:

- *портфель доходу*, сформований за критерієм максимізації рівня інвестиційного прибутку в поточному періоді поза залежністю від темпів приросту інвестованого капіталу в довгостроковій перспективі;

- *портфель зростання*, сформований за критерієм максимізації темпів приросту інвестованого капіталу в майбутній довгостроковій перспективі поза залежністю від рівня поточного інвестиційного доходу.

2. За рівнем прийнятих ризиків:

- *агресивний (спекулятивний) портфель*, сформований за критерієм максимізації поточного доходу або приросту інвестованого капіталу поза залежністю від рівня інвестиційного ризику;
- *помірний (компромісний) портфель*, за яким рівень інвестиційного ризику наближений до середньо ринкового;
- *консервативний портфель*, сформований за критерієм мінімізації інвестиційного ризику.

3. За стабільністю структури:

- *портфель з фіксованою структурою активів*, у якому частка основних видів активів залишається незмінною протягом тривалого періоду часу;
- *портфель з гнучкою структурою активів*, у якому частка основних видів активів рухома і змінюється під впливом факторів зовнішнього середовища.

4. За спеціалізацією:

- *портфель акцій* – допомагає досягнути мету забезпечення високих темпів приросту капіталу в поточному й перспективному періоді;
- *портфель облігацій* – виконує завдання забезпечення високих темпів поточного доходу, мінімізації інвестиційних ризиків, зниження податків;
- *портфель депозитних внесків*;
- *портфель інших цінних паперів*.

5. За числом стратегічних цілей формування:

- *моноцільовий портфель* – портфель, в якому фінансові інструменти відібрані за однією метою формування портфеля;
- *поліцільовий портфель* – портфель, формування якого спрямовано на досягнення кількох цілей.

Управління портфелем потребує логічного підходу і дає найвищі результати після ретельного аналізу потреб інвестора. При формуванні портфеля повинні враховуватися наступні умови: необхідний рівень поточного доходу, збереження капіталу, приріст капіталу, податкові аспекти і ризик.

Реструктуризація інвестиційного портфеля - це обґрунтування і реалізація управлінських рішень, що забезпечують підтримку цільової інвестиційної спрямованості сформованого портфеля за параметрами його прибутковості, ризику й ліквідності шляхом зміни його інструментів.

Одним з найбільш ефективних методів збалансування портфеля і зниження ризику втрат з придбаних цінних паперів є *диверсифікація* - розподіл цінних паперів портфеля таким чином, щоб досягти

максимального доходу з мінімальним ризиком. Як правило, це досягається шляхом розподілу капіталу між великою кількістю цінних паперів різної якості і різних строків погашення задля зниження портфельного ризику.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «фінансові інвестиції».
2. У яких формах згідно з чинним законодавством України можуть бути цінні папери?
3. Укажіть, у яких видах і формах цінні папери перебувають в обігу на ринку.
4. Охарактеризуйте поняття «інвестиційний портфель» та його види.
5. З'ясуйте типи інвестиційного портфеля.

9.4. ІННОВАЦІЙНА ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ФОРМИ ІНВЕСТИЦІЙ

9.4.1. Економічна суть інновацій

9.4.2. Організаційно-правові форми впровадження інновацій

9.4.3. Інтелектуальна форма інвестицій

9.4.1. Економічна суть інновацій

Поняття «інновація» вперше з'явилося у працях культурологів ще у ХІХ ст. і означало введення певних елементів однієї культури в іншу. Визначення терміна «інновація», запропоноване ще на початку ХХ століття Й.Шумпетером, залишається досі актуальним, що відображає його значення. Він охарактеризував *інновацію* (дослівний переклад – «нововведення») як втілення в життя нової комбінації ресурсів, яка дозволяє задовольняти нові потреби.

Різні вчені характеризують інновації залежно від об'єкта та предмета свого дослідження, що дає змогу виділити три основні аспекти визначення інновацій:

1) інновації в широкому значенні – як будь-яка зміна, що підвищує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання;

2) інновації у вузькому значенні – як процес трансформації наукових досягнень у виробничу і невиробничу сфери;

3) інновації, що знайшли застосування у господарській практиці.

Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», *інновації* – це новостворені (засновані) і (або) удосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого

характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Значення терміна *інновація* залежить від конкретної мети дослідження, вимірювання або аналізу об'єкту. У зв'язку з цим розрізняють такі основні типи інновацій:

- *товарна інновація* – введення нового продукту;
- *виробнича інновація* – введення нового методу виробництва;
- *ринкова інновація* – створення нового ринку товарів або послуг;
- *маркетингова інновація* – освоєння нового джерела постачання сировини або напівфабрикатів;
- *управлінська інновація* – реорганізація структури управління;
- *соціальна інновація* – впровадження заходів щодо покращення життя населення;
- *екологічна інновація* – впровадження заходів щодо охорони навколишнього середовища.

Інноваціям передують науково-виробнича діяльність, пов'язана з появою нововведення. Ідея нововведення може бути зароджена як інтенція, ініціація або дифузія інновацій.

Інтенція – це ідея, пропозиція або проект, які після опрацювання перетворюються в інновацію

Ініціація – це рекомендації щодо удосконалення науково-технічної, організаційної, виробничої або комерційної діяльності, метою яких є початок інноваційного процесу або його розвиток.

Дифузія – це процес передачі нововведення по комунікаційних каналах між членами соціальної системи в часі.

Усі зазначені різновиди інновацій є невід'ємними складовими інноваційної діяльності, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг.

Інноваційна діяльність передбачає проходження всіх етапів *інноваційного процесу* - послідовного перетворення ідеї в товар. Ключовими етапами інноваційного процесу є:

1. Фундаментальні дослідження;
2. Прикладні дослідження;
3. Дослідно-конструкторські розробки;
4. Комерціалізація нововведення.

Важлива роль на етапах досліджень і дослідно-конструкторських розробок належить патентуванню. Отримуючи патент на результати досліджень і розробок автор захищає свою інтелектуальну власність. Отже, потенційні інновації уособлюються в патентах – документах, що

засвідчують авторство на винахід, корисну модель чи промисловий зразок та виключне право на використання його протягом певного строку.

Винахід – це таке технічне рішення, що є новим, корисним у господарській діяльності і може бути практично застосованим.

Корисна модель – нове технічне рішення, що не впливає з існуючого рівня техніки і є промислово придатним; результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Корисна модель є підвидом винаходу у праві інтелектуальної власності, але має коротший термін захисту (10 років в Україні, від 6 до 10 років в інших країнах).

Промисловий зразок – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання, характеризується будь-яким новим видом форми, конфігурації, кольору чи сукупності цих елементів у продукті, що створює естетичне враження.

Винаходи, корисні моделі та промислові зразки є уособленням потенційних нововведень, що можуть бути впроваджені на етапі комерціалізації.

9.4.2. Організаційно-правові форми впровадження інновацій

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», *інноваційним підприємством* визнається підприємство (об'єднання підприємств) будь-якої форми власності, якщо більше ніж 70 % обсягу його продукції (у грошовому вимірі) за звітний податковий період є інноваційними продуктами і (або) інноваційною продукцією.

Інноваційне підприємство може функціонувати у вигляді технополісу, технопарку, інноваційного центру, бізнес-інкубатора тощо.

Технополіс – це науково-промисловий комплекс, створений для виробництва нової прогресивної продукції або розроблення нових наукоємних технологій на базі тісних відносин з університетами і науково-технічними центрами. У ньому поєднуються наука, техніка і підприємництво, здійснюється тісне співробітництво між академічною наукою, підприємцями, місцевими і центральними органами влади.

Науково-технологічні парки, або технопарки, складають організаційну основу інноваційних процесів, відіграють важливу роль у перенесенні високих технологій з області фундаментальних розробок у виробництво і сприяють комерціалізації науки, позитивним структурним зрушенням в економіці, росту конкурентоспроможності продукції на світовому ринку.

Одним із потенційно найефективніших економічних засобів прискореного впровадження інновації та економічного розвитку вважають бізнес-інкубатори. Головне їхнє призначення – першочергова підтримка малого (переважно інноваційного) підприємництва. Ученим, інженерам,

винахідникам, що виявили бажання організувати власний бізнес, надається в інкубаторі пільговий доступ до всього, необхідного для здійснення своїх ідей.

Активними учасниками інноваційної діяльності є *венчурні (ризиковані) компанії* - підприємства, діяльність яких спрямована на наукові дослідження, впровадження нововведень і фінансування інноваційних проектів.

9.4.3. Інтелектуальна форма інвестицій

Сьогодні вважається, що ринок об'єктів інтелектуальної власності найбільш масштабний і дорогий порівняно з ринком товарів, нерухомості, фінансів. Саме з інтелектуальною власністю пов'язані інновації у будь-які види діяльності, що прямо впливають на НТП і розвиток суспільства в цілому.

На ринку інтелектуальних товарів і послуг обертається особливий товар, який є інтелектуальною власністю людини або групи людей. Тобто продукт інтелектуальної діяльності індивідуума або групи людей набуває в ринкових умовах форми товару. Тому інтелектуальна власність може виступати у двох формах: індивідуальній і колективній.

При цьому інтелектуальна власність може бути поділена на кілька видів:

- *виняткова власність* - це власність, яка запатентована або захищена авторським правом. Авторське право – це персональне майнове право автора на свій витвір. Авторським правом вважаються: документ, публіцистичний виступ, витвір мистецтва, архітектура, карти, креслення, фотографії, мелодії, ноти, музичне виконання, сценарій, режисура, аудіо-, відеокасети, художній фільм та інші витвори науки та мистецтва. Використання авторських прав регулюється національним законодавством і міжнародними конвенціями щодо охорони авторських прав (Женевська конвенція про авторське право, яка знаходиться під егідою ЮНЕСКО, і Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів);

- *інформаційна власність* - це власність, яка існує у вигляді придбаних знань, ідей, навиків, досвіду, кваліфікації. Така власність не має правового захисту і реалізується у вигляді інформаційних послуг через навчання, освіту, консультації, публікації;

- *ліцензійна власність* - це власність, яка існує у вигляді придбаних інвестором прав володіння або користування, що фіксується ліцензіями.

Можна виділити ще один вид інтелектуальної власності, яка не може бути запатентована, оскільки її авторами можуть бути декілька індивідумів або колективів. Така власність має властивість швидко перетворюватися з виняткової у суспільну власність. Прикладом такої власності

можуть бути окремі ідеї і пропозиції, що реалізуються у законодавчих і нормативних актах, втрачаючи при цьому авторство. З метою захисту прав на таку власність автори користуються послугами спеціальних реєстраційних фірм, які фіксують пріоритет. Другий спосіб захисту такої власності – спосіб першої публікації.

Залежно від виду інтелектуальна власність по-різному реалізується на ринку інтелектуальних товарів і послуг. У більшості випадків інтелектуальні товари і послуги стають об'єктом інвестицій, однак вони можуть реалізовуватися і на споживчому ринку. Інвестор купує інтелектуальні товари і послуги з метою їхнього використання в інвестиційній (або іншій) діяльності в надії на одержання доходу в майбутньому. Тому вкладення в інтелектуальну власність (придбання інтелектуальних товарів і послуг) прийнято називати інтелектуальними інвестиціями.

Отже, однією з форм інноваційних інвестицій є інтелектуальні інвестиції, які здійснюються в таких видах:

- придбання виняткових прав користування (патенти, ліцензії, промислові зразки, товарні знаки);
- придбання інформаційних послуг, найманих спеціалістів за контрактом або разове придбання консультацій, експертиз, рекомендацій;
- придбання інтелектуальної продукції у матеріальній формі (проектної документації, методик, програм, ноу-хау) у вигляді друкованої продукції, програмного забезпечення, аудіо- чи відеозапису;
- вкладання в людський капітал – це витрати на освіту, підготовку, перепідготовку, навчання, охорону здоров'я.

Перелік об'єктів інтелектуальної власності постійно оновлюється, тому ця класифікація не є вичерпаною. Це пов'язано з одержанням нових знань, творчим характером праці, що є суттю інтелектуального продукту та інтелектуальної діяльності.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Хто перший запровадив термін «нововведення»?
2. Дайте визначення терміну «інновація» згідно з чинним законодавством України.
3. Розкрийте особливості основних типів інновацій.
4. Охарактеризуйте організаційно-правові форми впровадження інновацій.
5. Назвіть види інтелектуальної власності.

9.5. ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

9.5.1. Поняття інвестиційної діяльності в ринкових умовах

9.5.2. Кругообіг інвестицій в інвестиційній діяльності

9.5.3. Характеристика інвестиційного ринку

9.5.4. Кон'юнктура інвестиційного ринку

9.5.1. Поняття інвестиційної діяльності в ринкових умовах

Практичне здійснення інвестицій забезпечується інвестиційною діяльністю, що є однією з видів господарської діяльності суб'єкта і найважливішою формою реалізації його економічних інтересів.

Динамізм інвестицій передбачає здійснення низки перетворень: ресурси (цінності) - вкладення (витрати) - доход (ефект). Практичні кроки з реалізації даних метаморфоз взаємодії (тобто з реалізації інвестицій) являють собою інвестиційну діяльність. Отже, можна виокремити основні етапи інвестиційної діяльності. До першого етапу входять перетворення ресурсів у вкладення (витрати). Це - інвестування, тобто процес трансформації інвестицій в об'єкти інвестиційної діяльності. Другий етап охоплює метаморфозу «вкладення - приріст капітальних вартостей», характеризуючи кінцеве перетворення інвестицій, появу нової споживчої вартості. А на останньому етапі («приріст капітальних вартостей – вигоди») реалізується кінцева мета інвестиційної діяльності - одержання доходу від інвестування. Отже, кінцеві ланки ланцюга з'єднуються, утворюючи новий взаємозв'язок «вигоди – ресурси». Цей взаємозв'язок відображає процеси накопичення, що формують основу інвестиційного попиту.

Отже, інвестиційна діяльність, поширюється на весь інвестиційний цикл. А інвестиційний цикл (період) охоплює один оборот інвестицій, тобто рух вартості, авансованої у відповідні об'єкти, від моменту акумуляції засобів до реального відшкодування.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність», *інвестиційною діяльністю* є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави, спрямованих на реалізацію інвестиційних програм з метою отримання доходу або прибутку.

Інвестиційна діяльність як єдність процесів вкладення ресурсів і одержання потоку доходів у майбутньому може виникати і ефективно здійснюється на основі урівноваження інвестиційного попиту й інвестиційної пропозиції.

Існування інвестиційного попиту доцільно розглядати у двох видах: можливий та дійсний. Перший виникає в разі відсутності наміру фізичних та юридичних осіб в інвестуванні за наявності доходу (акумуляованого), призначеного для накопичення. Цей попит виступає як інвестиційний

потенціал, тобто наявність джерел, можливості, засобів, запасів, що можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення певної мети. Другий вид інвестиційного попиту характеризується конкретною реалізацією наміру конкретних суб'єктів в інвестуванні. У даному разі він виступає на ринку в формі пропозиції капіталу.

Що ж до категорії «інвестиційна пропозиція», то вона охоплює об'єкти інвестування, до яких належать заново створювані й модернізовані основні та оборотні засоби в усіх галузях і сферах народного господарства, цінні папери, цільові грошові внески, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права. Об'єкти інвестиційної діяльності (інвестиційна пропозиція) виступають на ринку в формі попиту на капітал. В окремих випадках об'єкти інвестування можуть не виступати на ринку, у цьому разі вони розглядаються як призначені «для себе».

Інвестиційний попит та інвестиційна пропозиція, так само як попит і пропозиція капіталу на інвестиційні цілі, персоніфікуються в конкретних суб'єктах інвестиційної діяльності.

9.5.2. Кругообіг інвестицій в інвестиційній діяльності

Кругообіг інвестицій здійснюється в процесі інвестиційної діяльності. Початок інвестиційної діяльності збігається з моментом прийняття рішення про напрямок розміщення коштів. Можна визначити три основні напрямки інвестування: вкладення у відтворення основного та оборотного капіталів (капітальні вкладення), вкладення у фінансові активи, вкладення у відтворення інших елементів капітального майна (майнові права та інтелектуальні цінності).

Кругообіг інвестицій має специфічні риси залежно від напрямку вкладень. Оскільки, як відомо, джерелом зростання вартості є виробництво, доцільно почати розгляд кругообігу інвестицій у процесі відтворення фізичного капіталу. Елементи цього капіталу - будівлі, споруди, обладнання, механізми, будматеріали тощо.

Слід зазначити, що окремі елементи фізичного капіталу розрізняються за закономірностями їх відтворення. З огляду на це всі елементи фізичного капіталу можна поділити на дві групи: рухоме й нерухоме майно. До рухомих елементів належать обладнання, механізми, оборотний капітал. До нерухомості належать елементи пасивної частини основного капіталу (будівлі, споруди, виробнича інфраструктура).

Інвестування в будь-яку галузь підприємницької діяльності здійснюється або через вихід на ринки нерухомості, обладнання та інших елементів фізичного капіталу (як різновидів інвестиційних товарів), або, за відсутності таких товарів на ринку, через їх виробництво або

створення. Це потребує організації відповідного промислового виробництва.

Отже, на рисунку 9.3. розглянемо кругообіг інвестицій.

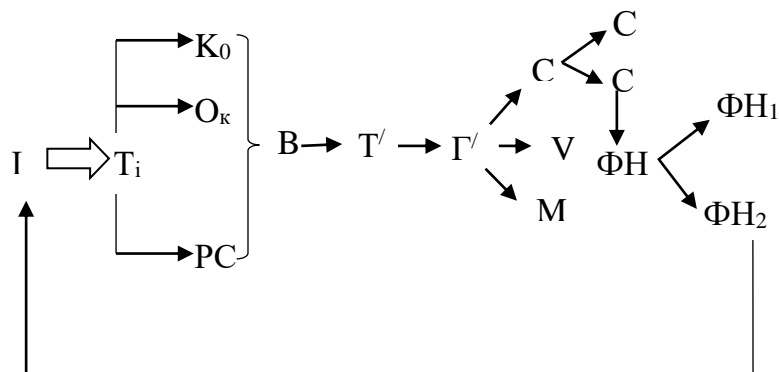

Рис. 9.3. Кругообіг реальних інвестицій

де:

I – інвестиції в грошовій, товарній і фінансовій формах, а також у формі майнових прав;

T_i – товари, в які авансовані інвестиції;

K_0 – основний капітал;

O_k – оборотний капітал;

PC – робоча сила;

V – виробнича фаза обороту інвестицій;

T' – товарна фаза обороту інвестицій;

Γ' – грошова фаза обороту інвестицій (ціна реалізацій інвестиційного капіталу);

M – чистий дохід у вигляді прибутку;

V – фонду оплати праці, у т.ч. відрахування на соціальне страхування;

C – фонд відшкодування;

C_1 – фонд відшкодування матеріальних витрат, які входять до витрат виробництва;

C_2 – амортизаційний фонд;

ΦN – фонд накопичення;

ΦN_1 – фонду накопичення, який направляється на відшкодування витраченого капіталу;

ΦN_2 – фонд накопичення, який використовується для нових інвестицій.

9.5.3. Характеристика інвестиційного ринку

Інвестиційний ринок (ринок інвестицій та ринок інвестиційних товарів) – це сукупність економічних відносин, які складаються між продавцями та споживачами інвестиційних товарів та послуг, та об'єктів інвестування в усіх його формах.

Інвестиційний ринок являє собою ринок, на якому об'єктами купівлі - продажу виступають різноманітні інвестиційні товари та інструменти, а також інвестиційні послуги, що забезпечують процес реального та фінансового інвестування.

Ринок інвестицій (обмін інвестиціями) характеризується пропозицією інвестицій (капіталу) із боку інвесторів, що виступають у даному випадку

як продавці, та попитом на інвестиції з боку потенційних учасників інвестиційної діяльності, які виступають у ролі покупців інвестицій (капіталу).

Інвестиційний ринок – це система, що включає в себе:

- суб'єктів (інвесторів, підрядників, замовників, проектні та науково-дослідні організації та ін.);
- об'єкти (матеріальні, нематеріальні, права, ліцензії, патенти, ноу-хау, та ін.);
- інфраструктуру ринку (банки, біржі, пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні фонди, інженерно-консультаційні фірми, суд, арбітраж та ін.);
- ринковий механізм;
- контроль з боку держави за діями ринкового механізму.

Учасниками інвестиційного ринку можуть бути:

1. Учасники, які здійснюють основні функції на інвестиційному ринку:

- прямі учасники інвестиційного ринку (продавці і покупці інвестиційних товарів, інструментів і послуг);
- інвестиційні посередники (інвестиційно-фінансові посередники, що здійснюють винятково брокерську і дилерську діяльність).

2. Учасники, які здійснюють допоміжні функції на інвестиційному ринку (суб'єкти інфраструктури інвестиційного ринку).

Суб'єктом інвестиційної діяльності, що приймає рішення про вкладення власних, запозичених або залучених майнових чи інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування, є інвестор. Інвесторів можна класифікувати так:

- індивідуальний інвестор – самостійно (без посередників) здійснює інвестиційну діяльність;
- інституційний інвестор – фінансовий посередник, що акумулює кошти індивідуальних інвесторів і здійснює інвестиційну діяльність, як правило, стосовно операцій з цінними паперами;
- корпоративний інвестор – підприємства та організації різних галузей економіки;
- уряд як специфічний інвестор.

Інвестиційний ринок охоплює:

1. Залежно від матеріальних чи нематеріальних об'єктів: ринок основних фондів, у тому числі ринок землі; ринок об'єктів житла, виробничих приміщень; ринок обладнання та устаткування та ін.; ринок нематеріальних активів, у тому числі ринок об'єктів інтелектуальної власності; ринки фінансових інструментів, включаючи ринок цінних

паперів, що підлягають обігу; ринок інструментів грошового обігу; ринок цінних паперів ІСІ; ринок деривативів; ринок корпоративних прав.

2. За об'єктами забезпечення різних видів інвестування: ринок реального інвестування; ринок фінансового інвестування.

3. За регіональною ознакою: місцевий, регіональний; національний, світовий.

4. За видами інвестиційних товарів, інструментів і послуг: ринок нерухомості, ринок об'єктів інновацій. ринок золота, ринок капітальних товарів, ринок послуг у сфері реальних інвестицій, ринок послуг у сфері фінансових інвестицій; ринок цінних паперів; ринок грошових інструментів; ринок інших об'єктів.

5. За організаційними формами інвестування: організований ринок; неорганізований ринок.

6. За терміновістю реалізації угод: ринок «спот»; ринок угод на майбутній період.

7. За умовами обігу фінансових інструментів інвестування: первинний ринок; вторинний ринок.

8. За періодом обігу фінансових інструментів: ринок грошей; ринок капіталів.

9.5.4. Кон'юнктура інвестиційного ринку

Кон'юнктура інвестиційного ринку - це форма виявлення на інвестиційному ринку в цілому або на окремих його сегментах системи факторів (умов), які визначають співвідношення попиту, пропозиції, цін і конкуренції.

Кон'юнктура інвестиційного ринку характеризується чотирма стадіями:

1) підйом кон'юнктури - пов'язаний з підвищенням активності ринкових процесів у зв'язку з пожвавленням економіки в цілому. Характеризується зростанням обсягів попиту на об'єкти інвестування, підвищенням рівня цін, розвитком конкуренції серед інвестиційних посередників.

2) кон'юнктурний бум - пов'язаний з різким зростанням попиту на всі інвестиційні товари, які пропозиція, незважаючи на зростання, задовольнити не може. Одночасно ростуть ціни на всі об'єкти інвестування, підвищуються доходи інвесторів та інвестиційних посередників.

3) ослаблення кон'юнктури - пов'язане зі зниженням інвестиційної активності у зв'язку зі спадом в економіці в цілому, відносно повним насиченням попиту на об'єкти інвестування та деяким надлишком їх пропозиції. Характерна спочатку стабілізація, а потім зниження цін на більшість об'єктів інвестування. Знижуються доходи інвесторів та інвестиційних посередників.

4) кон'юнктурний спад - найбільш несприятлива стадія, яка характеризується найнижчим рівнем попиту та скороченням обсягів пропозиції об'єктів інвестування. Суттєво знижуються ціни на об'єкти інвестування, доходи інвесторів та інвестиційних посередників падають якнайнижче (збитки).

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Дайте визначення інвестиційної діяльності згідно з чинним законодавством України.
2. Зазначте основні етапи інвестиційної діяльності.
3. Охарактеризуйте стадії кругообігу реальних інвестицій.
4. Укажіть характерні ознаки інвестиційного ринку.
5. Які основні функції інвестиційного ринку?
6. Розкрийте зміст інвестиційного попиту та пропозиції.
7. Хто є основними учасниками інвестиційного ринку?
8. Яку класифікацію можна навести стосовно інвестиційного ринку?
9. Охарактеризуйте основні складові інфраструктури ринку інвестицій.
10. Якими основними стадіями характеризується кон'юнктура інвестиційного ринку?

9.6. СУБ'ЄКТИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

9.6.1. Класифікація суб'єктів інвестиційної діяльності

9.6.2. Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності

9.6.3. Інвестиційна діяльність інших учасників інвестиційного процесу

9.6.1. Класифікація суб'єктів інвестиційної діяльності

До суб'єктів інвестиційної діяльності належать інвестори й учасники інвестиційної діяльності, які забезпечують здійснення інвестицій. Такий поділ суб'єктів інвестиційної діяльності залежить від функцій, які вони виконують. Саме тому обидві ці ролі можуть поєднуватися в одній особі.

Суб'єктами інвестиційної діяльності (інвесторами й учасниками) можуть бути громадяни та юридичні особи України та іноземних країн, а також держава в особі уряду.

Основним суб'єктом інвестиційної діяльності є інвестор, який приймає рішення про вкладення власних, позикових або залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування з метою отримання доходу або соціального ефекту.

Учасники інвестиційної діяльності – громадяни та юридичні особи України, інших держав, які забезпечують реалізацію інвестицій як виконавці замовлень або на підставі доручення інвестора. Інвестор визначає мету, спрямованість та обсяги інвестицій і залучає для їх

реалізації на договірних засадах будь-яких учасників інвестиційної діяльності, в тому числі й шляхом організації конкурсів і торгів. Держава і посадові особи не вправі втручатися в договірні відносини учасників інвестиційної діяльності понад своєї компетенції.

Коло основних суб'єктів інвестиційної діяльності наведено на рис. 9.4.

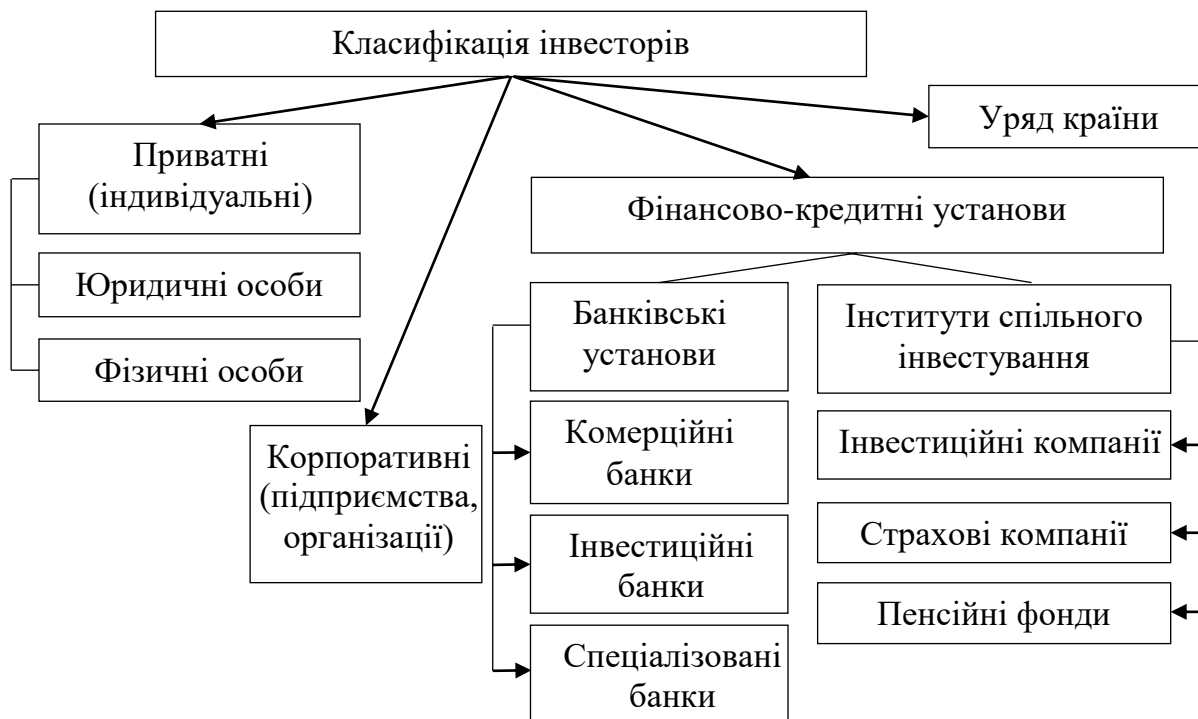

Рис. 9.4. Класифікація суб'єктів інвестиційної діяльності

9.6.2. Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності

Реалізуючи свої функції, суб'єкти інвестиційної діяльності можуть належати до певного рівня у ході реалізації інвестиційного процесу. Тому можна виділити такі основні рівні суб'єктів інвестиційної діяльності.

1. Держава як суб'єкт інвестиційної діяльності може реалізовувати свої функції через систему інституцій або здійснювати безпосереднє інвестування економіки. У першому випадку держава виступає як учасник інвестиційного процесу, в другому – як інвестор.

2. На другому рівні знаходяться елементи фінансово-кредитної системи як суб'єкти інвестиційної діяльності.

3. Третій рівень суб'єктів інвестиційної діяльності формують виробничо-господарські об'єднання, до складу яких входять:

- акціонерні товариства;
- товариства з обмеженою, додатковою та повною відповідальністю;
- командитні товариства.

4. На четвертому рівні суб'єктів інвестиційної діяльності виділяють угруповання з різними цілями, до складу яких входять:

- холдинги;
- промислово-фінансові групи;
- концерни, консорціуми.

5. До п'ятого рівня суб'єктів інвестиційної діяльності відносяться фірми, функціями яких є надання спеціалізованих послуг і виконання різного виду робіт, що сприяють інвестуванню.

Отже, держава в ринковій економіці може виступати як у ролі інвестора, так і одного або кількох учасників інвестиційної діяльності.

Держава здійснює вплив на інвестиційну діяльність як прямими діями через державний сектор економіки, так і непрямо через свої інститути: органи державної влади; Національний Банк; Фонд державного майна, а також інші державні цільові фонди.

Методи державного регулювання інвестиційних процесів:

1) *пряме втручання*:

- а) адміністративно-правове регулювання;
- б) індикативне та пряме планування;
- в) страхування ризиків;
- г) надання державних гарантій;
- д) субсидування, інвестування і кредитування виробництв, визначених за особливо важливі;
- е) державні запозичення, тощо.

2) *непряме втручання*:

- а) створення відповідного інвестиційного середовища:
 - політичного;
 - правового;
 - освітнього;
 - макроекономічного.
- б) формування відповідної ідеології.

Держава як інвестор приймає на себе функції фінансування тих галузей та виробництв, продукція яких має загальнонаціональний характер і у відповідності з діючим законодавством може бути виготовлена тільки на державних підприємствах.

По мірі розвитку ринкових відносин на Україні та розширення програми приватизації, функції держави як інвестора будуть зведені лише до фінансування тих галузей, де держава залишається замовником і споживачем продукції (оборонна промисловість, магістралі, термінали тощо).

Функції держави як інвестора будуть здійснюватися скоріше всього для інвестування або дотацій виробництва ліків та товарів дитячого асортименту. В окремих випадках держава може тимчасово інвестувати виробництво засобів виробництва, якщо вони споживаються вітчизняними

підприємствами, де спостерігається спад виробництва через нестачу цієї продукції (засобів виробництва).

Можливі також державні інвестиції в ті виробництва, продукція яких не користується попитом на даний момент через низьку купівельну спроможність населення та підприємств, але буде потрібна в майбутньому.

Із розвитком ринкових відносин і стабілізацією економіки функції прямої дії держави на інвестиційний процес будуть звужуватися, а більше уваги буде зосереджено на методах непрямого впливу.

9.6.3. Інвестиційна діяльність інших учасників інвестиційного процесу

До господарських товариств в Україні, згідно із законом України «Про господарські товариства», належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Акціонерним визнається товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства.

Види акціонерних товариств:

- *публічне акціонерне товариство* - товариство, щодо акцій якого здійснено публічну пропозицію та/або акції якого допущені до торгів на фондовій біржі в частині включення до біржового реєстру;

- *приватне акціонерне товариство*, акції якого розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом передплати, купуватися та продаватися на біржі.

Товариством з обмеженою відповідальністю визнається товариство, що має статутний фонд, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність в межах їх вкладів. У випадках, передбачених установчими документами, учасники, які не повністю внесли вклади, відповідають за зобов'язаннями товариства також у межах невнесеної частини вкладу.

Учаснику товариства з обмеженою відповідальністю, який повністю зробив свій вклад, видається свідоцтво товариства.

Товариством з додатковою відповідальністю визнається товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів. Учасники такого товариства відповідають за його боргами своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум - додатково належним їм майном в однаковому для всіх учасників кратному розмірі до внеску кожного учасника.

Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах.

Повним визнається таке *товариство*, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

Командитним товариством визнається товариство, в якому разом з одним або більше учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, є один або більше учасників, відповідальність яких обмежується вкладом у майні товариства (вкладників).

Якщо у командитному товаристві беруть участь два або більше учасників з повною відповідальністю, вони несуть солідарну відповідальність за боргами товариства.

Також на різних етапах освоєння інвестицій (передпроектні дослідження, планування, проектування, реалізація та експлуатація об'єктів) потрібні господарські зв'язки інвесторів з іншими учасниками інвестиційного проекту.

Такими *функціональними учасниками інвестиційного процесу* є:

- фірми-девелопери – самостійно здійснюють пошук найбільш вигідного варіанта вкладання коштів інвестора, розробку проекту, його фінансування, реалізацію та введення в експлуатацію. За свої послуги девелопер отримує від 5 до 10% від загальної суми інвестицій. Як правило, в договорі з девелопером передбачаються умови, коли інвестор може відмовитись від проекту. Тоді фірма-девелопер стає власником проекту і відшкодовує інвестору збитки та втрачений прибуток.

- у ряді випадків для інвестора економічно доцільно відмовитись від будівельно – монтажних робіт і придбати завершені споруди, будівлі або незавершений об'єкт (що особливо характерно для України). Ці послуги для інвестора виконують фірми-ріелтери - тобто посередник по торгівлі нерухомим майном. Вони співпрацюють з продавцями нерухомості на основі укладених договорів. Плата за послуги фірми-ріелтера коливається від 3 до 10% від суми угоди, в залежності від складності об'єкту та кон'юнктури ринку нерухомості.

- інжиніринго–консалтингові фірми - на умовах договору розробляють різного роду інформаційну, науково-технічну, проектно-кошторисну документацію. Інжинірингова фірма на замовлення окремого інвестора може виконувати техніко-економічне обґрунтування проекту, розробити бізнес-план, моніторинг проекту, технічний нагляд при його виконанні і т.ін.

• будівельні фірми – виконують весь комплекс робіт: проектно–пошукові; будівельні; монтажні; пусконаладжувальні та здача об’єкту інвестору “під ключ”. Свої послуги пропонують також відносно невеликі фірми, які спеціалізуються на виконанні окремих видів робіт.

Вступаючи в договірні відносини з будь-яким учасником інвестиційного проекту, інвестор обов’язково скористується послугами аудиторської фірми. Їх функція – перевірка фінансово-господарської діяльності як самого інвестора, так і його партнерів.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть основні суб’єкти інвестиційної діяльності.
2. Розкрийте зміст прямого державного регулювання інвестиційної діяльності.
3. Що належить до непрямого державного регулювання інвестиційної діяльності?
4. Охарактеризуйте види господарських товариств в Україні.
5. Хто є функціональними учасниками інвестиційного процесу?

9.7. ХАРАКТЕРИСТИКА ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

9.7.1. Інвестиційні ресурси та принципи їх формування в інвестиційному процесі

9.7.2. Класифікація інвестиційних ресурсів

9.7.3. Джерела та методи формування інвестиційних ресурсів

9.7.4. Сучасні форми фінансування інвестиційної діяльності

9.7.1. Інвестиційні ресурси та принципи їх формування в інвестиційному процесі

Усі напрями та форми інвестиційної діяльності будь-то в державі, регіоні чи компанії здійснюються за рахунок інвестиційних ресурсів, які формуються ними та складаються з усіх активів і всіх видів коштів, що залучаються для вкладень в об’єкти інвестування.

Із загальної частини Закону України «Про інвестиційну діяльність в Україні» випливає, що *інвестиційні ресурси* - це кошти в майнових та інтелектуальних цінностях, які спрямовуються в об’єкти підприємницької та іншої діяльності з метою отримання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту.

Функціонування ринкової економічної системи в Україні можливе лише за умови зростання ефективності використання інвестиційних ресурсів у формі фінансових, матеріальних, нематеріальних та трудових, які залучаються для здійснення вкладень в об’єкти інвестування (рис. 9.5.).

Фінансові ресурси, зокрема грошові кошти, в інвестиційній діяльності відіграють найбільшу роль. По-перше, вони можуть трансформуватися у будь-яку іншу форму інвестиційних ресурсів шляхом придбання предметів та засобів праці, інновацій, робочої сили та інших елементів виробництва, а, по-друге, тільки грошові кошти дають можливість інвестору вибирати будь-який об'єкт інвестування. Інвестиційні ресурси у вигляді цінних паперів вкладаються в об'єкти інвестування, зокрема у статутний фонд, в Україні майже не використовується. Інвестиційні ресурси у формі матеріальних, нематеріальних і трудових вкладаються виключно в процес виробництва.

Усі напрями та форми інвестиційної діяльності здійснюються за рахунок інвестиційних ресурсів, які складаються з усіх активів і всіх видів коштів, що залучаються для здійснення вкладань в об'єкти інвестування. Під *інвестиційними ресурсами* розуміється капітал у матеріалізованій формі та втілений у засобах виробництва, а також капітал нематеріалізований, що вкладається через інвестиції у засоби виробництва.

Рис. 9.5. Форми інвестиційних ресурсів

Основною метою формування інвестиційних ресурсів регіону – є задоволення потреб у придбанні необхідних інвестиційних активів та оптимізація їх структури з позиції забезпечення ефективних результатів інвестиційної діяльності.

З урахуванням цієї мети процес формування інвестиційних ресурсів має базуватися на таких принципах.

1. Принцип врахування перспектив розвитку інвестиційної діяльності. У процесі формування обсягів та структури інвестиційних ресурсів варто враховувати усі стадії інвестиційного процесу – передінвестиційну, інвестиційну й експлуатаційну.

2. Принцип забезпечення відповідності обсягу залучених інвестиційних ресурсів обсягу інвестиційних потреб. Загальна потреба в інвестиційних ресурсах базується на розрахунках загальних обсягів реального та фінансового інвестування.

3. Принцип забезпечення оптимальної структури інвестиційних ресурсів із позицій ефективної інвестиційної діяльності. Умови формування високих кінцевих результатів інвестиційної діяльності залежать від структури сформованих інвестиційних ресурсів. Оптимальна структура забезпечує фінансову рівновагу розвитку в процесі здійснення інвестиційної діяльності, з іншого боку - неоптимальна структура генерує ризики у фінансовій сфері.

4. Принцип забезпечення мінімізації витрат з формування інвестиційних ресурсів із різних джерел. Така мінімізація витрат здійснюється у процесі управління вартістю капіталу, який залучається для інвестиційної діяльності з метою одержання максимальної суми чистого прибутку.

5. Принцип забезпечення високоефективного використання інвестиційних ресурсів у процесі інвестиційної діяльності. Інвестиційні ресурси, які тимчасово не використовуються, можуть втрачати свою вартість із часом. Тому формувати інвестиційні ресурси треба враховуючи темпи інфляції та інші фактори, які впливатимуть на вартість протягом строку реалізації інвестиційної діяльності.

9.7.2. Класифікація інвестиційних ресурсів

Інвестиційні ресурси класифікуються за багатьма ознаками.

1. Щодо типу власності інвестиційні ресурси, що формуються підприємством поділяються на два основні види: власні та позикові. У системі джерел формування інвестиційних ресурсів такий поділ носить визначальний характер.

Власні інвестиційні ресурси характеризують загальну вартість коштів підприємства, що забезпечують його інвестиційну діяльність і що належать йому на правах власності. До них відносяться також кошти, безплатно передані підприємству для здійснення цільового інвестування.

Позикові інвестиційні ресурси характеризують капітал, що залучається підприємством у всіх його формах на поворотній основі. Усі

форми позикового капіталу, що використовуються підприємством в інвестиційній діяльності, являють собою його фінансові зобов'язання, що підлягають погашенню в передбачені терміни.

2. За групами джерел залучення по відношенню до підприємства виділяють інвестиційні ресурси, що залучаються з внутрішніх і зовнішніх джерел.

Інвестиційні ресурси, що залучаються з внутрішніх джерел, характеризують власні та позикові фінансові кошти, що формуються безпосередньо на підприємстві для забезпечення його розвитку. Основу власних фінансових коштів, що формуються з внутрішніх джерел, складає частка чистого прибутку підприємства, що капіталізується («нерозподілений прибуток»).

Інвестиційні ресурси, що залучаються із зовнішніх джерел, характеризують ту їх частину, яка формується поза межами підприємства. Вона охоплює як ресурси, що залучаються зі сторони власного джерела, так і позиковий капітал. Склад цієї групи джерел формування інвестиційних ресурсів досить численний.

3. Джерела інвестицій також можна поділити за ознаками економічних і фінансово-організаційних відносин:

- до економічних джерел інвестицій відносяться амортизаційний фонд, чисті накопичення національної економіки (прибуток підприємств, прямі доходи бюджету); збереження населення; елементи національного багатства (резервні, страхові та інші аналогічні фонди; виручка від реалізації основних засобів і товарно-матеріальних цінностей із запасів); а також іноземний капітал.

- у фінансово-організаційному відношенні джерела капіталовкладень поділяються на власні засоби (амортизаційні відрахування, виручка від реалізації майна, яке вибуло, мобілізація внутрішніх активів, нерозподілений прибуток та інші грошові накопичення); позичені та залучені засоби (кредити банків, позики фінансово-інвестиційних структур, засоби від емісії цінних паперів, заборгованість кредиторам); централізовані ресурси (бюджетні асигнування, що не підлягають поверненню, пільгові інвестиційні державні кредити); іноземні інвестиції (вклади в статутні фонди і купівля акцій підприємств, кредити закордонних банків і міжнародних фінансових організацій); кошти окремих громадян.

4. За натурально-речовою формою залучення сучасна інвестиційна теорія виділяє наступні види інвестиційних ресурсів: інвестиційні ресурси в грошовій формі; інвестиційні ресурси в фінансовій формі; інвестиційні ресурси в матеріальній формі; інвестиційні ресурси в нематеріальній

формі. Інвестування капіталу в цих формах дозволене законодавством при створенні нових підприємств, збільшенні обсягу їх статутного капіталу.

Інвестиційні ресурси в грошовій формі найбільш поширений їх вид, що залучається підприємством. Універсальність цього виду інвестиційних ресурсів виявляється в тому, що вони легко можуть бути трансформовані в будь-яку форму активів, необхідних підприємству для здійснення інвестиційної діяльності.

Інвестиційні ресурси у фінансовій формі залучаються підприємством у вигляді різноманітних фінансових інструментів, що вносяться в його статутний капітал. Такими фінансовими інструментами можуть виступати акції, облігації, депозитні рахунки і сертифікати банків та інші їх види. У вітчизняній господарській практиці залучення капіталу у фінансовій формі використовується підприємствами надто рідко.

Інвестиційні ресурси в матеріальній формі залучаються підприємством у вигляді різноманітних капітальних товарів (машин, обладнання, будівель, приміщень), сировини, матеріалів, напівфабрикатів тощо.

Інвестиційні ресурси в нематеріальній формі залучаються підприємством у вигляді різноманітних нематеріальних активів, які не мають речової форми, але беруть безпосередню участь в його господарській діяльності і формуванні прибутку. До цього виду капіталу, що інвестується, належать права користування окремими природними ресурсами, патентні права на використання винаходів, „ноу-хау", права на промислові зразки і моделі, товарні знаки, комп'ютерні програми та інші нематеріальні види майнових цінностей.

5. За періодом залучення виділяють такі види інвестиційних ресурсів.

Інвестиційні ресурси, що залучаються на довгостроковій основі. Вони складаються з власного капіталу, а також з позикового капіталу з терміном використання більше одного року. Сукупність власного і довгострокового позикового капіталу, сформованого підприємством в інвестиційних цілях, характеризується терміном „перманентний капітал".

Інвестиційні ресурси, що залучаються на короткостроковій основі, формуються підприємством на період до одного року для задоволення тимчасових інвестиційних потреб.

6. За національною приналежністю власників капіталу виділяють інвестиційні ресурси, що формуються за рахунок вітчизняного й іноземного капіталу.

Інвестиційні ресурси, що формуються за рахунок вітчизняного капіталу, характеризуються найбільшим числом джерел. Цей вид інвестиційного капіталу, як правило, більш доступний для підприємств малого і середнього бізнесу.

Інвестиційні ресурси, що формуються за рахунок іноземного капіталу, забезпечують в основному реалізацію великих реальних інвестиційних проектів підприємства, пов'язаних з їх перепрофілюванням, реконструкцією або технічним переозброєнням. Хоч об'єм пропозиції капіталу на світовому його ринку досить значний умови його залучення вітчизняними суб'єктами господарювання в господарських цілях дуже обмежені внаслідок високого рівня економічного і політичного ризику для зарубіжних інвесторів.

7. За цільовим напрямом використання виділяють:

Інвестиційні ресурси, призначені для використання в процесі реального інвестування. їх об'єм і структура плануються окремо по кожному реальному проекту в рамках сформованої інвестиційної програми підприємства.

Інвестиційні ресурси, призначені для використання в процесі фінансового інвестування. їх залучення підпорядковане цілям формування або реструктуризації портфеля фінансових інструментів інвестування підприємства.

8. За забезпеченням окремих стадій інвестиційного процесу. По цій ознаці виділяють наступні види інвестиційних ресурсів:

Інвестиційні ресурси, що забезпечують передінвестиційну стадію. Інвестиційні ресурси, що забезпечують інвестиційну стадію. Інвестиційні ресурси, що забезпечують постінвестиційну стадію. Такий розподіл інвестиційних ресурсів використовується тільки у процесі забезпечення реалізації окремих реальних інвестиційних проектів.

Рівень ефективності інвестиційної діяльності підприємства багато в чому визначається цілеспрямованим формуванням його інвестиційних ресурсів.

Основною метою формування інвестиційних ресурсів підприємства є задоволення потреби в придбанні необхідних інвестиційних активів і оптимізація їх структури з позицій забезпечення ефективних результатів інвестиційної діяльності.

9.7.3. Джерела та методи формування інвестиційних ресурсів

Усі джерела формування інвестиційних ресурсів можна класифікувати так:

- власні або внутрішні;
- позичкові та залучені кошти або зовнішні;
- іноземні інвестиції;
- заощадження населення.

Джерела ж інвестиційних ресурсів у процесі інвестування можуть проявляти як позитивні, так і негативні сторони.

Внутрішні (власні) джерела фінансування характеризуються такими позитивними особливостями:

- 1) простота і швидкість залучення;
- 2) висока віддача за нормою прибутковості капіталу, що інвестується, так як не потребує сплати позичкового проценту в будь-якій його формі;
- 3) суттєве зниження ризику неплатоспроможності та банкрутства підприємства при їхньому використанні;
- 4) повне збереження управління в руках першопочаткових засновників компанії (фірми);
- 5) наявністю податкових пільг;
- 6) високим рівнем моніторингу.

Але разом із тим їм властиві і такі недоліки:

- 1) обмежений обсяг залучення, та відповідно і можливостей суттєвого розширення інвестиційної діяльності при сприятливій кон'юктурі ринку;
- 2) обмеженість зовнішнього контролю за ефективністю використання власних інвестиційних ресурсів, що при неправильному управлінні ними може призвести до тяжких фінансових втрат для компанії (фірми);
- 3) заморожування коштів;
- 4) зниження рівня ліквідності;
- 5) допоміжні витрати на консалтинг і аудит;
- 6) низький коефіцієнт оборотності капіталу, тобто втрачена вигода.

Зовнішні (запозичені і залучені) джерела фінансування характеризуються такими позитивними особливостями:

- 1) високим обсягом можливого їхнього залучення, що значно перевищує обсяг власних інвестиційних ресурсів;
- 2) більш високим зовнішнім контролем за ефективністю інвестиційної діяльності та реалізацією внутрішніх резервів її збільшення.

Разом із тим є і такі недоліки:

- 1) складність залучення та оформлення;
- 2) більш довший період залучення;
- 3) необхідність надання відповідних гарантій або застави майна;
- 4) підвищення ризику банкрутства у зв'язку з несвоєчасним погашенням отриманих позичок;
- 5) втрата частки прибутку від інвестиційної діяльності у зв'язку з потребою сплачувати позичковий процент;
- 6) часткова втрата управління діяльністю компанії (при акціонуванні).

Деякі вчені зовнішнє джерело фінансування (залучені та позичені) поділяють на дві групи:

- вітчизняні інвестиційні ресурси;
- закордонні (іноземні) інвестиційні ресурси.

До переваг вітчизняних джерел фінансування необхідно віднести:

- 1) ефект фінансового левериджу;
- 2) скорочення термінів реалізації проектів;
- 3) наявність зовнішнього контролю;
- 4) можливість реструктуризації боргу;
- 5) розподіл ризиків.

Вітчизняним джерелам інвестиційних ресурсів притаманні і свої недоліки:

- 1) залежність (боргова) від кредиторів;
- 2) можливість втрати частини власності;
- 3) послаблення менеджменту;
- 4) часткове обмеження самостійності.

Що ж до закордонних (іноземних) зовнішніх джерел інвестиційних ресурсів, то також варто згадати про їх переваги:

- 1) більш високий захист від інфляції;
- 2) високий рівень контролю;
- 3) фінансування високих технологій;
- 4) захист з боку держави;
- 5) високий рівень страхування.

До недоліків слід віднести:

- 1) важкий та довгий період залучення;
- 2) необхідність гарантій;
- 3) висока вартість;
- 4) високі витрати на ТЕО.

Отже, головними критеріями оптимізації співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування інвестиційної діяльності є:

а) необхідність забезпечення високої фінансової стійкості;

б) максимізація суми прибутку від інвестиційної діяльності, що залишається у розпорядженні засновників компанії (фірми), при різних співвідношеннях внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування цієї діяльності;

в) показники використання інвестиційних ресурсів підприємством за останні роки (чим більше аналізується, тим краще).

В умовах ринкових відносин знижується частка централізованих інвестицій та збільшується частка нецентралізованих інвестицій. Широкий розвиток отримує метод *самофінансування (самоінвестування)* - здійснюється винятково за рахунок власних коштів. Цей метод основний для реалізації невеликих інвестиційних проектів індивідуальних інвесторів.

Зміст самофінансування полягає в тому, що після вилучення з прибутку (доходу) податків та інших обов'язкових платежів до бюджету всі інші грошові нагромадження залишаються в розпорядженні колективу.

Інвестиційні програми, здійснювані за допомогою акцій, мають цільовий характер (технічне переозброєння та реконструкція виробництва тощо). Акціонерний капітал є формою акумуляції капіталів будь-якого походження та в будь-якій формі. Ця акумуляція здійснюється для інвестування об'єктів і заради одержання доходу певної величини, регулярності, сталості та інше.

Отже, акції виступають як спосіб мобілізації (акумуляції) капіталу та як метод інвестування.

Також є і кредитний метод авансування капітальних вкладень, або боргове фінансування. Цей метод застосовується при фінансуванні інвестиційних проектів із високою нормою прибутковості та незначними строками окупності витрат. основою боргового фінансування виступає інвестиційний кредит, який представляє собою економічні відносини між кредитором і позичальником з приводу фінансування інвестиційних заходів на засадах повернення і, як правило, із виплатою відсотка.

Фінансування інвестиційних проектів шляхом надання дотацій - цей метод використовується для підтримки інвестиційних проектів урядовими чи неурядовими організаціями шляхом надання дотацій, грантів, субвенцій, спонсорської та донорської допомоги. Основним джерелом фінансування інвестиційних проектів у цьому методі є кошти державного та місцевого бюджетів, а також кошти централізованих державних фондів. Інвестиційні проекти, які передбачають залучення цих коштів, обираються на конкурсній основі і мають відповідати стратегії економічного й соціального розвитку та пріоритетним напрямам структурної перебудови економіки. Перевага надається інвестиційним проектам у паливно-енергетичному комплексі, машинобудуванні, соціальній сфері, агропромислового комплексу, а також на подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Змішане фінансування - базується на комбінаціях різних методів фінансування інвестиційних проектів, і тому може бути використаним для фінансування будь-яких інвестиційних проектів.

Отже, короткий аналіз потенційних джерел та методів інвестування в Україні свідчить, що основною проблемою є створення умов їх трансформації в реальні джерела інвестиційних ресурсів.

9.7.4. Сучасні форми фінансування інвестиційної діяльності

Створення та розвиток будь-якого бізнесу потребує належного фінансування. Існують різноманітні способи залучення капіталу. У західних країнах в останні роки, крім традиційних способів (акціонування, боргове фінансування, кредитування, оренда тощо), з'явилися нові, такі, як франчайзинг, лізинг, форфейтинг, венчурне фінансування, селенг та інше. У табл. 9.2. наведені способи залучення капіталу.

Способи залучення капіталу

Основні способи залучення капіталу в інвестиційних цілях	АКЦІОНУВАННЯ	Корпоратизація
		Самофінансування
		Транстинг
		Венчурні фірми
		Придбання рядового пакета акцій
	БОРГОВЕ ФІНАНСУВАННЯ	Кредитування
		Кредит з факторингом
		Форфейтинг
		Іпотечний кредит
		Кредит державних установ
		Іноземний кредит
		Розміщення боргових зобов'язань
	ФІНАНСУВАННЯ НА КОНСОРЦІЙНИХ ЗАСАДАХ	Спільні підприємства
		Альянси
		Франчайзинг
		Ліцензування
		Інжиніринг
		Еккаутинг
	ОРЕНДА	Оперативна оренда
		Фінансовий лізинг
		Лізбек
		Хайринг
		Рентинг
		Селенг
ПІЛЬГОВЕ ФІНАНСУВАННЯ	Урядовий пільговий кредит	
	Гарантування	
	Інвестиційний податковий кредит	
	Безпроцентний кредит	
СУБСИДУВАННЯ	Дотування	
	Гранти	
	Субенції	
	Спонсорство	
	Донорство	

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «інвестиційні ресурси».
2. З'ясуйте принципи формування інвестиційних ресурсів.
3. Охарактеризуйте основні форми інвестиційних ресурсів.
4. Які класифікаційні ознаки інвестиційних ресурсів?
5. Наведіть основні джерела формування інвестиційних ресурсів.
6. Які позитивні та негативні сторони фінансування інвестиційної діяльності за рахунок різних джерел?
7. Розкрийте зміст основних методів фінансування інвестиційної діяльності.
8. Опишіть сучасні форми фінансування інвестиційної діяльності.

9.8. ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЕКТ

9.8.1. Поняття інвестиційного проекту, його ознаки

9.8.2. Класифікація інвестиційних проектів та їх види

9.8.3. Інструментарій інвестиційного проекту

9.8.4. Загальна характеристика критеріїв оцінки інвестиційних проектів

9.8.1. Поняття інвестиційного проекту, його ознаки

У 1987 році Інститутом управління проектами (США) запропоновано таке визначення: “проект є деяким завданням з певними початковими (або вихідними) даними і бажаними результатами (метою), які зумовлюють спосіб його виконання”.

Наведемо ще кілька спроб визначення поняття “проект”, які зустрічаються в літературі. Наприклад, “проект містить у собі задум (проблему), засоби її реалізації (розв’язання проблеми) і одержані внаслідок її реалізації результати”. Або ще: “проект – це сукупність певних елементів (об’єктів матеріальної й нематеріальної природи) і зв’язків між ними, що забезпечує досягнення поставленої мети”.

Ці визначення можна вважати універсальними, методично виваженими й достатньо повними. До їх вад можна віднести те, що в них практично відсутній змістовий аспект.

Але пропонується керуватися поняттям, яке найближче до визначення і яке подано в методичних матеріалах Всесвітнього банку:

“Проект – це комплекс взаємопов’язаних заходів, розроблених для досягнення певної мети протягом заданого часу при встановлених ресурсних обмеженнях.”

Таким чином, інвестиційний проект визначає мету, до якої фірма, підприємство прагне, стратегію підприємницької діяльності в поєднанні зі строками досягнення цієї мети. Він як реалістична оцінка фірми, підприємства та їх можливостей має бути інструментом оцінки ефективності управління фірмою, підприємством.

Проект, як і будь-яка діяльність, має ряд властивих лише йому рис, наявність яких допоможе здійснити ефективну реалізацію проекту. Основними рисами проекту є:

- виникнення, існування та закінчення проекту у певному оточенні;
- зміна структури проекту з триванням його життєвого циклу;
- наявність певних зв’язків між елементами проекту як системи;
- можливість скасування вхідних ресурсів проекту.

Виходячи з визначення проекту, виділяють такі головні ознаки проекту:

1. Зміна стану проекту задля досягнення його мети – це означає, що реалізація проекту завжди пов'язана зі змінами у будь-якій системі і є цілеспрямованим її перетворенням з існуючого стану на бажаний, який визначено метою проекту.

2. Мета проекту – це бажаний та доведений результат, досягнений у межах певного терміну при заданих умовах реалізації проекту.

Визначення мети проекту передбачає надалі постановку завдання, для виконання якого потрібні такі дії:

- визначити результати діяльності на певний термін;
- дати цим результатам кількісну оцінку;
- довести, що ці результати можуть бути досягнені;
- визначити умови, за яких ці результати мають бути досягнені.

Мета проекту має свою структуру, яка може бути подана як ієрархія завдань (або мети) проекту.

3. Обмеженість у часі означає, що будь-який проект має термін початку і термін завершення.

4. Обмеженість ресурсів означає, що будь-який проект має свій обсяг матеріальних, людських і фінансових ресурсів, які використовуються за встановленим і лімітованим бюджетом.

5. Неповторність означає, що заходи, які необхідно здійснити для реалізації проекту, мають такий рівень інновацій, комплексності й структурованості, який дозволяє відрізнити як один проект від іншого, так і проект від програми та плану.

9.8.2. Класифікація інвестиційних проектів та їх види

До основних властивостей інвестиційного проекту, за якими вони можуть бути класифіковані за типи, відносять: масштаб, складність, якість і тривалість.

1. За масштабом проекти поділяються на малі, середні, великі та надвеликі. На практиці до малих проектів відносять проекти вартістю до 10 млн. дол. США, до середніх - від 10 до 50 млн. дол. США, до великих – від 50 до 100 млн. дол. США, до надвеликих - більше 100 млн. дол. США.

2. За складністю проекти поділяються на монопроекти, мультипроекти та мегапроекти.

Монопроект – це окремий проект певного виду і масштабу.

Мультипроект – це комплексний проект, який складається з декількох монопроектів, що вимагає багатопроектного управління.

Мегапроект – це комплексний проект розвитку регіонів, секторів економіки тощо, який складається з кількох монопроектів і мультипроектів, об'єднаних однією метою.

3. За якістю проекти поділяються на проекти звичайної якості та бездефектні. На відміну від звичайних, до бездефектних проектів висуваються особливі вимоги щодо якості. Їх вартість може бути значною.

4. За тривалістю проекти поділяються на короткострокові (до 3 років), середньострокові (від 3 до 5 років) та довгострокові (більше 5 років).

Очевидно, що всі проекти є інвестиційними, але вони можуть бути комерційними або некомерційними.

У Законі України “Про інвестиційну діяльність” інвестиції трактуються як усі види майнових та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об’єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті яких створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. З цього визначення випливає, що будь-яке використання ресурсів потребує вкладання цінностей у вигляді людських, матеріальних та фінансових ресурсів, тобто здійснення інвестицій. Якщо одним із завдань проекту є одержання прибутку, він належить до комерційних, якщо тільки соціального ефекту – до некомерційних.

Різновидом інвестиційних проектів є інноваційні проекти, які мають за мету розробку і впровадження “ноу-хау” та інших інновацій, що забезпечують розвиток підприємства.

За характером та сферою діяльності виділяють такі види проектів:

1. Промислові проекти – це проекти, спрямовані на випуск і продаж нових продуктів і пов’язані, як правило, з будівництвом споруд, удосконаленням технологій, розширенням присутності на ринку і т.ін.;

2. Проекти дослідження та розвитку зосереджені на науково-дослідницькій діяльності, розробці програмних засобів опрацювання інформації, нових матеріалів та конструкцій тощо;

3. Організаційні проекти націлені на реформування системи управління, створення нової організації, проведення конференцій та семінарів тощо;

4. Економічні проекти мають на меті приватизацію державних підприємств, розвиток ринку капіталів, реформування системи оподаткування та інші макроекономічні перетворення;

5. Соціальні проекти пов’язані з реформуванням системи соціального захисту, охорони здоров’я, подоланням наслідків природних, екологічних і соціальних потрясінь та іншими чинниками соціального характеру.

Але все-таки основна класифікація інвестиційних проектів полягає за принципом диференціювання норми прибутку всередині кожного типу інвестицій, де встановлюється мінімальна норма прибутку (в %):

1. Капітальні вкладення, здійснювані з метою підвищення надійності виробництва та техніки безпеки, спрямовані на виконання вимог до збереження навколишнього середовища – відсутня норма прибутку.

2. Вкладання з метою збереження позицій на ринку – 6%.
3. Вкладання в оновлення основних виробничих фондів – 12%.
4. Вкладання з метою економії поточних витрат – 15%.
5. Вкладання з метою збільшення доходів – 20%.
6. Ризикові капітальні вкладення (нове будівництво, впровадження нових технологій) – 25-30%.

Отже наведена класифікація інвестиційних проектів дасть нам змогу оцінити, який же інвестиційний проект перед нами і який усе-таки буде для нас більш привабливим та інтересним.

9.8.3. Інструментарій інвестиційного проекту

При здійсненні операцій з грошми слід мати на увазі те, що вартість їх з часом змінюється. Кожен учасник економічного процесу знає, що краще мати певну кількість грошей вже сьогодні, ніж таку саму їх кількість у майбутньому, бо це дозволяє швидше залучити гроші в обіг і мати від цього користь. Отже, теперішні гроші вартісніші, ніж майбутні.

Окрім того, треба пам'ятати, що гроші втрачають свою вартість під впливом таких факторів.

1. Інфляція – купівельна спроможність грошей сьогодні вища, ніж буде завтра, внаслідок загального підвищення цін.

2. Ризик – невпевненість, можливість не отримати запланований прибуток і навіть втратити інвестований капітал. Як невпевненість зростає відповідно до тривалості прогнозованого періоду, так зростає і ризик. Відповідно зменшується вартість грошей.

3. Схильність до ліквідності – вкладаючи гроші в придбання будь-яких активів, інвестор втрачає стовідсоткову ліквідність, яку мають тільки гроші. Інвестори схильні до ліквідності, а тому віддають перевагу наявним грошам, замість вкладання їх у справу. Інвестори, вкладаючи гроші у справу, сподіваються на високу винагороду як компенсацію за втрату ліквідності, і це також впливає на зміну вартості грошей у часі.

В інвестиційній практиці, як правило, необхідно порівнювати суму грошей, яку вкладають у проект, із сумою, яку інвестор сподівається отримати після завершення інвестиційного періоду. Для порівняння суми грошових коштів під час їх вкладання з сумою, яка буде одержана, використовують поняття майбутня та теперішня вартість грошей.

Майбутня вартість грошей – це та сума, в яку повинні перетворитись через визначений час вкладені сьогодні під процент гроші.

Розрахунок майбутньої вартості грошей пов'язаний із процесом нарощування (компаундування) початкової суми.

Нарощування – це збільшення початкової суми грошей шляхом приєднання до неї процентних платежів.

Для розрахунку майбутньої вартості грошей використовується формула складних процентів:

$$FV = P (1 + r)^n \quad (9.1.),$$

де: FV (Future value) – майбутня вартість грошей;

P (present value) – початкова вкладена сума;

r – ставка відсотків або ставка дохідності;

n – кількість періодів, за якими нараховуються проценти;

$(1+r)^n$ – множник нарощування (компаундування).

Складний процент – це сума доходу, яку отримає інвестор у результаті інвестування певної суми грошей за умов, що простий процент не сплачується наприкінці кожного періоду, а додається до суми основного вкладу і в наступному періоді також приносить дохід.

Процентна ставка використовується не тільки як інструмент нарощування вартості грошових коштів, але і як норма дохідності інвестиційних операцій.

Множник нарощування (компаундування) – майбутня вартість грошової одиниці, залишеної на рахунку під відсоткову ставку на даний період.

Сума, яка знаходиться за простими відсотками, буде розраховуватися за такою формулою:

$$I = P * n * r \quad (9.2.),$$

де: I – проценти за весь термін у грошовому виразі;

P – початкова сума;

n – термін позики чи депозиту;

r – ставка відсотків або ставка дохідності.

Теперішня (сучасна) вартість грошей – це сума майбутніх грошових надходжень, приведених до сучасного моменту, з урахуванням процентної ставки або норми дохідності.

Теперішня вартість грошей розраховується за формулою:

$$PV = FV / (1 + r) \quad (9.3.),$$

де: PV (present value) – теперішня вартість грошей.

Визначення теперішньої вартості є основою для порівняння прибутковості різних проектів та інвестицій за певний період. Ставка доходу, за якою визначається теперішня вартість, називається інакше ставкою дисконту (капіталізації), або дисконтною ставкою, а сам процес визначення теперішньої вартості майбутніх грошових потоків називається їх дисконтуванням.

Дисконт – це процента ставка, яка застосовується до грошових сум, які інвестор планує отримати в майбутньому для того, щоб визначити розмір інвестицій у теперішній час.

При підвищенні дисконтної ставки значення теперішньої вартості падає і, навпаки. Коли ставки падають, теперішня вартість росте. Поняття теперішньої вартості є важливим фактором під час вибору рішення про вкладення грошей.

Отже, беручи участь в операціях на фінансовому ринку, необхідно дотримуватися певних правил і принципів:

1. Навіть за відсутності ризику та збереження високої ліквідності дисконтна ставка не повинна бути нижчою від рівня інфляції.

2. З двох майбутніх надходжень вищу дисконтну ставку матиме те, що надійде пізніше.

3. Чим вищий рівень ризику, тим більшою має бути ставка дисконту.

4. Чим нижчий рівень ліквідності, тим більшою має бути ставка дисконту.

5. Якщо загальні процентні ставки на ринку ростуть - повинні зростати і дисконтні ставки.

9.8.4. Загальна характеристика критеріїв оцінки інвестиційних проектів

Якість діагностичного аналізу залежить від обраних критеріїв оцінки прийняття інвестиційних рішень, тобто наскільки вагомий комплекс факторів, що використовуються під час досліджень, і наскільки правильно враховується їх можливий вплив на прийняття конкретного інвестиційного рішення.

Увесь комплекс факторів можна поділити на три групи:

- фактори, вплив яких вимірюється кількісно, - кількісні критерії прийняття інвестиційних рішень:

- фактори, вплив яких вимірюється кількісно лише частково;

- якісні фактори, вплив яких зовсім не можна виміряти кількісно.

Серед кількісних факторів оцінки ефективності інвестиційної діяльності сьогодні найбільшого поширення набули такі показники:

1. Період окупності (PP). Показник визначає, скільки потрібно часу, щоб інвестиції дали прибуток, який дорівнює витратам.

Критерій 1. Проект схвалюється, якщо період окупності не перевищує встановленого періоду, а ще серед двох проектів відповідно обирають проект з меншим терміном окупності при інших рівних умовах.

2. Середня ставка доходу (віддача на вкладений капітал) (RR). Проект схвалюється, якщо середня норма доходу відповідає вимогам інвестора.

3. Чиста теперішня (дисконтна) вартість (NPV). Проект приймається, якщо $NPV > 0$.

4. Індекс прибутковості (PI). Проект приймається, якщо $PI > 1$.

Щодо факторів, вплив яких можна виміряти кількісно лише частково, то головні напрями проведення діагностики наступні:

- аналіз впливу інфляції - треба враховувати різні види інфляційних очікувань;

- аналіз впливу фактору “ерозія продажу”, що виникає тоді, коли на ринок надходить новий товар, схожий на вже існуючий. У результаті виникають зміни в реалізації останнього. Аналіз “ерозії продажу” необхідний для того, щоб з’ясувати, чи варто підприємству виготовляти новий товар;

- аналіз природи асигнувань на накладні витрати. Він потрібен оскільки має подвійну природу. Наприклад, якщо підприємство спрямовує свої кошти на проектні накладні витрати, то це не є додатковими витратами і не входить до очікуваних грошових потоків. А якщо проект потребує обов’язкових накладних витрат, то вони зараховуються до суми грошового потоку. Аналіз природи витрат дозволяє зробити правильний вибір їх категорії. Це може суттєво вплинути на майбутнє визначення ефективності інвестиційного проекту, що досліджується;

- аналіз джерел фінансування інвестицій. Їх наявність для даного з проектів зовсім не означає можливості фінансування іншого проекту (наприклад, наявність цільових капіталовкладень). Проте повна відсутність фінансових можливостей робить абсолютно нереальним будь-який проект;

- аналіз ступеня ризику.

Оцінка впливу якісних факторів - один із найскладніших напрямів діагностики, так як комплекс якісних факторів дуже різноманітний. Однак, узагальнюючи, можна визначити такі напрями якісного діагностичного аналізу:

- аналіз відповідності інвестиції цілям підприємства;

- аналіз відповідності інвестиції стратегії і тактиці підприємства;

- аналіз ризику інвестицій та комплексу побічних факторів, які впливають на рівень ризику (наприклад, у ході формування інвестиційного портфеля інвестицій доцільно обирати проекти, які мають негативну кореляцію, оскільки ризики від цих проектів компенсують один одного). Щодо ступеня ризику, то необхідно враховувати і такий якісний фактор, як характеристика галузі, до якої належить підприємство. Він важливий, бо комерційний ризик є відображенням надійності прибутків, за якими оцінюють галузь у цілому.

Розгляд трьох наведених груп факторів свідчить, що діагностика матиме найбільші результати, якщо охопить комплекс усіх факторів – як якісних, так і кількісних. На жаль, навіть у країнах з високорозвиненою ринковою економікою, з великим досвідом фірм у галузі інвестиційної діяльності майже відсутній апарат досліджень для якісного аналізу, тому в сучасній практиці здебільшого застосовуються кількісні методи діагностики, які ґрунтуються на нових методичних розробках.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Дайте визначення інвестиційного проекту.
2. З'ясуйте основні риси й ознаки інвестиційного проекту.
3. Наведіть класифікацію інвестиційних проектів.
4. Розкрийте зміст теперішньої та майбутньої вартості грошей.
5. Наведіть порядок розрахунку простих і складних відсотків.
6. Яких правил і принципів належить дотримуватися, беручи участь в операціях на фінансовому ринку?
7. На які групи можна поділити основні критерії оцінки ефективності інвестиційних проектів?
8. Назвіть статистичні й динамічні методи оцінки інвестиційних проектів.

Рекомендовані джерела:

1. Бланк І.А. Фінансовий менеджмент : навч. курс. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 656 с.
2. Борщ Л.М., Герасимова С.В. Інвестування: теорія та практика : навч. посібник. К. : Знання, 2007. 685 с.
3. Боярко І.М. Інвестиційний аналіз : навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 400 с.
4. Бутко М., Бутко І., Дітковська М., Іванова І., Олійченко І. Менеджмент інвестиційної діяльності : підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2018. 480 с.
5. Дука А.П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування : навч. посібник. К.: Каравела, 2007. 424 с.
6. Крупка М.І., Ванькович Д.В., Демчишак Н.Б. та ін. Інвестування : підручник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 454 с.
7. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність : навч. пос.. К. : ЦУЛ, 2009. 380с.
8. Пересада А.А. Інвестування : навч. посібник. К.: КНЕУ, 2004. 250 с.
9. Пол А. Самуельсон, Вільям Д. Нордхаус. Економіка: пер. с англ. М.: «БІНОМ», «Лаборатория Базовых Знаний», 1997. 800 с.
10. Про інвестиційну діяльність : закон України від 18.09.1991 № 1560- XII.
11. Федоренко В.Г. Інвестознавство : навч. посібник. К. : МАУП, 2004. 480 с.
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследования предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры); пер. с нем. М.: Прогресс, 1982. 455 с.